

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav světových dějin

Bakalářská práce

Maroš Timko

Luis Buñuel a Španielsko v tridsiatych rokoch

Luis Buñuel and Spain in the 1930s

Chcel by som poďakovať PhDr. Jaromíru Soukupovi, Ph.D.,
za odborné vedenie, cenné rady a pripomienky, ktorými prispel k vzniku tejto práce.

Prehlásenie:

Prehlasujem, že som túto bakalársku prácu vypracoval samostatne, že som náležite citoval všetky použité pramene a literatúru a že práca nebola využitá v rámci iného vysokoškolského štúdia či k získaniu iného alebo rovnakého titulu.

V Prahe, dňa 6. 5. 2014

.....
Maroš Timko

Abstrakt:

Bakalárska práca sa zameriava na obdobie tridsiatych rokov 20. storočia v Španielsku. Na základe filmovej tvorby španielskeho režiséra Luisa Buñuela sa snaží priblížiť a ozrejmiť problémy a politicko-hospodársku situáciu v danej dobe. Autor sa venuje trom vybraným sféram (antiklerikalizmus, školstvo, armáda), ktorých vývoj od 19. storočia až do Druhej republiky je preskúmaný pomocou odbornej literatúry, dobových článkov a filmov. Dôraz je kladený na existenciu zvolených aspektov v politicko-sociálnej rovine daného obdobia, ich prítomnosť a kritiku vo vybraných dielach, pričom sa práca snaží ponúknuť i analýzu istých problémov, ktoré úzko súvisia so sférami primárne skúmanými v bakalárskej práci. Pozornosť je takisto zameraná na osobnosť Luisa Buñuela, jeho politickú orientáciu a kultúrne pomery Španielska tridsiatych rokov.

Abstract:

The bachelor thesis focuses on the phase of the 1930s in Spain. On grounds of movie production of Spanish director Luis Buñuel, it tries to zoom in and clarify the problems and political-economic situation in that era. Author devotes himself to three chosen spheres (anticlericalism, education, army) whose evolution from 19th century until the Second republic is investigated through the specialized literature, contemporary articles and movies. Emphasis is laid on the existence of chosen aspects in political-social level of that era, their presence and critique in selected works, whereby the thesis tries to offer an analysis of certain problems, which are closely associated with the spheres primarily examined in the bachelor thesis. Attention is also focused on the personality of Luis Buñuel, his political orientation and cultural terms of Spain in the 1930s.

Kľúčové slová: Španielsko; tridsiate roky; Luis Buñuel; film; Druhá republika; občianska vojna

Keywords: Spain; 1930s; Luis Buñuel; Film; Second Republic; Civil War

Obsah

Úvod.....	7
1. <i>L'Age d'Or</i> a španielsky antiklerikalizmus.....	13
1.1. Antiklerikalizmus do obdobia Druhej španielskej republiky.....	13
1.2. Druhá republika a antiklerikalizmus.....	16
1.3. Luis Buñuel a náboženstvo.....	21
1.4. Antiklerikálna symbolika a alegória vo filme <i>L'Age d'Or</i> (1930).....	23
2. <i>Las Hurdes, tierra sin pan</i> a otázka španielskeho školstva.....	30
2.1. Školstvo a pokusy o jeho reformu do začiatku Druhej republiky.....	30
2.2. Školstvo a Druhá republika.....	35
2.3. Pedagogické misie obdobia Druhej republiky.....	40
2.4. <i>Las Hurdes, tierra sin pan</i> (1933) a španielsky vzdelávací systém.....	43
3. Španielska armáda a <i>¡Centinela alerta!</i>	51
3.1. Fenomén <i>pronunciamientos</i> a politické zásahy armády do tridsiatych rokov 20. storočia.....	51
3.2. Španielske armádne vzbury v tridsiatych rokoch 20. storočia.....	56
3.3. Španielske vojsko, jeho reformy a postavenie v Druhej republike.....	60
3.4. <i>¡Centinela alerta!</i> (1936) a španielska armáda.....	63
Záver.....	70
Zoznam literatúry.....	72

Úvod

Tridsiate roky 20. storočia možno bezpochyby označiť za jednu z najsmutnejších kapitol dejín Španielska. Druhá republika, ktorá vznikla na troskách upadajúcej monarchie, bola ale pre mnohých obyvateľov sklamaním. Nepriniesla očakávané zlepšenie, práve naopak, posilnila polarizáciu jednotlivých protichodných elementov a spoločenských skupín, pričom rozpory, ktorých pôvod možno datovať dávno pred vznik Druhej republiky vyvrcholili v Španielskej občianskej vojne (1936-1939).

Luis Buñuel je bezpochyby jednou z najvýznamnejších a najzaujímavejších postáv španielskej kultúry a umenia. Rodák z Calandy v Aragónsku, spolužiak Lorcu a Dalího, sa stal už v predvojnovom období všeobecne známym režisérom, i keď jeho prvotné diela spôsobovali škandály a mnohé z nich boli zakázané. V období občianskej vojny pôsobil Buñuel v Paríži na španielskom veľvyslanectve. Po svojom odchode do Spojených štátov sa Buñuelova filmová tvorba zastavila a režisér nakrútil svoj ďalší film až koncom štyridsiatych rokov v Mexiku. Práve vďaka „mexickému obdobiu“, počas ktorého nakrútil Buñuel filmy ako *Los Olvidados* (1950), *Nazarín* (1959) či *Anjel skazy* (1962), sa z neho stal celosvetovo uznávaný režisér.

Medzi najzaujímavejšie dekády nielen autorovej tvorby, ale aj dejín 20. storočia obecné, možno považovať tridsiate roky. Cieľom tejto práce je práve preto pohľad na vybrané problémy španielskych dejín od začiatku 19. storočia až do obdobia tridsiatych rokov 20. storočia, na ktorých prítomnosť a vplyv v troch vybraných Buñuelových filmoch z tridsiatych rokov som sa snažil poukázať. Usiloval som sa o ponúknutie objektívneho pohľadu na zvolené aspekty Španielska daného obdobia, pričom k nestrannému a dôkladnému náhľadu mi mala dopomôcť okrem sekundárnej literatúry a dobových článkov a pamätí, najmä filmová tvorba.

Bakalárska práca je rozdelená do troch kapitol. Každá z nich sleduje zvolený jav (antiklerikalizmus, školstvo a armáda) ktorý bol jedným z kľúčových problémov Španielska danej doby. Všetky kapitoly sú rozdelené do štyroch podkapitol. Prvé dve podkapitoly sú vždy akýmsi „historickým uvedením“ do danej problematiky, pričom zvyčajne sa prvá z nich venuje vybranej problematike v období od začiatku 19. storočia až

do pádu monarchie v Španielsku a druhá sa zaoberá zvoleným problémom v rámci Druhej republiky. Tretiu podkapitolu je možno označiť za náhľad na istý, autorom zvolený, charakteristický aspekt danej doby (Luis Buñuel a náboženstvo, pedagogické misie, postavenie a reformy armády v Druhej republike), ktorý s hlavnou témou jednotlivých kapitol úzko súvisí. Posledné podkapitoly sú venované filmom Luisa Buñuela a sú snahou o poukázanie na prítomnosť vybranej problematiky v jednotlivých dielach, úsilím interpretovať režisérov postoj k zvolenému aspektu, ako aj priblížením danej doby a jej sporov pomocou dobových filmových diel, ktoré má viesť k lepšiemu pochopeniu javu sledovaného počas celej kapitoly. Jednotlivé podkapitoly sú zoradené na základe chronologickej postupnosti, od začiatku 19. storočia až do konca tridsiatych rokov 20. storočia. Pri práci som sa snažil využívať diachrónny prístup, pričom vzhľadom na názov práce som musel okrem progresívnej a retrospektívnej metódy príležitostne využívať aj biografickú metódu, v tomto prípade zaoberajúcu sa osobou Luisa Buñuela.

Pri práci som vychádzal predovšetkým z odbornej literatúry, skúmaných filmov a daných novinových článkov. Vzhľadom na nedostatok slovensky a česky písanej literatúry týkajúcej sa histórie Španielska v tridsiatych rokoch (s odhliadnutím od práce Jiřího Chalupu *Zápisky o válce občanské*, resp. českého prekladu knihy A. Beevora *Španělská občanská válka*) som bol nútený pracovať so zahraničnou literatúrou, písanou v anglickom a španielskom jazyku. Dielo *Španělsko a lidová fronta 1931-1936*, ktorého autorkou je Libuše Neckářová, je možno vzhľadom na dátum publikácie označiť za pomerne tendenčné, poskytuje však stále zaujímavý pohľad na danú problematiku z ľavicovej perspektívy. Podobný problém nastal v prípade zdrojov pre výskum filmovej tvorby Luisa Buñuela, kedy za jediné v českom jazyku vydanú literatúru týkajúcu sa španielskeho režiséra možno považovať jeho pamäti (Buñuel, L., *Do posledního dechu*) a autobiografiu jeho manželky (Rucar de Buñuel, J., *Vzpomínky ženy bez piána - Můj život s Luisem*). Obohacujúcou je tiež publikácia Ruth Brandon *Neskutečné životy – Surrealisté*, venujúca sa popisu vzniku a existencie hnutia surrealistov.

Nosnou publikáciou, ktorá bola využívaná pri práci s filmami a snahou o ich interpretáciu je dielo R. Guberna a P. Hammonda *Luis Buñuel: The Red Years*, vydané v roku 2012, ktorého tematické zameranie úzko súviselo s bakalárskou prácou. Pri výskume v oblasti filmov mi pomohli knihy T. Pavlovic *100 years of Spanish cinema*, či A. M. Torres a jeho *Spanish Cinema 1896-1983*, popisujúce dejiny španielskeho filmu,

alebo encyklopédie *Film history: an introduction* a Nowell-Smithova, *The Oxford History of World Cinema*, zaoberajúce sa svetovými filmovými dejinami, v ktorých má Luis Buñuel svoje pevné miesto.

V prvej kapitole, v časti venovanej dejinám antiklerikalizmu som pracoval prevažne so zahraničnými odbornými článkami ako napríklad článok E. J. Heubela *Church and State in Spain: Transition toward independence and liberty*, alebo prácou Callahana *Spain and Portugal: The challenge to the church*. Literatúra zaoberajúca sa španielskym antiklerikalizmom nebola v českom jazyku dosiaľ publikovaná a preto som si v tejto podkapitole, ako aj v ďalších podkapitolách venujúcich sa stručnému historickému uvedeniu do danej problematiky musel dopomôcť *Dějiny Španělska* od Ubiertu, alebo knihou Tuñón de Laru *Historia de España: dictadura, república, guerra (1923-1939)*. V pasáži venovanej Buñuelovi a náboženstvu som vychádzal najmä z autobiografií režiséra, jeho manželky a zborníka Buñuelových textov, vydaných pod názvom *An unspeakable betrayal: Selected Writings of Luis Buñuel*.

V podkapitolách venujúcich sa sledovanému javu v jednotlivých filmoch a snažiacich sa o ich interpretáciu som používal okrem samotných filmov, najmä odborné články a internetové zdroje zaoberajúce sa danou problematikou. V tomto prípade treba spomenúť najmä články Harcourta *Luis Buñuel: Spaniard and Surrealist*, Schillaciho *Evangelium podle Buñuela*, alebo Rubinsteinovo *Visit to a Familiar Planet: Buñuel among the Hurdanos* či článok J. Celu *La empresa cinematográfica española Filmófono (1929-1936)*. Výskum v podkapitolách venujúcich sa filmom bol samozrejme takisto doplnený informáciami z knihy R. Guberna a P. Hammonda či z publikácii zaoberajúcich sa dejinami filmu. V prvej kapitole som navyše pracoval s dobovými článkami z periodika *La Gaceta Literaria*, ktoré som nemohol bohužiaľ využiť v ďalších kapitolách keďže jeho publikácia bola zastavená v roku 1932.

Práca na pasážach zaoberajúcich sa dejinami školstva a vzdelávacími misiami bola založená znova na zahraničných monografiách a odborných článkoch, predovšetkým na dielach Tianu Ferrer *Historia de Educación (Edad Contemporánea)* a Muñoz-Repisa *Sistema educativo español 2000*, alebo článkoch De Puelles Beníteza *El sistema republicano: un proyecto frustrado*, či F. Canes Garrida, *Las misiones pedagógicas: educación y tiempo libre en la Segunda República*, ktoré popisujú španielsky vzdelávací

system v jednotlivých obdobiach. Vo všetkých troch kapitolách, je toto „historické uvedenie“, predchádzajúce rozboru filmov založené taktiež na výskume spojenom s jednotlivými ústavami z rokov 1812-1931. Dôležitú úlohu tu zohrávajú aj spomienky Il'ju Erenburga a Geoga Orwella, ktoré sa týkajú tridsiatych rokov v Španielsku a čitateľovi ponúknu detailný, i keď nie celkom objektívny obraz o danej dobe.

Posledná kapitola je (s odhliadnutím od záverečnej časti) založená prevažne na publikáciách S. G. Payna a Paula Prestona. Tento jav je podmienený nedostatkom i zahraničnej literatúry venujúcej sa téme španielskej armády a *pronunciamientos*. Publikácie ako Prestonova *The Politics of Revenge – Fascism and the Military in Twentieth Century Spain* či Payne, S. G., *Politics and the Military in Modern Spain* však ponúkajú objektívny náhľad na danú problematiku. Aj táto časť práce je ale doplnená o odborné články, ako napríklad: *El poder militar en la II república y la conspiración de 1936* od G. Cardonu alebo kapitoly venujúce sa danej téme v publikácii W. H. Bowena a J. E. Alvareza *A Military History of Modern Spain: From Napoleonic Era to the International War on Terror*. Obrovskou pomocou pri tvorbe tejto bakalárskej práce mi boli ďalšie publikácie Paula Prestona - *Revolution and war in Spain 1931-39*, *Coming of the Spanish Civil War: Reform, Reaction and Revolution in the Second Republic*, či Staneyho G. Payna - *Spain: A unique History, Collapse of the Spanish Republic, 1933-1936: Origins of the Civil War*. Obaja títo autori patria medzi britské, resp. americké špičky v rámci historikov venujúcich sa tejto problematike a ich dielo je ako celok obrovským prínosom. Nemožno zabudnúť takisto na diela R. Carra *The Spanish tragedy: The civil war in perspective*, alebo *Historia de España: dictadura, república, guerra (1923-1939)* od Tuñóna de Laru, oba veľmi prínosne a poučné.

Dôvody, pre ktoré som sa rozhodol pre výber daných filmov pri práci s problémami ako sú antiklerikalizmus, školstvo či armáda, sú rôzne. Výber filmu *L'Age d'Or* v prvej kapitole, zaoberajúcou sa španielskym antiklerikalizmom bol pre mňa jednoznačný. Napriek rôznym protináboženským pasážam a scénam i v ďalších Buñuelových filmoch tridsiatych rokov, dielo *Zlatý vek* je pravdepodobne najlepšou ukážkou španielskeho filmového antiklerikalizmu tridsiatych rokov vôbec. Túto tézu možno odôvodniť neuveriteľným množstvom symbolických, ale aj otvorene satirických scén na úkor cirkvi. Dokladá to v svojich pamätiach aj samotný režisér, ktorý film chápal ako útok na

kresťanstvo.¹ Moju voľbu potvrdzuje i titulok článku P. Schillaciho, zaoberajúci sa okrem vzťahu španielskeho režiséra a náboženstva, i filmom *L'Age d'Or*, ktorý nesie tak trochu ironický názov „*Evangelium podle Buñuela*.“

Čo sa týka druhej kapitoly, ktorá sa venuje otázke školstva a vzdelávacích reforiem v Španielskych dejinách od začiatku 19. storočia, rozhodol som sa pre film *Las Hurdes, tierra sin pan* takmer okamžite po jeho vzhliadnutí. Tak ako pravdepodobne aj na väčšinu divákov, i na mňa zapôsobili obrazy obyvateľov európskej krajiny 20. storočia, ktorých život sa však podobal skôr životu v stredoveku. V prípade tohto filmu na mňa urobila dojem autobiografia Buñelovej manželky Jeanne, venujúca sa prevažne spomienkam na detstvo i partnerský život, no v prípade spomínania na nakrúcanie daného filmu plná emócií a ľútosti nad ich nedostatkom. Výber diela *Las Hurdes, tierra sin pan* v prípade poukázania na kritiku vzdelávania a reforiem školstva v diele Luisa Buñuela ovplyvnil aj aspekt sledovaný v článku *Visit to a Familiar Planet: Buñuel among the Hurdanos* E. Rubinsteina. Ten uvádza, že napriek svojmu názvu (*Zem bez chleba* – pozn. autora) *Las Hurdes* nie sú krajinou bez chleba, ktorý je v rukách obyvateľov vo filme prítomný, ale skôr krajinou bez ľudových piesní.² Takýto deficit ľudovej slovesnosti pravdepodobne úzko súvisí s problémom vzdelávania, javov sledovaným v danej kapitole.

Výber filmu *¡Centinela alerta!* v rámci časti práce zaoberajúcej sa postavením vojska, jeho politickými zásahmi a armádnymi reformami bol asi najťažšou voľbou pri tvorbe bakalárskej práce. Pôvodne som plánoval využiť film *Don Quintín, el amargao*, resp. *La hija de Juan Simón*, v ktorých je armáda taktiež zobrazovaná. Prítomnosť satirických scén vojenského drilu, ako aj literatúra venujúca sa tomuto filmu ale rozhodla v prospech *¡Centinela alerta!* Moje rozhodnutie potvrdil R. Gubern, ktorý v spojitosti s týmto filmom uvádza, že „zhovievavosť republikánskeho obdobia viedla k novému výskytu kasárenských frašiek...“³ I samotný režisér považoval tento film za vojenskú komédiu.⁴ *¡Centinela alerta!* pôsobí komicky i po takmer osemdesiatich rokoch, keďže spojenie života v kasárňach, tanca a spevu, kulminujúce v zobrazení hlavnej postavy ako

¹ Buñuel, L., *Do posledního dechu*, Mladá fronta, Praha, 1987, s. 197.

² Rubinstein, E., *Visit to a Familiar Planet: Buñuel among the Hurdanos*, in: *Cinema Journal*, Vol. 22., No. 4, 1983, s. 14.

³ Gubern, R. a Hammond, P., *Luis Buñuel: The Red Years*, University of Wisconsin Press, Wisconsin, 2012, s. 234.

⁴ Buñuel, L., *Do posledního ...*, s. 130.

demobilizovaného vojaka živiaceho sa spevom istotne núti k zamysleniu sa nad otázkou španielskeho militarizmu i dnes.

Moja voľba v otázke filmov však bola limitovaná obdobím tridsiatych rokov, počas ktorých sa Buñuel podieľal na produkcii relatívne nízkeho počtu filmov. Kritika v bakalárskej práci sledovaných aspektov je prítomná aj v jeho ďalšej filmovej tvorbe. Skôr ako historické pozadie, na ktorom Buñuelove neskoršie filmy vznikali, je zaujímavejší jeho osobný príbeh. Práve preto si dovoľím považovať tridsiate roky v Španielsku za obdobie vskutku unikátne, pričom k jeho lepšiemu pochopeniu by mali poslúžiť filmy Luisa Buñuela, skutočné klenoty španielskej kinematografie.

1. *L'Age d'Or* a španielsky antiklerikalizmus

„Mám v úmysle s chladnou hlavou ukázať, čo tu ľudia na Zemi vykonali v mene Boha.“⁵

Luis Buñuel

1.1 Antiklerikalizmus do obdobia Druhej španielskej republiky

Počiatky antiklerikalizmu v Španielsku siahajú, s odhliadnutím od vyhodenia jezuitského rádu v roku 1767, do obdobia ukončenia francúzskej okupácie krajiny, ku ktorej došlo behom napoleonských vojen. Liberálne, revolučné a protináboženské idey, šírené od konca 18. storočia medzi miestnou inteligenciou však nedokázali otriast' postavením, ktoré si za stáročia katolícka cirkev v Španielsku vybudovala.⁶ Francúzska invázia paradoxne posilnila postavenie kléru, čo potvrdzuje tvrdenie, že „explózia odporu obyvateľstva voči Napoleonovej invázii bola vyjadrená ľudovým patriotizmom a xenofóbiou, v rámci ktorých zohrával klérus primárnu úlohu, keďže zdôrazňoval španielske tradičné náboženské hodnoty.“⁷ Cirkev tak mohla nadobudnúť po ukončení napoleonských vojen pocit, že z chaosu rozpútaného francúzskou revolúciou vyšla víťazne. S legislatívnymi zmenami v jej neprospech nepočítala – veď v priebehu absolutistickej vlády habsburskej a bourbonskej dynastie si cirkev vybudovala v štáte pevné postavenie, spĺňala viacero funkcií⁸ a okrem panovníka mala podporu aj širokých vrstiev obyvateľstva, ako uvádza E. J. Heubel: „V Španielsku bolo pre lojálnych katolíkov tradíciou, usilovať o zvláštne postavenie katolíckej cirkvi v sociálnych a politických otázkach.“⁹ Nasledujúce storočie, v ktorom bol španielsky katolicizmus konfrontovaný s progresívnym liberalizmom a republikanizmom ho však vyviedlo z omylu.

⁵ Schillaci, P. P., *Evangelium podle Buñuela*, in: Teologický sborník, ročník VII., 2/2002, s. 20.

⁶ Stanley G. Payne v tejto súvislosti hovorí o Španielsku, ktoré sa od vlády habsburskej dynastie stáva „Katolíckou monarchiou par excellence“ viac v Payne, S. G., *Spain: A unique History*, University of Wisconsin Press, Wisconsin, 2011, s. 7.

⁷ Taktiež, s. 80.

⁸ Mnoho cirkevných predstaviteľov sa angažovalo vo vrcholnej politike, diplomacii, rády sa podieľali na výchove, ako napríklad Luis Fernandez de Portocarrero – štátny sekretár počas vlády Karola II, alebo infant-kardinál Ferdinand Španielsky – generálny guvernér južného Nizozemska a významný vojvodca. Viac o problematike úlohy cirkvi v školstve v kapitole č. 2.

⁹ Heubel, E. J., *Church and State in Spain: Transition toward independence and liberty*, in: *The Western political quarterly*, Vol. 30, No. 1, 1977, s. 126.

Charakter španielskych ústav 19. storočia, ktoré napriek liberálnym tendenciám pravidelne potvrdzovali primát katolíckej cirkvi a garantovali jej postavenie v štáte spočiatku napovedal vývoju v prospech španielskeho katolicizmu. Prvá z nich, Ústava z roku 1812 (*Constitución de 1812*) deklaruje rímsky katolicizmus jediným skutočným náboženstvom španielskeho národa, garantuje mu ochranu pomocou zákonov a zakazuje vykonávanie iného náboženstva.¹⁰ Ústava pôvodne rušila inštitúciu inkvizície, tá však bola po reštaurácii absolutistickej moci panovníka o dva roky neskôr obnovená. Definitívne tak bola inkvizícia v Španielsku zrušená v roku 1834.

Ďalšou ranou pre cirkev mal byť dekrét o vyvlastnení z roku 1813, na základe ktorého sa mal majetok kolaborantov s francúzskymi okupantmi (medzi ktorých boli zaradené aj cirkevné rády) dostať do rúk štátu. K plánovanému vyvlastneniu a následnému rušeniu mužských rádov nakoniec nedošlo, vďaka už spomínanej obnove panovníckej moci.¹¹ V polovici tridsiatych rokov sa však k moci dostali progresívni liberáli na čele s Juanom Mendizábalom, ktorého reformy z rokov 1835-1836 viedli k rozpusteniu mužských rádov, vyvlastneniu ich majetku, zákazu cirkevného desiatku a obmedzeniam v rámci fungovania ženských reholí. Celkovo došlo v Španielsku k zatvoreniu 2000 kláštorov.¹² Vyvrcholením protináboženských nálad tridsiatych rokov sa stali nepokoje v rokoch 1834-1835, keď sa „po prvýkrát v Španielsku násilný mestský antiklerikalizmus podnietený nepriateľstvom voči cirkevným rádom objavil počas leta 1834. V Madride, davy ľudí zavraždili 78 rehoľníkov, z ktorých časť bola dobodaná k smrti... antiklerikálna vlna dorazila do Barcelony o rok neskôr, keď boli vypálené cirkevné budovy, i keď počet obetí bol nižší ako pred rokom v Madride.“¹³ Tieto nepokoje však mali ľudový, spontánny a krátkodobý charakter a nemali podporu ani u progresívne liberálnej, ani umiernené liberálnej vlády, o čom svedčí 11. článok novej Ústavy z roku 1837 (*Constitución de 1837*).¹⁴ Na základe tohto článku bol štát povinný finančne podporovať cirkev a jej hodnostárov, krok z pohľadu kléru nutný, vzhľadom k predošlému vyvlastneniu cirkevných majetkov a zákazu desiatku.

¹⁰ Constitución de 1812 (Ústava z roku 1812), Artículo 12, Capítulo II, dostupné na http://www.constitucion1812.org/documentos/cons_1812.pdf, [3. 3. 2014].

¹¹ Braden, Ch. S., *Church and State in Spain*, in: Church History, Vol. 3, No. 3., 1934, s. 208

¹² Callahan, W. J., *Spain and Portugal: The challenge to the church*, in: Cambridge Histories Online, Cambridge University Press, Cambridge, 2008, s. 383.

¹³ Taktiež, s. 385.

¹⁴ Constitución de 1837 (Ústava z roku 1837), Artículo 11, Título II, dostupné na http://www.congreso.es/docu/constituciones/1837/ce37_cd.pdf, [3. 3. 2014].

Ďalším krokom k oslabeniu moci katolíckej cirkvi boli plány generála Baldomera Espartera (regent v rokoch 1840-1843), ktoré zahŕňali menovanie diecéznych administrátorov štátom, zrušenie 17 diecéz, 4000 farností a obmedzenie vplyvu Vatikánu v krajine.¹⁵ Tieto úmysly však ostali nenaplnené, keďže k moci sa po krátkej dobe znovu dostali umiernení (*partido moderado*). Cirkev krátko na to posilnila svoju pozíciu uzavretím konkordátu medzi Španielskom a Svätou stolicou v roku 1851, ktorým boli obnovené cirkevné rády a skonfiškovaný majetok bol vo veľkej miere navrátený cirkvi.¹⁶ Ani plány „revolučnej“ vlády z roku 1868, medzi ktoré patrilo zrušenie kláštorov, rozpustenie rádov a konfiškácia cirkevného majetku neboli uskutočnené – zabránil tomu odpor kléru, ktorý na svoju obranu zorganizoval petíciu, ktorú podpísali 3 milióny Španielov.¹⁷

Preto je možno tvrdiť, že katolícka cirkev v šesťdesiatych rokoch nebola vo vážnom ohrození, i keď čiastočne strácala svoje výsady – svedčí o tom napríklad Ústava z roku 1869 (*Constitución de 1869*), ktorá povoľovala vykonávanie ostatných náboženstiev s prihliadnutím na všeobecné morálne a právne zákony.¹⁸ Tento článok bol o sedem rokov neskôr, v novej ústave, rozšírený o zákaz verejnej manifestácie iného, ako oficiálneho náboženstva štátu.¹⁹ Týmto obmedzením bola iba potvrdená neschopnosť protinábožensky orientovaných politikov daného obdobia, keďže aj v dobe Prvej španielskej republiky ostali snahy o odluku cirkvi od štátu iba v rétorickej rovine.²⁰ Vplyv katolíckej cirkvi a zvlášť rádov, ktoré sa venovali výchovnej činnosti tak od konca 19. storočia mohol narastať, no táto expanzia sa dostala do konfliktu s tými zložkami španielskej spoločnosti, u ktorých sa presadili idey anarchizmu, socializmu a anarchosyndikalizmu, spojené so sekularizáciou, ktoré sa postupne šírili z priemyselných oblastí do celej krajiny. Za vyvrcholenie tejto konfrontácie možno považovať tragický týždeň (*Semana Trágica*) v Barcelone,²¹ ktorý bol najhoršou a najagresívnejšou ukážkou násilia voči cirkvi od roku

¹⁵ Callahan, W. J., *Spain ...*, s. 386.

¹⁶ Konkordát z roku 1851, (*El Concordato de 1851*), dostupné na : <http://books.google.es/books?id=GNYC AAAAYAAJ&printsec=frontcover#v=onepage&q&f=false>, [3. 3. 2014].

¹⁷ Braden, Ch. S., *Church ...*, s. 210.

¹⁸ Constitución de 1869 (Ústava z roku 1869), Artículo 21, Título I, dostupné na http://www.alcalaarca.com/arca/constituciones/cons_1869.pdf, [3. 3. 2014].

¹⁹ Constitución de 1876 (Ústava z roku 1876), Artículo 11, Título I, dostupné na http://www.alcalaarca.com/arca/constituciones/cons_1876.pdf, [3. 3. 2014].

²⁰ Braden, Ch. S., *Church ...*, s. 211.

²¹ *Semana Trágica*, spomínaný tragický týždeň, počas ktorého došlo na prelome júla a augusta roku 1909 k vypáleniu 80 cirkevných budov.

1835.²² Bol však aj posledným záchvevom španielskeho antiklerikalizmu až do doby Druhej republiky, keďže klérus zohrával jednu z kľúčových úloh diktatúry Prima de Riveru, ktorá si získala sympatie katolíckej cirkvi hneď po prevrate. Je preto zrejmé, že spolu s prihliadnutím na jej postavenie v období monarchie, bola katolícka cirkev pre väčšinu republikánov symbolom toho, čo obzvlášť nenávideli.²³

Vzhľadom k hore uvedenému možno zhrnúť, že katolícka cirkev si svoju pozíciu behom 19. a začiatkom 20. storočia uhájila a jej úpadok bol len relatívny. Prípadov radikálneho antiklerikalizmu bolo príliš málo na to, aby naozaj otriasli španielskym katolicizmom. Akokoľvek zlou sa javila jezuitským misionárom vtedajšia situácia,²⁴ pre katolícku cirkev v Španielsku mali zlé časy ešte len prísť, keďže s nástupom novej španielskej republiky nastáva pre katolícku cirkev začiatkom tridsiatych rokov 20. storočia kritické obdobie.

1.2 Druhá republika a antiklerikalizmus

Prelom dvadsiatych a tridsiatych rokov bol v Španielsku dobou politickej nestability, spôsobenou prechodom od diktatúry k republike, ktorý krajinu významne poznačil. Situáciu po páde diktatúry Prima de Riveru, poznačenej škandálmi, finančnými problémami i deficitom podpory zo strany vojenských kruhov nezachránilo ani menovanie Dámasa Berenguera do čela vlády v januári 1930.²⁵ Celková slabosť krajiny viedla paradoxne k zjednoteniu pomerne heterogénnej opozície, čo vyústilo v podpis prorepublikánsky orientovaného Paktu zo San Sebastiánu (*Pacto de San Sebastián*),²⁶ zakladajúceho Revolučný výbor (*Comité Revolucionario*), ktorý sa po víťazstve republikánskych kandidátov v komunálnych voľbách v apríli 1931 stal dočasnou vládou.²⁷ Medzi primárne problémy Španielska, ktoré, samozrejme, po jej vyhlásení nezmizli cez

²² Callahan, W. J., *Spain ...*, s. 393.

²³ Preston, P. (ed.), *Revolution and war in Spain 1931-39*, Routledge, London, 1984, s. 37.

²⁴ „Všetko je stratené. I horlivosť svätca by bola roztrhaná na kúsky“ – povedal na margo danej situácie otec Tarín, španielsky jezuita, zdroj: Callahan, W. J., *Spain ...*, s. 391.

²⁵ Chalupa, J., *Zápisky o válce občanské*, Lidové noviny, Praha, 2002, s. 13.

²⁶ Pakt zo San Sebastiánu podpísali : Alianza Republicana, Partido Republicano Radical Socialista, Derecha Liberal Republicana, Acció Catalana, Acció Republicana de Catalunya, Estat Catalá, Organización Republicana, Gallega Autónoma, neskôr sa pridali aj PSOE a UGT, zdroj: Tuñón de Lara, M. (ed.), *Historia de España: dictadura, república, guerra (1923-1939)*, Editorial Labor, Barcelona, 1981, s. 94.

²⁷ Payne, S. G., *Collapse of the Spanish Republic, 1933-1936: Origins of the Civil War*, Yale University Press, New Haven, 2004, s. 11.

noc, patrila cirkevná otázka. Názory na vážnosť situácie a reálnu možnosť vyriešenia vzťahu republiky a katolíckej cirkvi sa rôznia. Charles S. Braden tvrdí, „že odluka cirkvi od štátu bola v súvislosti so vznikom novej republiky nevyhnutná.“ Ako primárne dôvody udáva spoločenské a ekonomické zmeny, vplyv komunistickej propagandy, no nezanedbáva ani ateizmus mnohých politikov, ktorý radikálny postoj voči cirkvi podporil.²⁸ Túto tézu potvrdzuje aj fakt, že mnohí zo signatárov Paktu zo San Sebastiánu, neboli spolupráci s cirkvou v novovzniknutej republike naklonení.²⁹

Odlisný pohľad na potenciálne vyriešenie problémov Druhej republiky ponúka Shlomo ben Ami. Republika podľa neho síce „zdedila viaceré konfliktné línie v sociálnej, náboženskej a regionálnej sfére... no 14. apríla (v deň jej vyhlásenia – pozn. autora), bolo možné všetko.“³⁰ V otázke postavenia katolíckej cirkvi toto tvrdenie možno oprieť o skutočnosť, že už v druhej polovici 19. storočia boli rurálne oblasti na juhu a veľké priemyselné centrá z veľkej časti sekularizované.³¹ Možno sa tak domnievať, že postupná sekularizácia krajiny, doprevádzaná umiernenými reformami a postupnou snahou o odluku cirkvi od štátu by mohla konfliktu zabrániť. Situácia sa však vyvíjala inak – Španielsko tým, že bolo v tridsiatych rokoch už čiastočne sekularizovanou krajinou vstúpilo do „nebezpečnej zóny“, ktorú so sebou prinášala táto kultúrna zmena, čo sa prejavilo v náboženskom konflikte, ktorý nadobudol v období Druhej republiky na intenzite.³²

S odstupom času možno zhodnotiť, že hlavnou chybou, ktorú republika urobila v rámci vyriešenia cirkevnej otázky bola snaha o promptné a definitívne vyriešenie problému, často krát pomocou násilia a bez ohľadu na druhú stranu. V apríli 1931 nebolo možné všetko. Vzhľadom na spôsob, akým vláda republikánskej ľavice a PSOE³³ presadzovala cirkevné reformy a na charakter samotnej ústavy, možno tvrdiť, že takéto vyriešenie sporu medzi cirkvou a štátom muselo viesť k ozbrojenému stretu oboch strán. Ústava z decembra 1931 (*Constitución de 1931*), pri tvorení ktorej sa pôvodne uvažovalo o článku, ktorý by rušil všetky náboženské rády a konfiskoval ich majetok v prospech

²⁸ Braden, Ch. S., *Church ...*, s. 213.

²⁹ Okrem socialistov takýto postoj zastávala napríklad aj Acción Republicana, zdroj: Payne, S. G., *Collapse ...*, s. 12.

³⁰ Preston, P. (ed.), *Revolution ...*, s. 29.

³¹ Callahan, W. J., *Spain ...*, s. 390.

³² Payne, S. G., *Collapse ...*, s. 16.

³³ PSOE – Partido Socialista Obrero Español, španielska socialistická robotnícka strana, ktorá vznikla v roku 1879, po zakázaní za Francovho režimu bola znovu legalizovaná v roku 1977 a dodnes si udržuje silnú voličskú základňu.

štátu,³⁴ mala značne antiklerikálny charakter. Na základe článku č. 26, nemali štát, regióny, provincie ani obce ekonomicky podporovať ani pomáhať žiadnej cirkvi a náboženským spoločnostiam a inštitúciám. Nová ústava tiež deklarovala rozpustenie rádu jezuitov, pričom ostatné rády sa mali podriaďiť špeciálnym zákonom a najneskôr do dvoch rokov nemali mať cirkevné úrady ani cirkvi ako také nárok na príspevky od štátu.³⁵ Ústava a zákony, ktoré boli v prvých rokoch uplatňované v praxi znamenali stratu vplyvu cirkvi a náboženských inštitúcií, ktoré si budovali po stáročia. Zavedenie cirkevného sobáša a zrušenie rozvodu, odluka cirkvi od štátu a ukončenie štátnej podpory od kléru bolo podľa F. Lannona „nevyhnutný, a preto nevyhnutne akceptovateľný sprievodný jav nového režimu, v kontraste s ním bolo rozpustenie jezuitského rádu, navrhované zavedenie jednotného štátneho systému sekulárneho vzdelávania a zákaz výučby všetkým členom náboženských kongregácií priamym útokom na štandardné práva cirkvi a jej členov. Útok o to radikálnejší, že bol útokom uskutočneným skrze ústavu.“³⁶ Proticirkevné nálady panujúce v spoločnosti však vyplávali na povrch už pred vytvorením novej ústavy. V máji 1931 vyvolalo vytvorenie monarchistickej skupiny CMI³⁷ búrlivú ľudovú reakciu, na ktorej pozadí sa uskutočnilo známe vypálenie kostolov v Madride, Malage, Seville, Cádize a Alicante od 10. do 12. mája.³⁸

Je ale potrebné takisto spomenúť postoj a reakciu cirkvi voči republike a jej legislatíve. Katolícka cirkev, ochotná o novovzniknutej situácii vyjednávať a prispôbiť sa, bola pod vplyvom vládnucich strán prvých dvoch rokov republiky nútená k ústupu do defenzívy, čo samozrejme viedlo k nepriateľstvu voči republike. Nepriateľstvo ale bolo obmedzené na publikáciu Kolektívnych pastierskych listov (*Pastoral colectiva*) v decembri 1931 a máji 1933, ktoré umierneným spôsobom vyjadrovali protest s postavením katolíckej cirkvi v štáte.³⁹ K odvete za májové pálenie konventov zo strany cirkvi nedošlo. Katolíci si získali v republike povest' „nepriateľov demokracie“⁴⁰ čo mohlo byť spôsobené podporou minulých režimov, sympatizantov ktorých, sa väčšina republikánskych strán snažila

³⁴ Tuñón de Lara, M. (ed.), *Historia ...*, s. 131.

³⁵ Constitución de 1931 (Ústava z roku 1931), Artículo 26, dostupné na <http://www1.icsi.berkeley.edu/~chema/republica/constitucion.html>, [3. 3. 2014].

³⁶ Preston, P. (ed.), *Revolution ...*, s. 36.

³⁷ *Círculo Monárquico Independiente*, (Nezávislý monarchistický kruh), hnutie, ktorého cieľom bola reštaurácia monarchie v Španielsku.

³⁸ Preston, P., *Coming of the Spanish Civil War: Reform, Reaction and Revolution in the Second Republic*, Routledge, London, 1994, s. 43.

³⁹ Preston, P. (ed.), *Revolution ...*, s. 36.

⁴⁰ Taktiež, s. 38.

odstaviť od moci. Paradoxom však ostávajú často nedemokratické volebné machinácie kritikov španielskeho katolicizmu. Cirkev si ale bola vedomá svojho budúceho postavenia v novej republike a neodvratnej polarizácie spoločnosti z hľadiska viery a tak na báze katolíckej opozície začalo vznikať po prvý krát v španielskej histórii v roku 1933 katolícke hnutie – CEDA⁴¹, ktorá sa onedlho stane najsilnejšou politickou stranou v krajine. K určitému zlepšeniu situácie v prospech cirkvi došlo koncom roka 1933, kedy koalíciu republikánskej ľavice a PSOE vystriedala vláda Radikálnej strany (*Partido Republicano Radical*),⁴² ktorej sa s podporou CEDA, podarilo prijať určité legislatívne zmeny. CEDA sa po vstupe do vlády v októbri 1934 pokúšala o revíziu ústavy, no nemala úspech.⁴³ Obe snahy však boli všeobecne chápané ako prostriedok na zlepšenie pozície katolíckej cirkvi .

S rozrastaním hnutia CEDA dochádza k postupnej všeobecnej identifikácii španielskych katolíkov ako voličov a prívržencov tejto skupiny. Takýmto postupom samozrejme dochádzalo aj k označovaniu katolíkov ako antidemokratov, čo mal na svedomí s najväčšou pravdepodobnosťou charakter CEDA, ktorá sa profilovala ako nedemokratické a antirepublikánske hnutie.⁴⁴ Takéto stotožnenie je však mylné, čo dokazuje Jiří Chalupa, obhajujúci tézu o existencii tzv. „Tretieho Španielska“, ktoré tvorili občania, ktorých nemožno zaradiť ani k jednej zo strán, neskôr bojujúcich v občianskej vojne. Medzi nich patrilo aj množstvo klerikov a veriacich.⁴⁵ S prihliadnutím na existenciu PNV a *Unió democrática de Catalunya*⁴⁶ a spolu s vyššie uvedeným, je možno všeobecné spájanie katolíckych veriacich a CEDA označiť za nesprávne. Napriek tendencii sympatizovať so stranami založenými na tradicionalistických a kresťanských ideáloch bola cirkev až od začiatku vojny apolitická. Akokoľvek apolitické však bolo postavenie cirkvi ako inštitúcie, katolícki politici a voliči používali jednoduchú rovnicu. Príkladne sa uplatnila v otázke pozemkovej reformy: obrana zákonov o súkromnom vlastníctve pôdy je

⁴¹ CEDA – *Confederación Española de Derechas Autónomas*, aliancia katolíckych pravicových skupín, snažiaca sa o „potvrdenie a ochranu princípov kresťanskej civilizácie“, na nátlak zo strany Franca bolo hnutie v roku 1937 rozpustené.

⁴² Radikálna republikánska strana, (*Partido Republicano Radical*) – španielska strana politického streda, vedená Alejandrom Lerroux, silne poznačená aférou „Estraperlo“, ktorá „dopomohla“ jej rozpusteniu v roku 1936.

⁴³ Payne, S. G., *Spain ...*, s. 167.

⁴⁴ Preston, P., *Coming ...*, s. 68.

⁴⁵ Chalupa, J., *Zápisky o válce občanské*, Lidové noviny, Praha, 2002, s. 69.

⁴⁶ PNV – *Partido Nacionalista Vasco* – Baskická národná strana, založená na kresťansko-demokratických a nacionalistických princípoch
Unió democrática de Catalunya – Demokratická katalánska únia, sociálne-kresťanská a nacionalistická strana.

obranou cirkvi, čo sa rovná odmietnutiu podmienok daných reformami republiky.⁴⁷ Takto zjednodušene uvažovala o katolíckej cirkvi aj jej opozícia, čo v podstatnej miere viedlo k jej identifikácii ako nepriateľov a podporovateľov povstalcov, ktorými, v prevažnej väčšine, od vypuknutia vojny, klerici boli.

Vláda Ľudovej fronty (*Frente popular*) sa po prevzatí moci vo februári 1936 snažila rušiť zákony, ktoré prijala predošlá vláda na podporu cirkvi.⁴⁸ Takéto konanie samozrejme nenachádzalo podporu ani u strán, ktorých voličskú základňu tvorili prevažne katolíci, ani u cirkvi samotnej. Antiklerikalizmus do obdobia občianskej vojny tak možno periodizovať do troch fáz, na základe charakteru a postoja vládnucej koalície smerom ku katolíckej cirkvi a jej veriacim, pričom samozrejme, prvá a tretia fáza neboli pre katolicizmus tak priaznivé ako druhé obdobie, spájané s vplyvom hnutia CEDA. Lannon sa vo svojej práci snaží vyvrátiť tézu, že všeobecne možno vzťah republiky voči cirkvi chápať ako vzťah agresora a obeť, pričom tvrdí, že práve opačná situácia bola bližšie k skutočnosti.⁴⁹ Napriek všeobecnej radikalizácii spoločnosti, (ktorá musela nutne viesť aj k radikalizácii katolíkov),⁵⁰ to však bola katolícka cirkev, ktorej kostoly boli vypaľované a klerici prenasledovaní.⁵¹ Známe historiky o mníchoch – ostreľovačoch na veži kostola však boli skôr antiklerikálnou propagandou ako každodennou realitou.

Luis Buñuel si spomínal na článok, opisujúci situáciu, ktorá vyvrcholila v ďalšej protináboženskej násilnosti. Pochádzal z anarchistického časopisu *Revolta*: „Včera poobede skupina robotníkov pokojne prechádzala *Calle Montera* smerom k *Círculo de San Luis*, keď zbadala dvoch kňazov kráčajúcich oproti nim dole ulicou. Vzhľadom k takejto otvorenej provokácii...“⁵² Tento príspevok tak vhodne dopĺňa obraz o situácii, v ktorej sa katolícka cirkev v období Druhej republiky ocitla. Dostala sa do vážneho konfliktu, spôsobeného rozdielnym výkladom legitimacy z pohľadu oboch strán – cirkev chápala svoje privilégia a majetok za samozrejmosť, legálne nadobudnutú, pričom si chcela svoje

⁴⁷ Preston, P. (ed.), *Revolution ...*, s. 45.

⁴⁸ Ako napríklad snaha Ľudovej fronty o uzatvorenie škôl, v ktorých učili cirkevní predstavitelia, zdroj: Preston, P., *Coming ...*, s. 220.

⁴⁹ Preston, P. (ed.), *Revolution ...*, s. 47.

⁵⁰ Ukážkou je príklon členov CEDA k strane Falange Española, kedy CEDA mala robiť propagandu v parlamente a byť štítom pre radikálnejšie skupiny, akou práve Falange bola, zdroj: Preston, P., *Coming ...*, s. 256-257.

⁵¹ Tuñón de Lara, M. (ed.), *Historia ...*, s. 219.

⁵² Buñuel, L., *An unspeakable betrayal: Selected Writings of Luis Buñuel*, University of California Press, 2002, s. 242.

postavenie udržať, naproti tomu protinábožensky založené strany legitimitu cirkevných privilégií a držby majetku popierali a vyvlastňovanie a antiklerikálne reformy brali ako ústavou potvrdený prostriedok oslabenia cirkevnej moci. Tento konflikt, ktorý bol síce nevyhnutný, však mohol byť pravdepodobne riešený mierovou cestou.

1.3 Luis Buñuel a náboženstvo

Viera španielskeho režiséra Luisa Buñuela (1900-1983), prešla nevšedným vývinom, začínajúcim v prísne katolíckej výchove, paradoxne však vrcholiacim v silne protináboženskom postoji. Ako bolo začiatkom 20. storočia pre španielsku zámožnú vrstvu obvyklé, aj na jeho vzdelávaní sa podieľala cirkevná inštitúcia - konkrétne jezuitský rád. Na jezuitskom internáte Santander v Zaragoze bol Buñuel vedený k dodržiavaniu prísnej disciplíny a hlbokjej zbožnosti, no podľa jeho slov aj k nenávisti voči protestantizmu. Prekvapivo, u jezuitov nebola ani stopa po antisemitizme.⁵³ Buñuelove pochybnosti o náboženstve súviseli podľa jeho slov s existenciou pekla a posledného súdu, ktorý si nedokázal predstaviť ako prakticky realizovateľný.⁵⁴ Tento odklon od viery posilnil pobyt v exkluzívnej madridskej *Residencii*,⁵⁵ (kde sa spoznal so Salvadorom Dalím a Federicom Garcíom Lorcom), a vyvrcholil jeho príchodom do Paríža v roku 1925 a následným prijatím medzi surrealistov. Už samotná definícia surrealizmu, ako „psychického automatizmu, ktorým ma byť vyjadrené, či už ústne, alebo písomne alebo akýmkoľvek iným spôsobom, reálne fungovanie myslenia. Diktát myslenia za neprítomnosti akejkoľvek kontroly uskutočnenej rozumom, mimo akýkoľvek zreteľ estetický alebo morálny“⁵⁶ predpokladala odmietnutie náboženskej dogmy, pohrdanie zaužívanou morálkou a odklon od viery u väčšiny členov surrealistického kruhu.

Buñuelov ateizmus je však v protiklade s jeho rozsiahlymi znalosťami teológie a cirkevných dejín. Ako spomína jeho manželka Jeanne: „Luis sa zatváral s otcom Juliánom, aby spolu rozprávali o náboženstve. Povedal mi (otec Julián – pozn. autora): „Luis vie o náboženstve viac ako ja: dokáže diskutovať o teológii, o životoch svätých

⁵³ Buñuel, L., *Do posledního ...*, s. 25.

⁵⁴ Taktiež, s. 28.

⁵⁵ *Residencia de Estudiantes* - prestížna škola v Madride, ktorá bola v prvej polovici 20. st. dôležitým centrom kultúry a vzdelávania, viac o jej vzniku a fungovaní v publikácii Tiana Ferrer, A. a kol., *Historia de la educación (Edad Contemporánea)*, Universidad Nacional de Educación a Distancia, Madrid, 2002.

⁵⁶ Breton, A., *Manifesty surrealizmu*, Hermann & Synové, Praha, 2005, s. 39.

i Panne Márii. Pozná do hĺbky dejiny cirkvi a jej doktríny.⁵⁷ Jeho znalosť teológie možno odôvodniť rokmi strávenými na jezuitskom internáte, jeho vedomosti z histórie cirkevných dejín súvisia so štúdiom v *Residencii*, kde zmenil študijný odbor na históriu.⁵⁸ Iný pohľad na Buñuelov antiklerikalizmus ponúka P. Schillaci, podľa ktorého Buñuel bol „viac ako bezohľadným anarchistom, zmyselným starcom, alebo večne nespokojným antiklerikálom skôr kvalifikovaným boriteľom mýtov, ktorý hlása koniec božstva spôsobom, ktoré sú veľmi podobné prístupom z nedávnych prác celej jednej generácie teológov.“⁵⁹ Buñuel je podľa neho „ateistickým humanistom“, čo je viditeľné v jeho spodobnení Boha a Krista a vo vyjadreniach v sklamaní z kresťanstva.⁶⁰ Schillaci tak Buñuela chápe ako kresťana, ktorý vieru stratil v období dospievania, a ktorého dôvera v cirkev a jej inštitúcie bola nalomená praktikami, ktoré si katolícka cirkev v Španielsku v priebehu storočí osvojila.

Určitú spojitosť tu možno vidieť s vyjadrením Salvadora Dalího, ktorý o Buñuelovi povedal: „Napriek všetkým jeho protináboženským a viac-menej rúhačským zámerom som vždy hovoril, že Luis Buñuel skončí vo svätom ráde.“⁶¹ Pohľad P. Schillaciho, je vzhľadom na režisérovu výchovu a dospievanie, pravdepodobne bližšie k realite ako všeobecne presadzovaná definícia Buñuela ako zatvrdnutého a radikálneho antiklerikála. Všetky vyššie uvedené názory ale majú spoločné to, že Buñuel v dospelosti ateistom bol a svojim odporom k cirkvi sa netajil.

Surrealizmus ale v otázke viery nevystupoval ako úplne homogénny prvok. Španielsky surrealizmus bol charakteristickejší a radikálnejší ako francúzsky najmä v jednej otázke – náboženstvo. Ako píše Ruth Brandon: „Pre Francúzov boli objavy Freuda a Lautréamonta hlavne intelektuálne a umelecké. Ale pre Španielov mali nádych viny a hlboko zakoreneného potešenia z ničenia a hriechu. Náboženstvo bolo pre nich živou otázkou, antiklerikalizmus jednou z hlavných radostí surrealizmu.“⁶² Toto pohrdanie cirkvou a jej inštitúciami sa samozrejme premietli aj do tvorby Luisa Buñuela, pričom sú, podľa môjho názoru, najviac viditeľné vo filme *L'Age d'Or* (1930).

⁵⁷ Rucar de Buñuel, J., *Vzpomínky ženy bez piána - Můj život s Luisem*, Casablanca, Praha, 2013, s. 108.

⁵⁸ Buñuel, L., *Do posledního ...*, s. 49.

⁵⁹ Schillaci, P., *Evangelium ...*, s. 20.

⁶⁰ Taktiež, s. 22.

⁶¹ Brandon, R., *Neskutečné životy – Surrealisté*, Pragma, Praha, 2005, s. 271.

⁶² Taktiež, s. 270-271.

1.4 Antiklerikálna symbolika a alegória vo filme *L'Age d'Or* (1930)

Film *Zlatý vek (L'Age d'Or)*,⁶³ španielskeho režiséra Luisa Buñuela pobúril na konci roka 1930 francúzsku, aj španielsku verejnosť. Pre svoj antiklerikálny charakter, satiru buržoáznej spoločnosti a nespútanú sexualitu bol terčom kritiky, pričom Juan Ramón Jiménez⁶⁴ ho dokonca označil za „satanistické bahno.“⁶⁵ S charakterom a dejovou líniou filmu nebol pravdepodobne spokojný ani Charles de Noailles, jeho hlavný sponzor, ktorý po premietnutí Zlatého veku parížskej smotánke, musel kvôli škandálu ktorý film spôsobil, rezignovať na pozíciu prezidenta *Jockey Clubu*. Ten by sa inak rozpadol, keďže členovia sa odmietli s prezidentom stýkať.⁶⁶ Verejné premietanie filmu bolo zakázané po násilnostiach v decembri 1930, kedy približne päťdesiat fašistických výtržníkov vtrhlo na premietanie, zničilo zariadenie kina a napadlo návštevníkov.⁶⁷ Zákaz bol vydaný dňa 10. 12. 1930, na základe rozhodnutia policajného prefekta Paríža Jeana Chiappeho. Podobný osud čakal film v Španielsku, kde bol film políciou zakázaný na jeseň roku 1931.⁶⁸ Čo ale skutočne viedlo k takémuto odporu, malo pobúrenie daných spoločenských skupín opodstatnenie, bol vôbec *L'Age d'Or* tak protináboženský, nonkonformný a škandálny ?

Osobne považujem *L'Age d'Or* za k cirkvi najkritickejší film Buñuelovej tvorby tridsiatych rokov 20. storočia. V nižšie uvedených scénach a ich symbolike, je režisérov nesúhlas s cirkevnými praktikami, resp. s inštitúciou cirkvi ako takou, zjavný. Dielo, v ktorom je okrem kritiky katolicizmu prítomný aj výsmech z meštianstva a spoločenskej morálky tak možno chápať ako akúsi revoltu mladého človeka voči spoločnosti a politicko-hospodárskej situácii v štáte. Napriek faktu, že po vyše osemdesiatich rokoch sa nemusi

⁶³ *L'Age d'Or (Zlatý vek)*:

„Dej *Zlatého veku* je neobyčajne jednoduchý: dvaja milenci (Gaston Modot a Lya Lys) vyhlásia vojnu snahe buržoáznej francúzskej spoločnosti o zmarenie naplnenia ich túžob. Napriek tomu, že centrálnymi sú činy frustrovaných milencov, film zachádza do rôznych smerov. Začína sa dokumentárnymi zábermi škorpiónov. (Z istého pohľadu, film ako taký môže byť považovaný za škorpióna, pretože jeho bodák, sa tak ako žiletka na začiatku filmu *Un Chien Andalou*, vyhráza našemu sebauspokojujúcemu prijatiu sveta, v ktorom žijeme.) To všetko vedie k incidentom na skalách morského pobrežia, kde gang banditov (vedený surrealistickým maliarom Maxom Ernstom) čelí najprv vpádu skupiny recitujúcich biskupov a potom hodnostárov, ktorý prišli založiť Rímske impérium. Film končí scénou s krížom ovešaným skalpami, pokrytými snehom, vanúciami vo vetre, za zvuku *paso doble*.“ Zdroj: http://www.kino.com/press/lage_dor/lage_dor_psbk.pdf, [3. 3. 2014].

⁶⁴ Juan Ramón Jiménez (1881-1958) - španielsky básnik, novinár, nositeľ Nobelovej ceny za literatúru z roku 1956. Viac o jeho osobnosti a tvorbe možno nájsť v publikácii Tuñón de Lara, M., *Medio Siglo de cultura española*, Editorial Tecnos, Madrid, 1973.

⁶⁵ *La Gaceta Literaria*, roč. V, č. 98, 1931, s. 3.

⁶⁶ Brandon, R., *Neskutečné ...*, s. 324.

⁶⁷ Gubern, R. a Hammond, P., *Luis ...*, s.51.

⁶⁸ Taktiež, str. 92.

divákovi javiť antikaticizmus *Zlatého veku* ako aspekt vedúci k verejnému pobúreniu, s prihliadnutím na postavenie rímskeho katolicizmu v Španielsku na prelome dvadsiatych a tridsiatych rokov si dovoľujem označiť tento film za zjavný výsmech katolíckej cirkvi, založený na poburujúcich scénach, autorovým verejne známym postojom ku katolicizmu i reakciami na film po jeho parížskej premiére.

Luis Buñuel tento film charakterizoval ako „nevysvetliteľnú nemožnosť uspokojiť prostú túžbu, kedy dvojica chce byť spolu, no nemôže to dosiahnuť.“⁶⁹ Podobne film popisoval Salvador Dalí, ktorého základnou myšlienkou pri písaní scenára filmu s Buñuelom, bolo poukázať na smerovanie ľudskej bytosti, ktorá prenasleduje lásku pomocou nešťachetných, humanitárnych a patriotických ideálov a iných úbohých mechanizmov reality.⁷⁰ V týchto krátkych charakteristikách filmu nemožno badať ani náznakov antiklerikalizmu či škandálu. Buñuelov popis je ale potreba doplniť – dvojicu tvoria dvaja mladí milenci – muž, ktorému všetko pripomína jeho sexuálne túžby, čo v ňom vyvoláva hnev a mladá žena, ktorá sa snaží poprieť svoje základné fyzické potreby,⁷¹ pričom v ich spojení im bránia milenkini rodičia. Je to skôr film oslavujúci „šialenú lásku, neskorumpovaný prijateľnosťou, odhaľuje krach našich emócií, spojený s kapitalizmom... je to antiteokratický film... film sociálneho vedomia.“⁷² Túto charakteristiku *Zlatého veku* rozširuje tvrdenie v publikácii *100 years of Spanish cinema: „L'Age d'Or sa zameriava na násilie, korupciu a neporiadok a je ozvenou veľkých sociálnych zmien, ktoré sa vtedy odohrávali. Tento film, známy pre svoj útok na mocné inštitúcie ako cirkev a monarchia...“*⁷³ Tieto obsiahlejšie popisy filmu objasňujú kritiku a odpor sociálnych skupín, ktoré v ňom boli parodizované a potvrdili charakter *Zlatého veku*, ktorého symbolické a alegorické scény mali značne antiklerikálnu a poburujúcu povahu.

Už v prvej pasáži filmu možno nájsť viacero metafor a symbolov. Zábery škorpiónov, spolu s definíciou ich telesnej stavby a zvyklostí sú skôr prírodovednou štúdiou ako nenaplneným príbehom dvoch milencov.⁷⁴ S odhliadnutím od Buñuelovho

⁶⁹ Buñuel, L., *Do posledního ...*, s. 215.

⁷⁰ *La Gaceta Literaria*, roč. IV, č. 96, 1930, s. 3.

⁷¹ Harcourt, P., *Luis Buñuel: Spaniard and Surrealist*, in: *Film Quarterly*, roč. 20, č.3, 1967, s. 8.

⁷² Nowell-Smith, G. (ed.), *The Oxford History of World Cinema*, Oxford University Press, Oxford, 1996, s.100.

⁷³ Pavlovic, T. a kol., *100 years of Spanish cinema*, Malden, Wiley – Blackwell, 2009, s. 22.

⁷⁴ *L'Age d'Or*: <https://www.youtube.com/watch?v=pXBiBeYAwcM>, (0:47 - 3:13), [3. 3. 2014].

vedeckého záujmu o tieto pavúkovce ale možno v obrazoch bojujúcich škorpiónov badať symboliku základného princípu filmu a Buñuelovho sveta - Život je založený na agresii. Živočíchy medzi sebou stále bojujú a nakoniec ich pohltí väčší jedinec. To je, zdá sa, podstatou ľudského jedinca a jeho života.⁷⁵ V úvodnej scéne ale vidí iné podobenstvo Schillaci – je spojené s náboženstvom v Buñuelovej tvorbe: „Podobne ako smrteľne jedovatý trň škorpióna...Buñuelove filmové podobenstvá v nás môžu zabíjať Boha, ktorý je skôr produktom nášho modloslužobníctva ako našim najvyšším osobným zdrojom slobody a lásky.“⁷⁶ Bodnutie škorpióna je tak znakom sklamaných očakávaní, Boh je vždy na strane vykorisťovateľov, ktorí človeka ničia.⁷⁷ Odôvodniť symboliku škorpiónov prirovnaním k určitému aspektu celej autorovej tvorby sa javí ako určitý symbolizmus ex post – Schillaci tak buď chcel na tomto prípade zhrnúť a charakterizovať Buñuelovu tvorbu a tak nebrať do úvahy žiadne podobenstvo, ktoré mohol Buñuel ku škorpiónovi použiť, alebo Schillaci predpokladá autorovu vidinu jeho budúcej tvorby, kde bude zohrávať kritika náboženstva kľúčovú úlohu.

Agresiu a jedovaté bodnutia škorpióna ale možno tiež vnímať ako symbol kritiky katolicizmu. Podobný pocit z existencie a činnosti cirkvi malo aj mnoho cudzincov (najmä tých ľavicovo orientovaných), ktorí krajinu v danom období navštívili, ako napríklad Il'ja Erenburg, ktorý prišiel do Španielska po prvýkrát v roku 1931 (oficiálne) ako novinár. Na základe jeho zápiskov nebola „nikde inde katolícka cirkev tak všemocná a tvrdohlavá. V Malage v chráme sa ženy plazili po dlaždiciach a žiadali o rozhrešenie, ale vyziabnutý mních s čiernymi očami neprestával hovoriť o blízkom treste.“⁷⁸ To boli podľa Erenburga praktiky minulých režimov. Od novej republiky čakal zmenu, no sklamal sa: „Ako sa zdá, nezmenilo sa nič... Upravené dámy bozkávajú ruku tučného biskupa. Farári v krčmách logajú víno a plácajú po zadku otrlé čašníčky...“⁷⁹

Hore uvedenú tézu potvrdzuje aj fakt, že nasledujúca scéna s arcibiskupmi na pobrežných skalách je od scény, v ktorej škorpión jedovatým bodnutím usmrtil potkana oddelená slovami – „o niekoľko hodín neskôr“. Práve nasledujúce scény filmu, zobrazujúce štvoricu arcibiskupov nehybne odriekajúcich litánie na pobrežných skalách, z

⁷⁵ Harcourt, P., *Luis ...*, s. 8.

⁷⁶ Schillaci, P., *Evangelium ...*, s. 20.

⁷⁷ Taktiež, s. 23.

⁷⁸ Erenburg, I., *Španělské reportáže*, Naše vojsko, Praha, 1989, s. 17.

⁷⁹ Taktiež, s. 44.

ktorých však v ďalších záberoch ostali už len kostry v biskupskom oblečení s mitrami na hlave, museli byť pre cirkev poburujúce.⁸⁰ Alegória, v tomto prípade nepotrebná na pobúrenie verejnosti má znova viacero rovín, pričom každá z nich mohla byť vyložená ako útok na cirkev, ktorý podnietil už spomínaný decembrový vpád na premietanie filmu skupinou *Jeunesses Patriotes*, odnožou *Ligue des Patriotes*,⁸¹ ktorej ultrakatolicizmus bol v rozpore s antiklerikalizmom *L'Age d'Or*, plne prepuknuvším vo filme už hneď od jeho začiatku. Pravicové periodiká s kritikou filmu nešetřili – správy o útoku na film sa v tlači objavili už nasledujúci deň (4. 12.), kde bol *Zlatý vek* označený za „prácu filmovo nekompetentných žido-bolševických, diabli posluhujúcich, slobodomurárskych cudzincov.“⁸² Paradoxom stále ostáva, ako uvádza Salvador Dalí, že „v Španielsku si mysleli, že útok pochádzal od surrealistov, ako protest na Buñuelovo gesto odísť do krajiny dolára (USA – pozn. autora), kvôli miestu druhoradému a jemu nedôstojnému.“⁸³

V pasáži s arcibiskupmi je symbolickou už identickosť počtu klerikov so zhýralcami z diela *120 dní Sodomy*, ktorá je sledovaná v publikácii *Luis Buñuel: The Red Years*, kde tvrdenie samotného režiséra potvrdzuje prítomnosť vplyvu diela markíza de Sade v *Zlatom veku*.⁸⁴ Smrť biskupov je ale spájaná takisto s ich nehybnosťou, symbolom ich stuhlosti od dôb, kedy sa stali základom západnej civilizácie.⁸⁵ Ich mŕtve telá sú len neodvratným procesom skostnatenia, symbolu neschopnosti oživenia a obnovy cirkvi. Nezmyselnosť ich konania (čítanie litánií na skalách, bez prítomnosti veriacich) môže značiť len celkový úpadok katolíckej cirkvi, spájaný s pádom antickej doby (cisársky Rím je znovuzaložený v roku 1930 spoločenskou smotánkou ľudu známeho ako Majorčania) a kresťanstva.⁸⁶ Majorčania, ktorých na pobreží reprezentujú zástupcovia armády, cirkvi, zamožní občania a politickí predstavitelia prezentujú onen *Zlatý vek* (Golden Age), obdobie rozkvetu a blaženosti.⁸⁷ Ich iracionálne konanie a zvyky sú tak surrealistickou kritikou vyššej spoločnosti a kléru. Paradoxne, film nebol všeobecne prijímaný ako

⁸⁰ <https://www.youtube.com/watch?v=pXBiBeYAwcM>, (3:14 – 11:40), [3. 3. 2014].

⁸¹ *Ligue des Patriotes* bola francúzska krajne pravicová liga, vznikla v roku 1882 a pôvodne volala po revanši za prehru v prusko-francúzskej vojne (1870-1871), hnutie neskôr fungovalo napriek mnohým problémom až do svojho zániku v roku 1939.

⁸² Gubern, R. a Hammond, P., *Luis ...*, s. 52.

⁸³ *La Gaceta Literaria*, roč. IV, č. 96, 1930, s. 3.

⁸⁴ Gubern, R. a Hammond, P., *Luis ...*, s. 27.

⁸⁵ Harcourt, P., *Luis ...*, s. 8.

⁸⁶ Nowell-Smith, G. (ed.), *The Oxford ...*, s. 100.

⁸⁷ <https://www.youtube.com/watch?v=pXBiBeYAwcM>, (11:43 – 18:16), [3. 3. 2014].

protiburžoázny – Ernesto Giménez Caballero,⁸⁸ predstaviteľ literárnej avantgardy, dielo hodnotil ako „najburžoáznejší, dovtedy nakrútený film.“ Buñuel a Dalí sa podľa neho tak na jeho základe stali nevinnými obeťami ideologického kabaretu.⁸⁹

Ten istý autor, ale v článku z októbra 1931 kritizuje *Zlatý vek* z úplne iného dôvodu – Buñuela viní z prítomnosti dvoch scén, ktoré sa stali predpoveďou, resp. námetom pre skutočné udalosti – je to podľa neho ukážka toho, čo dokáže umenie vyvolať v reálnom živote a politike. Prvou je útok hlavnej postavy filmu na slepého starca kopancom,⁹⁰ v ktorom vidí Giménez Caballero paralelu s udalosťou zo septembra 1931, kedy bol starec, ktorý zaspal na priečelí domu poliaty benzínom a zapálený.⁹¹ Hlavný hrdina *Zlatého veku* je, paradoxne, delegátom „Medzinárodnej dobročinnnej spoločnosti.“ Druhý problém vidí v obraze, kde si mladý muž balí cigaretu, ktorú mu malý chlapec, v rámci hry vytrhne, zhodí na zem a utečie. Vzápätí na to je chlapec mužom zastrelený.⁹² Táto scéna je daná do súvisu so smrťou mladíka, ktorý bol ako štrajkokaz, napriek tomu že iba plnil otcove príkazy, v Guajare v septembri 1931 najprv postrelený a neskôr zabitý.⁹³ Napriek absencii otvorenej kritiky katolicizmu v týchto scénach je ale možno tvrdiť, že vízie neopodstatnených útokov na starých ľudí a deti určite nenachádzali pochopenie u katolíckej cirkvi.

Vyššie spomínaný hlavný hrdina (stvárnenny Gastonom Modotom)⁹⁴ a jeho konanie nesie pravdepodobne najväčšiu mieru na škandále, ktorý film spôsobil. Hlavná dejová línia filmu, opisujúca príbeh nemožnosti naplnenia mileneckého vzťahu sa odohráva v paláci markíza X. Už v jeho mene možno badať spojitosť s markízom de Sade, ktorého vplyv vo filme bol už dokázaný.⁹⁵ Práve pasáž z paláca tvorí, pravdepodobne najsilnejší a najtvrdší útok na meštiansku spoločnosť a morálku z celého filmu. Scény ako olizovanie prstov

⁸⁸ Ernesto Giménez Caballero (1899 - 1988), španielsky novinár, diplomat, jeden z prvých propagátorov fašistickej ideológie v Španielsku, vydavateľ periodík *La Gaceta Literaria* a *Robinson Literario*, spolu s Buñuelom zakladateľ prvej španielskej filmovej spoločnosti, viac o osobe Giménez Caballera a časopise *La Gaceta Literaria* v publikácii Torres, A. M., *Spanish Cinema 1896-1983*, Editora Nacional, Madrid, 1986.

⁸⁹ *La Gaceta Literaria*, roč. IV, č. 96, 1930, s. 3.

⁹⁰ <https://www.youtube.com/watch?v=pXBiBeYAwcM>, (29:46), [3. 3. 2014].

⁹¹ *La Gaceta Literaria*, roč. V, č. 115, 1931, s. 8.

⁹² <https://www.youtube.com/watch?v=pXBiBeYAwcM>, (33:54 – 34: 40), [3. 3. 2014].

⁹³ *La Gaceta Literaria*, roč. V, č. 115, 1931, s. 8.

⁹⁴ Gaston Modot (1887- 1970), francúzsky herec, známy spoluprácou s mnohými francúzskymi režisérmi, účinkoval vo filmoch ako *Veľká ilúzia* (1937) či *Deti raja* (1945).

⁹⁵ Buñuel, L., *Do posledního ...*, s. 197.

sochy hlavnou hrdinkou⁹⁶ (symbol sexuálnej frustrácie),⁹⁷ samovražda ministra vnútra po hádke s hlavným predstaviteľom,⁹⁸ či slová milenky, ktoré prednáša v objatí svojho partnera – „Aké potešenie! Aké potešenie v zabití našich detí!“⁹⁹ sa dajú vyložiť ako snaha o rozvrat zaužívaných konvencií, či revolta voči spoločnosti. To ale iba potvrdzuje tvrdenie Ruth Brandon, ktorá film považuje za „útok na to, čo by sme mohli nazvať buržoázne ideály – rodina, vlastenectvo a náboženstvo.“¹⁰⁰ Výhradná kritika cirkvi je však prítomná počas celého filmu, pričom postupne graduje až do úplného záveru. Sled pomerne umiernených obrazov, v ktorých klerici hrajú na husle v záhradnom orchestri,¹⁰¹ v závere filmu rozvráti scéna, v ktorej hlavný hrdina vyhadzuje z okna zapálený vianočný stromček (kritika Vianoc ako nezmyselnej tradície moderného kresťanstva) a bezbranného arcibiskupa.¹⁰² V posledne spomenutom čine už hľadanie alegórie nie je potrebné.

Záver filmu je paralelne aj vyvrcholením antiklerikalizmu *Zlatého veku*. Buñuel v ňom zobrazuje odchod štyroch zhýralcov z *château de Selliny*, po 120 dňoch beštiálnych orgií, spolu s ôsmimi mladými dievčatami, ktoré mali slúžiť ako ich obeť a štyrmi ženami, ktorých naratívne schopnosti mali podnieť ich sexuálny apetít. V ďalšej scéne vidno vychádzať zo zámku osobu predstavenú ako *Duc de Blangis*, ktorá však vzhľadom nápadne pripomína Krista. Nasledujú ho traja honosne oblečení páni, charakterizovaní ako preživší z *château de Selliny*.¹⁰³ V záverečnej pasáži, v ktorej Ježiš odchádza do zámku za pannou a po chvíli sa vracia bez brady,¹⁰⁴ Buñuel pôvodne plánoval použiť namiesto Krista Martina Luthera. Štvoricu zvrhlíkov tak mali pôvodne tvoriť Kristus, Konfucius, Mohammed a Luther. Jeho krok je Gubernom a Hammondom chápaný ako autorov strach z mnohonásobného náboženského znesvätenia, schopného vyvolať všeobecnú morálnu paniku.¹⁰⁵ Ako spomína Luis Buñuel, toto počínanie kritizoval Maurice Heine: „tvrdil, že by Božský markíz (de Sade – pozn. autora) bol silne nespokojný. Útočil naozaj na všetky náboženstvá a neobmedzil sa len ako ja iba na kresťanstvo. Odpovedal som mu, že mojím cieľom nebolo rešpektovať myslenie mŕtveho autora, ale natočiť film.“¹⁰⁶ Táto záverečná

⁹⁶ <https://www.youtube.com/watch?v=pXBiBeYAwcM>, (46:41), [3. 3. 2014].

⁹⁷ Thompson, K. a Bordwell, D., *Film history: an introduction*, McGraw-Hill, New York, s. 178.

⁹⁸ <https://www.youtube.com/watch?v=pXBiBeYAwcM>, (48:25), [3. 3. 2014].

⁹⁹ <https://www.youtube.com/watch?v=pXBiBeYAwcM>, (52:03), [3. 3. 2014].

¹⁰⁰ Brandon, R., *Neskutečné ...*, s. 321.

¹⁰¹ <https://www.youtube.com/watch?v=pXBiBeYAwcM>, (42:05), [3. 3. 2014].

¹⁰² <https://www.youtube.com/watch?v=pXBiBeYAwcM>, (56:39 – 56:57), [3. 3. 2014].

¹⁰³ <https://www.youtube.com/watch?v=pXBiBeYAwcM>, (59:35 – 1:00:20), [3. 3. 2014].

¹⁰⁴ <https://www.youtube.com/watch?v=pXBiBeYAwcM>, (1:01:23 – 1:01:47), [3. 3. 2014].

¹⁰⁵ Gubern, R. a Hammond, P., *Luis ...*, s. 29.

¹⁰⁶ Buñuel, L., *Do posledního ...*, s. 197.

časť filmu, v ktorej je paralela medzi filmom a dielom *120 dní Sodomy* zjavná na základe totožného mena (*Duc de Blangis*) protagonistov, tvorí vrchol antiklerikalizmu v *Zlatom veku*. „Pasáž s orgiami, ktorou film končí tak implikuje, že všetky rozpory filmu musia viesť k zvrátenosti aj tých najlepších prvkov našej spoločnosti, keďže Kristus hrá rolu markíza de Sade.“¹⁰⁷ Zaujímavú interpretáciu týchto scén ponúka aj *The Oxford History of World Cinema*, kde je odchod Ježiša zo zámku po orgiách, spájaný s kresťanstvom a úpadkom klasickej doby.¹⁰⁸

Vzhľadom k vyššie uvedenému možno tvrdiť, že film *L'Age d'Or* mal jasne antiklerikálny, protimeštiansky a na svoju dobu určite poburujúci charakter. Hodnotenie legality či zmysluplnosti útokov na premietanie tohto filmu však nie je v mojej kompetencii. Musím však každopádne súhlasiť s tvrdením, že „Buñuel už vtedy predpovedal túto katastrofickú udalosť (španielsku občiansku vojnu – pozn. autora), ktorá nielenže rozdelila Španielsko, ale taktiež predviedla svetové ekonomické a politické rozdelenie, ktoré kulminovalo v Druhej svetovej vojne.“¹⁰⁹ *Zlatý vek* tak predpovedá polarizáciu, ktorá predurčí boj medzi dvoma druhmi totalitarizmu – stalinizmom a fašizmom.¹¹⁰

¹⁰⁷ Harcourt, P., *Luis ...*, str. 9.

¹⁰⁸ Nowell-Smith, G. (ed.), *The Oxford ...*, s. 100.

¹⁰⁹ Pavlovic, T. a kol., *100 years ...*, s. 25.

¹¹⁰ Taktiež, s. 26.

2. *Las Hurdes, tierra sin pan* a otázka španielskeho školstva

2.1. Školstvo a pokusy o jeho reformu do začiatku Druhej republiky

Ako už bolo spomenuté v predošlej kapitole, katolícka cirkev zohrávala v Španielsku v rámci vzdelávania dlhodobu kľúčovú rolu. Tento jav ale nebol až do obdobia francúzskej revolúcie odlišný ani v ostatných európskych krajinách, pričom centrom vzdelávania boli po stáročia kláštory, konventy, opátstva, no taktiež univerzity. K určitým systémovým zmenám dochádza už za vlády Carlosa III. (1759-1788), kedy po vyhnaní jezuitov (1767) posilňuje štát svoje postavenie v rámci vzdelávania práve na úkor vypovedaného rádu. Osvietenský absolutizmus doprevádzali reformy v oblasti sekundárneho vzdelávania a fungovania univerzít, alebo zakladanie mimouniverzitných inštitúcií. Napriek tomu že väčšina reforiem druhej polovice 18. storočia nenaplnila stanovené ciele, došlo k posilneniu národného záujmu o vedomosti a vzdelanie.¹¹¹

Liberálne idey, ktoré so sebou priniesla francúzska revolúcia viedli k snahám o zmenu dosiaľ fungujúceho školského systému, ktorý bol elitársky a nábožensky orientovaný v nový – liberálny, všeobecne prístupný, laický, s dôrazom na vlastenecké cítenie. Posilnenie nacionalizmu malo byť dosiahnuté štátnou kontrolou školstva, kedy by šírenie vzdelania s akcentovaním idey národa medzi všetky spoločenské vrstvy malo dopomôcť vzniku liberálneho nacionálneho štátu. Verejné vzdelávanie ale malo svoje limity – ako dokazuje príklad Španielska v 19. storočí – najnižšia spoločenská vrstva mala prístup len k základnému vzdelaniu.¹¹²

Prvýkrát je problematika vzdelávania spomenutá v Cádizskej ústave v roku 1812 (*Constitución de Cádiz*). Tá naväzuje na diskusiu, ktorú rozprúdila Ústavodarná komisia v apríli 1811 kritikou Dekréty Rady Regentstva (*Decreto del Consejo de Regencia*), na základe ktorého boli uzatvorené univerzity a kolégiá. Dekrét mal byť zrušený na základe „vplyvu, ktorý má štátne vzdelávanie nielen na verejný poriadok a zlepšenie mravov, ale taktiež na rozumné smerovanie našich vojenských ťažení.“¹¹³ Ústava tak deklaruje, že „vo všetkých obciach monarchie sa založia základné školy, v ktorých sa budú deti učiť čítať,

¹¹¹ Tiana Ferrer, A. a kol., *Historia ...*, s. 93.

¹¹² Taktiež, s. 112.

¹¹³ Muro, I. T., *La educación en tres momentos constitucionales (1812,1931,1978)*, in: *Revista española de Pedagogía*, vol. 70, č. 253, 2012, s. 2.

písať a počítať, katechizmus katolíckej cirkvi... a takisto stručný výklad občianskych povinností.“ Ústava takisto proklamovala založenie nových Univerzít, právo Generálnej správy vzdelávania (*Dirección general de estudios*) na vykonávanie inšpekcií, jednotnosť všeobecného plánu vzdelávania v kráľovstve a právomoc Kortosov pomocou plánov a zvláštnych štatútov zasahovať do verejného vzdelávania. Podľa článku č. 371 mali všetci Španieli požívať slobodu politických názorov bez potreby predošlého schválenia, s ohľadom na obmedzenia a zodpovednosť vychádzajúce zo zákonov.¹¹⁴ Ústava tak vytvárala určitú rovnováhu medzi cirkvou a liberalizmom. Text ústavy je na jednej strane liberálny, no zároveň odmietal antiklerikálne idey francúzskej revolúcie, s prihliadnutím na úlohu, ktorú mal katolicizmus zohrávať vo vzdelávaní.¹¹⁵ Tento fakt len potvrdzuje charakter španielskej spoločnosti, v ktorej bol vplyv cirkvi stále veľký a modernizácii rôznych odvetví (okrem iného školstva), ktorá mala viesť k sociálnej sekularizácii, sa snažila zabrániť.

Z dôvodu potreby vytvorenia všeobecného vzdelávacieho zákona poverila Junta verejného vzdelávania (*Junta de Instrucción Pública*) Manuela José Quintanu¹¹⁶ vypracovaním správy o organizácii verejného školstva. Quintanova správa (*Informe de Quintana*) z roku 1814, ktorá sa v roku 1821 stala zákonom, presadzovala potrebu vzdelávania „uniformného, rovnakého, všeobecného, verejného a slobodného, a vytvárala tak liberálny ideál v rámci školstva.“¹¹⁷ Navrhovala vytvoriť tri stupne vzdelávacieho systému (primárny, sekundárny, terciárny), definovala náplň a význam jednotlivých úrovní vzdelávania, navrhovala Centrálnu univerzitu, ktorá by zhromažďovala všetky vedomosti, no zabúdala na zaradenie žien do systému školstva.¹¹⁸ Quintanov plán tak možno považovať za snahu o prvú všeobecnú liberálnu reformu školstva v Španielsku, aj keď kvôli politickej situácii nemohla byť v plnej miere uskutočnená.

S reštauráciou absolutizmu sa po roku 1814 pokračovanie v ďalších reformách školstva zastavilo a vzdelávanie sa znovu dostalo do rúk cirkvi. Obdobie prvej tretiny 19. storočia známe častým striedaním vlád a opakovanými snahami o posilnenie authority

¹¹⁴ Constitución de 1812, (Ústava z roku 1812), Título IX, Artículo 366-371, dostupné na http://www.constitucion1812.org/documentos/cons_1812.pdf.

¹¹⁵ Muro, I. T., *La educación ...*, s. 4.

¹¹⁶ Manuel José Quintana (1772-1857) – španielsky básnik, politicky aktívny v prospech liberálov, uväznený v rokoch 1814-1820, neskôr sa stal učiteľom Isabely II.

¹¹⁷ Muñoz-Repiso, M. a kol., *Sistema educativo español 2000*, Ministerio de Educación, Cultura y Deporte, Madrid, 2000, s. 40.

¹¹⁸ Tiana Ferrer, A. a kol., *Historia ...*, s. 95.

panovníka neumožňovalo presadenie a dlhodobé uplatnenie školskej reformy. Z mnohých zákonov a plánov je však potreba spomenúť Všeobecnú úpravu verejného vzdelávania (*Reglamento general de la instrucción pública*) z roku 1821, naväzujúcu na Quintanovu správu, ktorá rozdelila vzdelávací systém do troch stupňov, školstvo rozčlenila na verejné a súkromné a zaručila bezplatnosť verejného školstva.¹¹⁹ S nástupom liberálov k moci dochádza za vlády Isabely II. k spoločenským zmenám v rámci vládnucich vrstiev – svoje postavenie posilňuje stredná vrstva. Tá vnímala dôležitosť školstva a potrebu reforiem, lenže dôraz kládla na sekundárne vzdelávanie – určené práve pre strednú a vyššiu vrstvu, ktoré malo byť nástrojom udržania moci.¹²⁰ Ich snahy o všeobecný školský zákon narážali na odpor reakcionárov a politickú nestabilitu, ktorá neumožňovala vytvorenie a presadenie definitívnej globálnej reformy.

Prvým integrálnym školským zákonom v Španielsku tak bol až Zákon o verejnom vzdelávaní (*Ley de instrucción pública*) z roku 1857, ktorého autorom bol Claudio Moyano.¹²¹ Moyanov zákon zabezpečil štátu riadenie vzdelávacieho systému, vlastníctvo verejných škôl a dohľad a kontrolu nad súkromnými školami. Samotný zákon pozostáva zo štyroch sekcií, pričom základnými bodmi zákona boli: bipolárna štruktúra vzdelávania (všeobecný prístup k základnému vzdelaniu, k ďalšiemu len stredná a vyššia vrstva), koexistencia verejného a súkromného (najmä katolíckeho) školstva, sloboda pri vytváraní inštitútov vzdelávania učiteľov, štátny monopol v otázke univerzít, bezplatnosť a povinnosť základného vzdelania, dobrovoľnosť v ďalších stupňoch vzdelávania, jednotnosť študijných plánov, centralizácia a sekularizácia výuky.¹²² Štát napriek kontrole školstva (ktorá sa odzrkadlila napríklad v normách pre počet škôl pre učiteľov) finančne dotoval len vyššie vzdelávanie – primárne financovali obce, sekundárne provincie.¹²³ *Ley de Moyano* preto možno charakterizovať ako „výsledok konsenzu medzi umiernenými liberálmi a progresistami, ktorý znamenal definitívnu konsolidáciu liberálneho vzdelávacieho systému a začiatok stability rozvoja verejného vzdelávania, najmä

¹¹⁹ Muñoz-Repiso, M. a kol., *Sistema ...*, s. 40.

¹²⁰ Tiana Ferrer, A. a kol., *Historia ...*, s. 97.

¹²¹ Claudio Moyano – španielsky politik, rektor univerzít vo Valladolid a Madride, minister verejných prác od roku 1853.

¹²² De Puelles Benítez, M., *Las grandes leyes educativas de los últimos doscientos años*, in: *Participación Educativa*, č. 7, 2008, s. 9-10.

¹²³ Tiana Ferrer, A. a kol., *Historia ...*, s. 102.

v legislatívnej a administratívnej oblasti, na viac ako storočie.¹²⁴ Tento zákon preto bol s určitým úpravami pilierom španielskeho vzdelávania až do roku 1970.

Ďalším dôležitým medzníkom v rámci dejín španielskeho školstva je rok 1876, kedy bola prijatá nová ústava. Jej charakter však napriek tomu, že vznikla v období Bourbonskej reštaurácie nebol jasne konzervatívny. Sporným bodom sa stal článok č. 11, ktorý definoval rímsky katolicizmus ako oficiálne náboženstvo štátu a garantoval finančné podporovanie kultu a jeho duchovných. Zároveň ale deklarovala, že nikto nemôže byť prenasledovaný pre jeho náboženské názory či vieru.¹²⁵ Tento článok tak spôsobil rozpory, keďže najkonzervatívnejšia časť španielskych katolíkov spájala deklaráciu katolicizmu ako oficiálneho náboženstva s ideologickou kontrolou školstva, naproti tomu najpokrokovejší liberáli slobodu vyznania spájali so slobodou výuky.¹²⁶ V období reštaurácie sa napriek politickej nestabilite¹²⁷ paradoxne začína v Španielsku rozvíjať progresívne vzdelávanie, známe pod pojmom Nová škola (*Escuela Nueva*).¹²⁸ Reprezentantom pokroku v oblasti vzdelávania sa stal Slobodný inštitút vzdelávania (*Institución libre de enseñanza*), ktorý vznikol „aby uskutočnil hĺbkovú reformu spoločnosti pomocou vzdelávania a vložil dôveru v pedagogiku, disciplínu, ktorá by zabezpečila kultúrne a morálne zlepšenie jedinca...“¹²⁹ Na tieto snahy o pokrok v oblasti vzdelávania naviazal španielsky *Regeneracionismus*, politicko-sociálne a intelektuálne hnutie, ktoré kritizovalo systém reštaurácie, analyzovalo dekadenciu a navrhovalo programy na národnú obnovu a časovo korešpondovalo so „strieborným vekom“ španielskej kultúry.¹³⁰ Mnohé problémy mali byť vyriešené pomocou reforiem v oblasti školstva a kultúry, preto možno vzdelávaciu politiku prelomu 19. a 20. storočia označiť ako snahu o regeneráciu Španielska pomocou školstva. Naproti tomu stála konzervatívnosť výuky v cirkevných školách, ktorú zažil na vlastnej koži i Luis Buñuel. Jeho spomienky sa viažu na „ukrutnú zimu, veľké šály, omrzliny na ušiach...robilo

¹²⁴ Muñoz-Repiso, M. a kol., *Sistema ...*, s. 41.

¹²⁵ Constitución de 1876 (Ústava z roku 1876), Título Primero, Artículo 11, dostupné na http://www.alcalaarca.com/arca/constituciones/cons_1876.pdf.

¹²⁶ Muñoz-Repiso, M. a kol., *Sistema ...*, s. 41.

¹²⁷ Politická nestabilita daného obdobia bola spôsobená najmä praktikami nazývanými Turnismo – striedanie dvoch strán pri moci, kedy sa vzdelávacia politika podriaďovala vládnucemu politickému uskupeniu, viac o problematike Turnismu v Ubierto Arteta, A. a kol., *Dejiny Španielska*, Lidové noviny, Praha, 1995, s. 608-610.

¹²⁸ Tiana Ferrer, A. a kol., *Historia ...*, s. 249.

¹²⁹ Taktiež, s. 247.

¹³⁰ Strieborný vek (*Edad de Plata*) španielskej kultúry - obdobie konca 19. a začiatku 20 storočia, známe pre rozvoj vedy a kultúry v Španielsku, je to doba pôsobenia osobností ako Benito Perez Galdós, Santiago Ramón y Cajal, Clarín, Pío Baroja, Pablo Picasso...

sa všetko preto, aby sa vylúčil vzájomný styk medzi žiakmi... vyučovanie, v ktorom pochopiteľne najvyššie miesto zaujímalo náboženstvo.¹³¹

„Rokom 1900, kedy vzniklo Ministerstvo verejného školstva (*Ministerio de Instrucción pública*) začal boj o kontrolu vzdelávania medzi cirkvou a liberálmi.“¹³² Tento boj je však skôr len pokračovaním minulých sporov s tým rozdielom, že v tomto prípade cirkev napriek snahám o návrat na dávne pozície paradoxne oslabuje. Dokladajú to údaje o počte škôl z daného obdobia. Kým v roku 1850 bolo z celkového počtu 17 434 škôl, súkromných (ktoré tvorili prevažne cirkevné) ešte 4100 (23,5 %), podiel súkromných škôl vo vzdelávacom systéme v roku 1908 klesol takmer na polovicu, na 13,8 %. Podobne klesajúcu tendenciu mal aj počet študentov navštevujúcich súkromné školy, aj keď nie všetky údaje (najmä tie z polovice 19. storočia) sú dostupné.¹³³ Vznikom spomínaného *Ministerio de Instrucción pública* sa štát snažil posilniť svoje postavenie, čo chcel docieľiť najmä uskutočňovaním nových reforiem. Medzi tie kľúčové z obdobia *regeneracionizmu* možno zaradiť reformy grófa de Romanones,¹³⁴ ktoré spočívali na financovaní učiteľských platov z dvoch tretín štátom, decentralizácii univerzít, regulácii výuky náboženstva, reformovaní Rady pre verejné školstvo (*Consejo de instrucción pública*), úpravy testov a mnohých ďalších zmien, ktoré mali školstvo zmodernizovať. Boj o kontrolu školstva, spolu s decentralizáciou jeho administrácie účinnosť reforiem a šírenia vzdelanosti nepodporoval. O „efektivite“ vzdelávacieho systému svedčí fakt, že nárast gramotnosti v Španielsku pokročil z roku 1877 kedy bolo 72 % obyvateľstva negramotných, v roku 1910 len na 59 % .¹³⁵

Situácia v školstve sa nezlepšila ani s nástupom diktatúry Prima de Riveru. Napriek dokončeniu reforiem týkajúcich sa sekundárneho vzdelania došlo k zrušeniu slobody výuky.¹³⁶ Je viditeľný nárast podielu súkromných škôl - 27,08 %, no na univerzitách postupne narastal odpor voči diktatúre. Neúspechy režimu dokladajú štatistiky: po páde

¹³¹ Buñuel, L., *Do posledního ...*, s. 28.

¹³² Boyd, C. P., *The Anarchists and Education in Spain, 1868-1909*, in: *The Journal of Modern History*, Vol. 48, No. 4, 1976, s. 137.

¹³³ Keď počet súkromných a všetkých škôl bol 5912, respektíve 42 655, zdroj: <http://www.ign.es/ign/resources/ane/1912tomo3/index.html>, poznámka: do celkového počtu verejných aj súkromných škôl boli zarátané aj inštitúcie pre vzdelávanie dospelých, boli však brané do úvahy v oboch zvolených rokoch a oboch typoch škôl.

¹³⁴ Álvaro de Figueroa y Torres, I. conde de Romanones – španielsky politik, zastával funkciu ministra verejného vzdelávania 1901-02, 1909, Ministra verejných prác (1905-1906).

¹³⁵ Boyd, C. P., *The Anarchists ...*, s. 134.

¹³⁶ Muñoz-Repiso, M. a kol., *Sistema ...*, s. 42.

diktatúry, v roku 1930 žilo v Španielsku 43 % analfabetov,¹³⁷ napriek zvýšeniu počtu učiteľov medzi rokmi 1923 až 1927 až o 4300 kantorov.¹³⁸ Naproti tomu v USA, bolo na základe cenzu z roku 1930 negramotných už iba 4,7 % obyvateľstva.¹³⁹

2.2 Školstvo a Druhá republika

Medzi hlavné problémy, ktoré Druhá republika zdedila, patrila okrem potreby agrárnej reformy a modernizácie armády takisto zlá situácia v španielskom školstve. Ako uvádza Tuñón de Lara: „Vzhľadom na dôležitosť vzdelávacích aktivít cirkvi a slabosť základného a sekundárneho stupňa štátneho školstva, plnila cirkev funkciu ideologického aparátu, ktorý v súdobých buržoázných krajinách korešpondoval so štátnym školstvom.“¹⁴⁰

Na rozdiel od minulých režimov, kedy, ako je v predošlej podkapitole uvedené, vládne snahy o efektívnu všeobecnú reformu vzdelávacieho systému väčšinou neboli úspešné, alebo vo vládnom programe absentovali, prístup republiky ku školstvu bol odlišný. Vzdelávanie bolo v novej republike kľúčovou záležitosťou,¹⁴¹ pričom už prvé rozhodnutia novej vlády akými boli reorganizácia Rady pre verejné vzdelávanie (*Consejo de Instrucción pública*) - poradného orgánu štátneho vzdelávania, vytvorenie školských rád (*Consejos escolares*) či sloboda v náboženskom vzdelávaní evokovali iný prístup nového režimu k tejto problematike. Ďalšie iniciatívy, ako napríklad plány na výstavbu nových škôl (na ktoré bolo vyčlenených 400 miliónov pesiet) a zorganizovanie pedagogických misií, ktoré mali priblížiť kultúru dedinskému prostrediu, len potvrdili prioritné postavenie vzdelávania v novom režime.¹⁴² „Republika, vedená významnými učencami, tak prelomila všetky bariéry a predsudky...“¹⁴³ Nie vždy však došlo k naplneniu optimistických plánov – napriek snahe o postavenie 5000 škôl ročne (v prvom roku dokonca 7000) však na základe

¹³⁷ Roith, Ch., *High culture for the underprivileged: The Educational Missions in the Spanish Second Republic 1931-1936*, s.9 dostupné na: <http://www.ual.es/~chroith/pdf/EdMis.pdf>, [16. 3. 2014].

¹³⁸ Tuñón de Lara, M. (ed.), *Historia ...*, s. 70.

¹³⁹ Zdroj: <http://www.census.gov/hhes/socdemo/education/data/cps/1947/p20-20/p20-020.pdf>.

¹⁴⁰ Tuñón de Lara, M. (ed.), *Historia ...*, s. 115.

¹⁴¹ Tiana Ferrer, A. a kol., *Historia ...*, s. 239.

¹⁴² Taktiež, s. 240.

¹⁴³ Sánchez, J., *Reorganization of the Educational System of Spain*, in: *Hispania*, Vol. 17, No. 2, 1934, s. 181.

dostupných údajov úspešnosť výstavby možno spochybnit' – medzi rokmi 1931 až 1936 bolo postavených necelých 16 000 škôl.¹⁴⁴

Marcelino Domingo¹⁴⁵ takisto poveril *Consejo de Instrucción pública* vytvorením všeobecného vzdelávacieho zákona. Táto úloha pripadla Lorenzovi Luzuriaga¹⁴⁶ a aj keď jeho návrh nenadobudol legislatívnu podobu, bol inšpiráciou pri tvorbe 48. článku novej ústavy.¹⁴⁷ Jeho projekt, inšpirovaný ideou jednotného školstva, navrhoval, aby verejné školstvo bolo v zásade funkciou štátu, laickým alebo multikonfesijným a bezplatným (v prvých dvoch stupňoch). Školský systém mal byť jednotný, umožňujúci študentovi plynulý prechod jednotlivými stupňami vzdelania.¹⁴⁸ Takisto požadoval vzdelávanie na moderných pedagogických princípoch (aktivita, sociálna participácia, koedukácia, vzdelávanie dospelých či jednotný učiteľský zbor.)¹⁴⁹ Vplyv jeho projektu v ústave z roku 1931 je značný – článok č. 48 základné vzdelanie definoval ako povinné a bezplatné a garantoval slobodu výuky. Takisto bolo deklarované prepojenie vzdelávacích inštitúcií systémom jednotného školstva, podpora pre insolventných študentov, čím mal byť zaistený všeobecný prístup k všetkým stupňom vzdelania a výuka bola definovaná ako laická, inšpirovaná v ideáloch ľudskej solidarity.¹⁵⁰ Právo cirkvi na vyučovanie doktrín vo vlastných zariadeniach pod dohľadom štátnej inšpekcie, bolo rozpoznané, no zároveň na základe článku č. 26 bolo náboženským rádom vyučovať zakázané.¹⁵¹ Tieto, vcelku protichodné, no vždy antiklerikálne formulácie vyvolali ostré spory medzi odporcami ústavy a ich protivníkmi – jej zástancovia tvrdili, že náboženské rády potvrdzovali doktríny protichodné voči republike, od hriechnosti liberalizmu až po označenie socializmu za politický mor. Taktiež vraj jezuiti svojou (anti)vzdelávacou prácou kazili španielske deti a mládež.¹⁵²

¹⁴⁴ zdroj: <http://4.bp.blogspot.com/-WceLr6mIk-A/UDPNM8J5gWI/AAAAAAAAADdo/wkrocaemNIQ/s1600/evolucioneducacionespana,IIRepublica.jpg>.

¹⁴⁵ Marcelino Domingo (1884-1939) španielsky novinár, učiteľ, politik, minister verejného vzdelávania a krásnych umení v dobe dočasných vlád (4-12.1931).

¹⁴⁶ Lorenzo Luzuriaga (1889-1959) – španielsky pedagóg, intelektuál, politik.

¹⁴⁷ De Puelles Benítez, M., *El sistema republicano: un proyecto frustrado*, in: *Historia Contemporánea*, č. 6, 1991, str. 162.

¹⁴⁸ Taktiež, s. 162-163.

¹⁴⁹ Tiana Ferrer, A. a kol., *Historia ...*, s. 240.

¹⁵⁰ Constitución de 1931 (Ústava z roku 1931), Título III, Capítulo II, Artículo 48, zdroj: <http://www1.icsi.berkeley.edu/~chema/republica/constitucion.html>.

¹⁵¹ Taktiež, Título III, Capítulo I, Artículo 26.

¹⁵² Muro, I. T., *La educación ...*, s. 406-407.

Naproti tomu stojí tvrdenie Gil Roblesa, ktorý „nevidel žiaden dôvod... na pozbavenie slobody vzdelávania tých, ktorí ju so zjavným úspechom praktikovali.¹⁵³ Jiří Chalupa opisuje odpor strednej vrstvy a neefektívnosť rušenia prestížnych jezuitských či augustiniánskych stredných škôl, ktoré dobrovoľne financovali rodičia študentov a ktoré nemala republika čím nahradiť.¹⁵⁴ Kroky vlády tak často krát iba zvyšovali všeobecný deficit v školstve, keďže rušené cirkevné školy nebola republika schopná ihneď nahradiť štátnymi. Efektívnosť týchto snáh o liberalizáciu a sekularizáciu školstva je tak otázná, istým však zostáva jej príspevok k postupnej polarizácii spoločnosti nielen v otázke vzdelávania.

Ďalším dôležitým medzníkom je projekt Fernanda de los Ríos,¹⁵⁵ ktorý chcel minister oprieť o článok č. 49 novej ústavy.¹⁵⁶ Jeho plán, prednesený 9. 12. 1932, požadoval koncepciu základného vzdelávania ako dlhodobého procesu od detstva až do puberty (mali tak vzniknúť tri typy škôl – jasle, materské a základné školy), voľnosť študijných plánov určených pre základné školstvo, interný dôraz na sekundárne školstvo (organizácia previazania primárneho a sekundárneho vzdelávania), pozornosť na problematiku vidieka, moderné formovanie učiteľov v troch etapách.¹⁵⁷ Zvláštny dôraz bol v pláne kladený na sekundárne vzdelávanie, najmä na jeho humanitný charakter, jednotnú koncepciu *Bachillerato*¹⁵⁸ (ako pokračovania základného vzdelávania), moderné študijné plány - medzi ktoré patrilo inkorporovanie cudzích jazykov, práva a ekonómie medzi vyučované predmety.¹⁵⁹ Jeho plán spolu s projektom reformy univerzitného vzdelávania však spolu s nástupom Radikálnej strany (s podporou CEDA) k moci v roku 1933 nenašiel u novej vlády pochopenie.

Kroky vlád z obdobia 1933-35 označovaného ako „konzervatívne dvojročie“ (*bienio conservador*) je možno chápať ako kontrareformu školského systému. Jedinou modernou a liberálnou zmenou v školstve bola reforma sekundárneho školstva – Plán štúdia

¹⁵³ Muro, I. T., *La educación ...*, s. 407.

¹⁵⁴ Chalupa, J., *Zápisky ...*, s. 20.

¹⁵⁵ Fernando de los Ríos (1879-1949) – španielsky politik, dirigent, minister spravodlivosti v roku 1931 a minister verejného vzdelávania a krásnych umení (1931-1933).

¹⁵⁶ Článok č. 49 (Artículo 49) španielskej ústavy z roku 1931 okrem iného deklaruje, že zákon o verejnom vzdelávaní určuje školský vek pre každý stupeň, dĺžku trvania školských období, obsah pedagogických plánov a podmienky na základe ktorých sa môže povoliť výuka v súkromných zariadeniach, zdroj: Constitución de 1931 (Ústava z roku 1931), Título III. Capítulo II, Artículo 49, <http://www1.icsi.berkeley.edu/~chema/republica/constitucion.html>.

¹⁵⁷ De Puellas Benítez, M., *El sistema ...*, s.168-169.

¹⁵⁸ Bachillerato – úroveň sekundárneho vzdelania, v súčasnej dobe v Španielsku pre študentov vo veku od 16 rokov

¹⁵⁹ De Puellas Benítez, M., *El sistema ...*, s. 169-170.

Bachillerato (*Plan de estudios de Bachillerato*) z roku 1934. Zvyšné opatrenia ako pozastavenie výstavby škôl, nezosaditeľnosť inšpektorov, eliminácia patronátu Univerzity v Barcelone a katalánskych rád (*Consejos de Cataluña*) a revízia pedagogických reforiem boli v rámci modernizácie školstva určitými krokmi späť.¹⁶⁰ Podobne možno chápať potlačenie koedukácie, či zásahy do vzdelávania učiteľov.¹⁶¹ V tomto období dochádza k snahe o návrat cirkvi do pozícií, ktoré v školstve zastávala pred nástupom republiky a jej reforiem – CEDA ignorovala Zákon o kongregáciách a povolila cirkevných školám „tradičné“ fungovanie.¹⁶² Paradoxom ostáva fakt, že napriek zníženiu počtu novovystavaných škôl (1300 v roku 1934) bol ich deficit v spoločnosti menej citelný. Túto situáciu ale možno logicky odôvodniť znovuo tvorením katolíckych škôl v plnej funkčnosti. Počas vlády *bienio conservador* došlo tiež k zníženiu výdajov na školstvo z pôvodných 7,08 % na 6,6 % v roku 1935. S posilnením pozície cirkvi súviselo samozrejme aj zvýšenie aktivity katolíckych vzdelávacích skupín, kontrastujúcim so zákazom študentskej reprezentácie na univerzitách.¹⁶³

Z vyššie uvedeného vyplýva, že výchova zohrávala dôležitú úlohu počas Druhej republiky aj pre strany vládnuce počas „konzervatívneho dvojročia.“ Ich konanie však bolo snahou o návrat k situácii pred vyhlásením republiky (resp. pred reformami, ktoré prijala), preto ich snahy možno označiť za kontrareformné. Vzhľadom na silnú pozíciu hnutia CEDA boli intencie o posilnenie pozície cirkvi v školstve a konzervativizmus v oblasti vzdelávania zrejme. Úsilie o vyriešenie otázky vzdelávania je preto spochybniteľné – reformy a plány *bienia conservador* vznikali ako reakcia na pre nich nelegitímne a nespravodlivé zákony a reformy minulých vlád. Nie je ale možné hodnotiť vzťah vlád k školstvu počas týchto dvoch období ako čierno-biely. Vzdelávanie bolo problémom aj na konci roka 1931, ako uvádza Erenburg, keď opisuje ako: „Stovky kolportérov vykrikujú názvy novin... Pokrokové perá píšu v novinách o Kaiserlingovej filozofii, o poézii Valéryho, o americkej kríze i o sovietskych filmoch. Kto vie, koľko z tých kolportérov je úplne negramotných? A koľko pologramotných je medzi nóbl publikom?“¹⁶⁴ Podobne videl situáciu aj v máji 1936, v dobe vlády Ludového frontu.¹⁶⁵ S nástupom Frontu k moci

¹⁶⁰ Tiana Ferrer, A. a kol., *Historia ...*, s. 241.

¹⁶¹ Muñoz-Repiso, M. a kol., *Sistema ...*, s. 42.

¹⁶² Payne, S. G., *Collapse ...*, s. 47.

¹⁶³ Taktiež, s. 114.

¹⁶⁴ Erenburg, I., *Španělské ...*, s.21.

¹⁶⁵ „Po uliciach behajú otrhané, bosé, zanedbané deti. Dostať sa do školy sa rovná výhre v lotérii: detí je mnoho, škôl málo“, zdroj: Erenburg, I., *Španělské ...*, s. 44.

vo februári 1936 sa vzhľadom na prítomnosť hĺbkových vzdelávacích reforiem v predvolebných sľuboch zmeny v školstve čakali.¹⁶⁶ Marcelino Domingo sa vrátil na post ministra, obnovila sa politika vytvárania centier, kontrola súkromného školstva a rozpoznávanie autonómnych práv.¹⁶⁷ Snahy o nové reformy vzdelávania počas Druhej španielskej republiky však boli zastavené vypuknutím občianskej vojny v júli 1936.

Vojna rozdelila krajinu na dve časti, pričom v republikánskej aj povstaleckej zóne vládol odlišný prístup k vzdelávaniu. Republikánska časť sa vydala cestou „kultúry boja proti fašizmu.“ Obrana republiky tak pre nich v tomto období znamenala obranu kultúry. Na republikánskom území vznikali inštitúty pre robotníkov, kampane proti analfabetizmu, ľudové univerzity, spolky slobodných žien či nový plán sekundárneho vzdelávania. Určitý pokrok vo vzdelávaní tu bol aj napriek vojne viditeľný.¹⁶⁸ Na povstaleckom území dochádza v rámci školstva k snahe o návrat do pomerov pred vyhlásením republiky. Komisia kultúry a vzdelávania (*Comisión de Cultura y Enseñanza*) sa tak zameriavala na verejné vzdelávanie vo všetkých stupňoch, určovala normy, menovala učiteľov, zakázala koedukáciu, znovunastolila výuku náboženstva. Úlohou školstva mala byť „španielizácia“ mládeže. Takisto bol potlačený laicizmus školstva, výuka v národných jazykoch a náboženské rády znovu získali stratené pozície.¹⁶⁹ Najkomplexnejším riešením zásad vzdelávania v povstaleckej zóne je Zákon z 20. septembra 1938, ktorý reorganizoval sekundárne vzdelávanie a stal sa kľúčovým pre systém školstva až do päťdesiatych rokov.¹⁷⁰

Na základe hore uvedeného možno tvrdiť, že konflikt medzi dvoma Španielskami (España a Antiespaña), o dvoch nezmieriteľných entitách ktoré vedľa seba nedokážu existovať,¹⁷¹ existoval aj v rovine školstva a vzdelávania, pričom len dopĺňal široké spektrum konfliktov ktoré medzi týmito dvoma, tak blízkymi a zároveň tak vzdialenými tvármi krajiny existoval už dávno pred vznikom Druhej republiky.

¹⁶⁶ Muñoz-Repiso, M. a kol., *Sistema ...*, s. 43.

¹⁶⁷ Tiana Ferrer, A. a kol., *Historia ...*, s. 242.

¹⁶⁸ Taktiež.

¹⁶⁹ Tuñón de Lara, M. (ed.), *Historia ...*, s. 629.

¹⁷⁰ Taktiež, s. 630.

¹⁷¹ Chalupa, J., *Zápisky ...*, s. 24.

2.3 Pedagogické misie obdobia Druhej republiky

Medzi najzaujímavejšie aspekty vzdelávacej politiky Druhej republiky určite patrí fenomén vzdelávacích misií (*Misiones pedagógicas*). Ako už bolo vyššie spomenuté, ich organizácia súvisí so snahami vlády z mája 1931, kedy vznikol Patronát nad pedagogickými misiami (*Patronato de Misiones Pedagógicas*), ktorý „sa snažil priblížiť kultúru rurálnemu prostrediu, využívajúc vo svojom programe atmosféru šírenia akademického vzdelávania, ktorú iniciovali ľudia z *Institución libre de Enseñanza* a stúpenci progresívneho regeneracionizmu.“¹⁷² Patronát, ktorého prezidentom bol Manuel Bartolomé Cossío,¹⁷³ pozostával z Centrálnej komisie v Madride (riadiaci orgán), viacerých provinčných vzdelávacích komisií a lokálnych delegátov.¹⁷⁴ Oficiálnym cieľom *Patronato de Misiones Pedagógicas* a samotných misií bolo „priniest' pokrok a prostriedky ako participovať na tomto prograse k ľuďom, hlavne k tým žijúcim v rurálnych komunitách... tak aby sa všetky dediny v Španielsku, aj tie odľahlé, mohli podieľať na vznešených výhodách a potešeniach, ktoré sú vyhradené pre dnešné mestá.“¹⁷⁵

Snahy o kultúrne pozdvihnutie španielskeho vidieka sa však objavili už dávno pred pedagogickými misiami Druhej republiky. Na základe kráľovského dekrétu z roku 1908 lokálne Junty základného vzdelávania (*Juntas locales de Primera Enseñanza*) mali povinnosť organizovať pedagogické misie a oficiálne zaštitíť ich činnosť v jednotlivých lokalitách, podporovať tvorbu a rozvoj školských múzeí a verejných knižníc, organizovať konferencie pre dospelých, zaistiť zriadenie školských pokladníc, asociácii na ochranu detí, školských jedální.¹⁷⁶ Ďalšie pokusy o rozvoj vzdelávacej činnosti pomocou misií sa datujú do roku 1912, kedy bola pre pedagogické misie vyčlenená časť rozpočtu v rámci ministerstva verejného vzdelávania. Tieto misie ale boli skôr individuálnym úsilím a neboli systematickým riešením problému vidieckych škôl a aj preto boli zastavené spolu s nástupom diktatúry v roku 1923.¹⁷⁷ Pedagogické misie sa však uplatnili zahraničí – kultúrne misie, ktorých cieľom bolo zaistenie profesijného rastu učiteľov a zvýšenie úrovne kultúry a hygieny v navštívených lokalitách sa uskutočňovali v Mexiku. Na rozdiel

¹⁷² Tiana Ferrer, A. a kol., *Historia ...*, s. 240.

¹⁷³ Manuel Bartolomé Cossío (1857-1935) – španielsky pedagóg, historik umenia. Vyštudoval *Institución Libre de Enseñanza*, neskôr bol riaditeľom Národného pedagogického múzea (Museo Pedagógico Nacional).

¹⁷⁴ Canes Garrido, F., *Las misiones pedagógicas : educación y tiempo libre en la Segunda República*, in: *Revista Complutense de Educación*, Vol. 4, No. 1, 1993, s. 150.

¹⁷⁵ Roith, Ch., *High ...*, s. 4.

¹⁷⁶ Canes Garrido, F., *Las misiones ...*, s. 148.

¹⁷⁷ Roith, Ch., *High ...*, s. 3-4.

od tých mexických, španielske misie si nevzali za cieľ zaistiť vzdelávanie alebo prevziať na seba prácu, ktorú štátne zdravotníctvo alebo poľnohospodárstvo neboli schopné vykonávať.¹⁷⁸

Španielske misie Druhej republiky neplánovali zaistiť základné vzdelanie ani stavať pre zaostané obce školy ani domy kultúry – ich cieľom skôr bolo rozšíriť obzory ľuďom, ktorí o kultúru záujem mali, no kvôli nepriaznivým okolnostiam k nej nemali prístup. Snažili sa tiež o rozvoj čítania, oboznámenie dedičanov s modernými technológiami danej doby (gramofón, kinematograf) a ukázať ľuďom ako možno príjemne vyplniť svoj voľný čas. Cossiovým cieľom taktiež nebolo misie politizovať – medzi 721 misionármi boli konzervatívni katolíci, anarchisti, socialisti, republikáni a takisto rôznorodý bol aj zoznam povolání jednotlivých misionárov – boli medzi nielen učitelia a školskí inšpektori, ale aj obyčajní študenti, spisovatelia, architekti, maliari či doktori.¹⁷⁹ Angažovaním zanietených vzdelaných ľudí rôznych povolání tak malo v rámci misií dôjsť k zlepšeniu pohľadu vidieckeho obyvateľstva na mesto, prelomeniu vzájomných bariér a spoločne, s rozširovaním obzorov a vedomostí zo strany učiteľov dôjsť k posilneniu národného vedomia. Tieto ciele sa pedagogické misie snažili naplniť pomocou piatich vzájomne prepojených služieb (projektov).

Prvou z nich bolo zriadenie knižníc, ktoré zabrali 60 % rozpočtu misií a po ich ukončení zostávali v jednotlivých obciach. Každá z nich bola tvorená sto knihami, pričom správu novovytvorenej knižnice mal na starosti miestny učiteľ. Napriek faktu, že počas doby konania misií bolo rozdanych 600 000 kníh a uskutočnených takmer 2,2 milióna výpožičiek,¹⁸⁰ šírenie knižníc v zaostalých obciach vyvolávalo iritujúce reakcie časti kléru a vplyvných miestnych občanov, ktorí nerozumeli tomu, prečo by vidiečania mali mať potrebu čítať.¹⁸¹ Nosným projektom vzdelávacích misií bola ale Cossiova vízia Pojazdného múzea (*Museo Circular*). Pomocou neho mala byť vidieckej populácii „ponúknutá možnosť estetickej kontemplácie.“¹⁸² „Múzeum“ tvorili dve kolekcie kópií obrazov najznámejších španielskych maliarov (ako napríklad Goya, Velázquez, El Greco) vytvorené profesionálnymi maliarmi na základe originálov z *Museo del Prado*. Výstava

¹⁷⁸ Otero-Urtaza, E., *The Educational Missions under the Second Republic in Spain (1931-1936): a framework for popular education*, in: *Paedagogica Historica*, Vol. 47, No. 1-2, 2011, s. 209

¹⁷⁹ Taktiež, s. 217

¹⁸⁰ Canes Garrido, F., *Las misiones ...*, s. 156.

¹⁸¹ Otero-Urtaza, E., *The Educational ...*, s. 211.

¹⁸² Taktiež, s. 213.

trvala v každej lokácii približne týždeň, bola doprevádzaná prednáškami o autoroch obrazov, ich diele a historických súvislostiach na základe ktorých obrazy vznikli a po ukončení misií boli v obciach ponechané fotografie najvýznamnejších obrazov. Celkom bolo rozdáných 11 186 fotografií v 60 lokalitách.¹⁸³ Edukačné misie sa takisto zaslúžili o predstavenie moderných technológií zaostalému vidieku, keďže jednotlivé výstavy boli doprevádzané hudbou z gramofónov a zakončené večerným premietaním filmu. Kinematograf mal v tomto prípade slúžiť ako zdroj vzdelania, zábavy (pomocou rozprávok) a informácii (prostredníctvom dokumentárnych filmov), no takisto malo dôjsť k dokumentácii obyvateľstva a jeho aktivít, kvôli vytvoreniu vizuálnej pamiatky pre nové dokumentárne filmy používané v ďalších misiách.¹⁸⁴ Samozrejme, k neskoršej publikácii sa dostali len zábery zobrazujúce šťastné a extrémne zaujaté publikum, dokumentácia z neúspešnejších výstav a projekcií sa nezachovala. Ďalším, nemenej dôležitým projektom pedagogických misií bolo zriadenie Ľudového divadla a zboru (*Teatro y coro del pueblo*). Týmto počínom sa malo docieľiť predstavenie elementárneho a ľahko pochopiteľného typu divadla vidieckemu publiku. Toto divadlo malo byť edukačné, pozostávajúce z klasických diel veľikánov španielskej dramatickej tvorby (Lope de Rueda, Cervantes, Calderón de la Barca). Divadelný kolektív pozostával zo samotných misionárov, prevažne študentov, ktorí sa takisto podieľali na tvorbe repertoáru a obsadení jednotlivých predstavení. Funkciu Ľudového divadla nahradzovalo vo vzdialených, klasickému divadlu neprístupných lokalitách bábkové divadlo,¹⁸⁵ ktoré organizoval Rafael Dieste.¹⁸⁶ Poslednou súčasťou vzdelávacích misií boli tréningové programy pre učiteľov, ktoré však mali obmedzený počet účastníkov (20) a uskutočnili sa len dvakrát.

Pedagogické misie sa ako takmer všetky republikánske projekty stretli s kritikou opozície, kedy boli misie označované ako „pravý apoštol diabla, kaziteľ obcí rozpaľujúci revolucionárov... rozdávať ľudové knižnice, ktorých knihy... boli z veľkej časti manuály anarchizmu, diela neo-malthuzianizmu alebo revolučné novely...“ Cossío bol takisto obviňovaný zo snahy o zavedenie sovietskeho typu škôl, ktoré mali byť súčasťou propagandy v prospech medzinárodného marxizmu.¹⁸⁷ S odstupom času možno hodnotiť pedagogické misie ako určitú snahu zástancov progresívneho vzdelávania o šírenie

¹⁸³ Canes Garrido, F., *Las misiones ...*, s. 159.

¹⁸⁴ Roith, Ch., *High ...*, s. 13.

¹⁸⁵ Otero-Urtaza, E., *The Educational ...*, s. 212.

¹⁸⁶ Rafael Dieste Gonçalves (1899-1981) – galícijsky básnik, spisovateľ, filozof a dramatik. V období Francovej diktatúry žil v exile v Európe a Latinskej Amerike, do Španielska sa vrátil až v roku 1961.

¹⁸⁷ Canes Garrido, F., *Las misiones ...*, s. 166.

vedomostí do lokalít, ktoré boli vzdialené od všetkých aspektov a benefitov moderného (mestského) života. Ich snaha v tomto prípade našla pochopenie a finančnú podporu zo strany vlády, čo misionárom ich úlohu značne uľahčilo. Je však ale namieste opýtať sa, či nemohlo byť takmer dva a pol milióna pesiet¹⁸⁸ využitých iným, pre školský systém efektívnejším, spôsobom. Či už boli vzdelávacie misie donkichotstvom španielskych republikánov, alebo mrhaním financií pre ich odporcov, každopádne zostanú v pamäti ako šľachetná snaha o šírenie španielskej kultúry do zaostalých oblastí.

2.4 *Las Hurdes, tierra sin pan* (1933) a španielsky vzdelávací systém¹⁸⁹

Pôvod vyššie uvedených pedagogických misií sa spája s iniciatívami, ktoré smerovali do oblasti Las Hurdes. Práve táto časť Extremadury, tak blízka a zároveň tak vzdialená od hlavného mesta bola cieľom misie Gregoria Maraňona, lekára a intelektuála, v roku 1922, ktorá si za cieľ kládla ukázať verejnosti otrasné podmienky vidieckeho obyvateľstva.¹⁹⁰ Ďalšie misie do tejto oblasti sa uskutočnili v roku 1930 pod taktovkou učiteľa Fausta Maldonada. Bola to však až publikácia Maurica Legendre s názvom *Las Jurdes: Étude de géographie humaine*, popisujúca Las Hurdes ako oblasť v ktorej je „humánnosť deformovaná prostredníctvom mizérie,“¹⁹¹ a neúspešné snahy Allégreta a Lotara¹⁹² o nakrútenie dokumentárneho filmu o danej lokalite, ktoré viedli k vzniku filmu *Las Hurdes, tierra sin pan* (1933).¹⁹³ Buñuel tak po naliehaní Allégreta „zdedil“ projekt

¹⁸⁸ Suma, ktorá bola z rozpočtu uvoľnená pre pedagogické misie v rokoch 1931-1934, zdroj: Canes Garrido, F., *Las misiones ...*, s. 155.

¹⁸⁹ *Las Hurdes, tierra sin pan* (1933):

„Ako prenikavý pohľad do jadra beznádeje, *Las Hurdes, tierra sin pan* je priekopníkom v skúmaní najhoršej chudoby. Film bol nakrútený v Las Hurdes, chudobnej roľníckej oblasti v nehostinných horách severovýchodného Španielska. Buñuelov prenikavý, vecný výklad zahŕňa elementy jeho predošlého surrealistického štýlu s priamou, mrazivo jednoduchou formou vytvorenia jedinečnej „eseje o ľudskej geografii,“ zobrazujúc jeho posun v záujme smerom k cielenému ... prepisu reality, ktorý predchádzal jeho ďalšej tvorbe. Ako Buñuelov jediný dokument, tento film v mnohých smeroch predbieha hnutie sociálnych dokumentov v západnej Európe, ale je tak nezvyčajný, že vzdoruje charakteristike. Ako óda na ľudskú dôstojnosť tvárou v tvár mizérii, óda na život na hranici smrti, film bol okamžite zakázaný autoritami pre jeho sociálny pesimizmus a nelichotivé zobrazenie katolíckej cirkvi...“, zdroj: http://jedensvet.cz/archive/jedensvet.cz/ow/2002/cz/film_archive_detail.php?id=2751.htm, [16. 3. 2014].

¹⁹⁰ Roith, Ch., *High ...*, s. 3.

¹⁹¹ Gubern, R. a Hammond, P., *Luis ...*, s. 154.

¹⁹² Yves Allégret (1905-1987) – francúzsky filmový režisér, medzi jeho najsúspešnejšie filmy možno zaradiť *Dédé d'Anvers* (1948), *La Meilleure part* (1956), alebo *Germinal* (1963).

Eli Lotar (1905-1969) – francúzsky fotograf rumunského pôvodu, známy spoluprácou s mnohými filmovými režisérmi, bol kameramanom filmu *Las Hurdes: Tierra sin pan*.

¹⁹³ Gubern, R. a Hammond, P., *Luis ...*, s. 158-159, táto výprava bola zadržaná políciou, vzhľadom k Allegrétovmu anarchizmu a neskôr vykázaná zo zeme ako „nebezpeční komunisti“.

nakrútenia dokumentu o Las Hurdes. Nezdedil však finančné prostriedky na uskutočnenie tohto zámeru. Financovania projektu sa nakoniec ujal anarchista Ramón Acín,¹⁹⁴ ktorý Buñuelovi sľúbil, že ak vyhrá Vianočnú lotériu tak dokument o Las Hurdes zaplatí.¹⁹⁵

Režisér navštívil oblasť ešte koncom roka 1932, kedy svojim priateľom Las Hurdes prezentoval slovami: „Vidíte to nádherné údolie? Tu sa začína peklo.“¹⁹⁶ Po dvoch mesiacoch nakrúcania v tomto regióne bol film hotový. Jeho verejné premietanie v Španielsku ale bolo v decembri 1933 zakázané novou vládou, vzhľadom na prílišnú kritiku situácie na španielskom vidieku. Vláda v tomto prípade taktiež apelovala na španielske ambasády, aby nebol film premietaný ani v zahraničí.¹⁹⁷ Film tak bol podľa slov Buñuela „zakázaný všade.“ Nakoniec bol povolený v Španielsku až po nástupe Ľudového frontu k moci, pričom s ozvučením a komentárom, ktorého text bol vytvorený v Paríži už v roku 1934, bol film premietaný najskôr až v decembri 1936.

Osobne tento film považujem za najpríznačnejší, v rámci kritiky vzdelávacieho systému a španielskeho školstva v období režisérovej predvojnovnej tvorby. Nielen scény a komentáre, ktorými sú pasáže obohatené, ale aj ich samotný výber potvrdzuje Buñuelovu intenciu poukázať na zlú situáciu v španielskom školstve. Tak chudobný a zaostalý región, akým boli Las Hurdes v danom období, ponúka množstvo aspektov, ktoré by bolo možné zobrazit' v dokumentárnom filme. Scény nakrúcané v miestnej škole, množstvo priestoru, ktorý film ponúka zobrazeniu detí a ich vzdelania, ako i režisérova snaha o poukázanie na fakt, že riešením väčšiny problémov obyvateľov Las Hurdes je zvýšenie úrovne vzdelanosti, dokazujú, že Buñuel sa v *Las Hurdes, tierra sin pan* snažil kriticky poukázať najmä na otázku španielskeho vzdelávania. Dielo preto považujem za ukážku filmovej kritiky španielskeho vzdelávacieho systému, ktorého vývoj je popísaný v predošlých podkapitolách.

Zaujímavým aspektom filmu je jav skúmaný Gubernom a Hammondom– tí tvrdia, že *Las Hurdes* vznikajú práve ako kontrast k obrazu španielskeho vidieka prezentovaného pedagogickými misiami a regeneracionistickým vzdelávaním, s ktorým sa Buñuel

¹⁹⁴ Ramón Acín (1888-1936) – anarcho-syndikalistický učiteľ a spisovateľ, popravený na začiatku občianskej vojny povstalcami.

¹⁹⁵ Buñuel, L., *Do posledního ...*, s. 125.

¹⁹⁶ Gubern, R. a Hammond, P., *Luis ...*, s. 161.

¹⁹⁷ Taktiež, s. 174.

(s prihliadnutím na jeho výchovu spomenutú v predošlej kapitole) nestotožňoval. V *Las Hurdes* sú tak podľa nich revolučné snahy zamerané proti pedagogickým misiám, pomocou prísneho odsúdenia zanedbávania tohto regiónu zo strany monarchie a republiky. Tento fakt Gubern spája so zmenou oficiálnej politiky Komunistickej strany Španielska, ktorá sa od konca roku 1933 v dôsledku začiatku vlády Radikálnej strany s podporou CEDA mení na protirepublikánsku, požadujúcu „vládu robotníkov a roľníkov.“¹⁹⁸ Na tomto mieste je potreba zdôrazniť politickú orientáciu Luisa Buñuela, ktorý napriek celoživotnému popieraniu bol členom Komunistickej strany Španielska už od zimy 1931. Tento fakt dokazujú dokumenty uverejnené v publikácii *Luis Buñuel: The Red Years*. Jeho vstup do strany korešponduje s odchodom zo surrealistického hnutia, uskutočneného na základe listu pre André Bretona z mája 1932.¹⁹⁹ Film je tak rozchodom režiséra so surrealizmom, symbolizovaný zobrazovaním skutočnosti pomocou dokumentárneho filmu a používaním montážnej techniky sovietskej filmovej školy.

Buñuel nemohol byť zároveň surrealistom aj komunistom. Je takisto nemožné a nespravodlivé, vzhľadom na polarizáciu španielskej spoločnosti v danom období, Buñuelov vstup do strany kritizovať. Je však určite pokrytecké, svoju príslušnosť k strane (aj napriek možným komplikáciám) celý život popierať a prezentovať sa ako republikán.²⁰⁰ Režisérovo skoncovanie so surrealizmom však nebolo tak jednoznačné a tak definitívne ako by sa mohlo zdať. *Las Hurdes* možno charakterizovať ako nasledovníka jeho predošlých filmov, ktorý dokazuje, ako možno hrozné a bizarné vízie surrealizmu oživiť bizarnými a hroznými víziami skutočného života.²⁰¹ Film taktiež „zobrazuje elementy etnografickej formy filmovej tvorby, militantného filmu sociálnej cenzúry a surrealistickej tradície, vzhľadom na halucinogénne religiózne predstavy.“²⁰² *Las Hurdes* tak je skôr ako dokument (niektoré scény sú fikciou) travelogue, esej o ľudskej geografii, zobrazujúca vládnu nestabilitu a kritizujúca centrum, cirkev, agrárny systém existujúci v Španielsku a v neposlednom rade školstvo.

Práve kritika posledne spomenutej sféry bude v tejto časti práce preskúmaná. Prvé scény filmu zobrazujú život v dedine *La Alberca*, ktorá ešte v 20. storočí stále žije

¹⁹⁸ Gubern, R. a Hammond, P., *Luis ...*, s. 171-172.

¹⁹⁹ Pavlovic, T. a kol., *100 years ...*, s. 23.

²⁰⁰ Buñuel, L., *Do posledního ...*, s. 163.

²⁰¹ Rubinstein, E., *Visit ...*, s. 3.

²⁰² Torres, A. M., *Spanish ...*, s. 43.

v období feudalizmu, spolu so svojimi tradíciami a silným postavením cirkvi.²⁰³ Film zachytáva „barbarský a zvláštny zvyk“ – čerstvo ženatí muži musia počas jazdy na koni cez námestie odtrhnúť hlavu kohútovi, ktorý visí zavesený za nohy na lane. Oslavy neskôr pokračujú, pričom „o siedmej večer je už takmer každý opitý.“²⁰⁴ Už v tomto zobrazení obyvateľov Las Hurdes (aj keď sa jedná pravdepodobne o najbohatšiu a najrozvinutejšiu dedinu) možno badať určitú kritiku vzdelávacieho systému, s prihliadnutím na bezcenné tradície a deficit vzdelania v tejto bohom zabudnutej lokalite.

Ďalšia časť filmu je nakrútená v dedine *La Aceitunilla*, jednej z najchudobnejších, kde jedinou modernou budovou je škola. Scény pochádzajúce z tejto lokality patria pravdepodobnejšie k tým najkritickejšim v rámci celého filmu. Obyvatelia v nich pijú vodu z potoka pretekajúceho stredom obce, ktorý je v lete jediným zdrojom vody, je preto využívaný celou obcou a je značne znečistený.²⁰⁵ Nasledujúce scény zobrazujú deti z Las Hurdes v miestnej škole.²⁰⁶ Na základe príkazu učiteľa jedia dievčatá chlieb povinne v škole, aby im ho po príchode domov neskonfiškovali rodičia. Tieto deti sú zvyknuté na tvrdý chlieb, ako spomína Jeanne Rucar de Buñuel: „Boli tak vyziabnutí, že som im kúpila chlieb. Vďaka ho vzali, ale než ho zjedli, namočili ho v kaluži... aby zmäkol... bolo mi smutno pri pomyslení, že sú zvyknutí jesť len tvrdý a starý chlieb.“²⁰⁷ Komentátor sa v tejto časti snaží vyvolať v divákovi určitú výčitku, keď tvrdí, že „tieto otrhané a neobuté deti dostávajú rovnaké vzdelanie ako všetky deti na svete, ktoré chodia do základných škôl.“²⁰⁸ Tento komentár tak potvrdzuje disharmóniu medzi lokálnou mládežou a vzdelávacím systémom, ktorý je vzdialený od skutočných pomerov, v ktorých deti žijú.²⁰⁹ Ďalej je uvedené, že oblečenie, ktoré majú na sebe im nosia Hurdovia, ktorí odchádzajú do Kastílie a Andalúzie, kde sa živia žobraním a po návrate domov vymieňajú oblečenie za zemiaky. Tento komentár dopĺňajú obrazy zle oblečených a bosých detí, ktoré sa, ako ostatné deti, náhli po skončení prestávky do školy. Táto pasáž je tak znova výčitkou pre ostatných Španielov, ktorých deti žijú v podstatne lepších pomeroch. Poukazuje sa tu aj na fenomén *pilus* – opustených detí, o ktoré sa starajú ženy z Las

²⁰³ *Las Hurdes, tierra sin pan* : <http://www.youtube.com/watch?v=sYonguJiJqA>, (0:51-3:28) , [16. 3. 2014].

²⁰⁴ <http://www.youtube.com/watch?v=sYonguJiJqA>, (3:23-3:27), [16. 3. 2014].

²⁰⁵ <http://www.youtube.com/watch?v=sYonguJiJqA>, (6:26-7:16), [16. 3. 2014].

²⁰⁶ <http://www.youtube.com/watch?v=sYonguJiJqA>, (7:17- 9:14), [16. 3. 2014].

²⁰⁷ Rucar de Buñuel, J., *Vzpomínky ...*, s. 50.

²⁰⁸ <http://www.youtube.com/watch?v=sYonguJiJqA>, (7:46-7:51), [16. 3. 2014].

²⁰⁹ Pavlovic, T. a kol., *100 years ...*, s. 34.

Hurdes za 15 pesiet mesačne, pričom takýchto detí je vraj v niektorých obciach väčšina. Tento druh biznisu bol ale, ako komentátor hovorí, v nedávnej minulosti zakázaný.

Vrcholom kritiky školského systému je ale scéna, v ktorej po otvorení učebnice mravov, „jeden z najlepších študentov napíše na tabuľu... jednu z maxím knihy. Cnosť, ktorú sa učia tieto malé deti je tou istou, ktorá platí v našom civilizovanom svete: *Rešpektuj cudzí majetok*.“²¹⁰ Pohľady detí uprené k tabuli na text, ktorý im očividne nič nevraví, má silnú výpovednú hodnotu – je ťažké pochopiť základy majetkového práva vo svete, kde deti poznajú len tvrdý chlieb a obnosené šaty sú luxusom. „V tejto scéne Buñuel odsudzuje jeden z endemických problémov španielskej spoločnosti... verejné vzdelávanie.“ Pravdepodobne z dôvodu politických zmien v roku 1933 došlo ku kritike atavistického školského systému a kritike návratu k starým ideologickým štruktúram, no tiež k zdôrazneniu potreby školskej reformy.²¹¹ „To čo sa deti učia v škole nemá žiadnu spojitosť s realitou života okolo nich“ – to je podľa Harcourta dôkazom faktu, že táto komunita nemá žiadnu kultúru, žiadnu skutočný spôsob života.²¹² Scény v škole sú ale zároveň kritikou súkromného vlastníctva – autori filmu sa tak nepochybne snažili naplniť politické a sociálne ideály strany. To podporuje skutočnosť, že text „*Rešpektuj cudzí majetok*“, bol na tabuľu napísaný na Buñuelov príkaz.²¹³ Na základe hore uvedeného možno tvrdiť, že režisér sa v tomto filme rozhodol pre všeobecne kritický postoj voči školského systému – bez rozdielu na vládnuce politické strany či režim.

Hlavnú časť filmu tvoria zábery z obce *Martilandrán*. V úvode tejto pasáže²¹⁴ komentátor tvrdí, „že väčšina obyvateľov je chorá. Scény, ktoré sú nám ponúkané zobrazujú zúfalú mizériu...“ Struma je vraj najrozšírenejšou chorobou v Las Hurdes. Na toto tvrdenie naväzuje scéna s malým dievčaťom, ktoré už tretí deň leží kvôli chorobe na ulici. Komentátor neskôr dodáva, že napriek tomu, že sa jej filmový štáb snažil pomôcť, dievča do dvoch dní zomrelo. Napriek faktu, že dieťa v skutočnosti prežilo,²¹⁵ je tento obraz „doslova dramatizáciou nevinnosti, zraniteľnosti životov smerujúcich k ich vlastnej deštrukcii.“²¹⁶ Buñuel tak chcel „vyprovokovať diváka obrazmi mizérie a beznádeje,“²¹⁷

²¹⁰ <http://www.youtube.com/watch?v=sYonguJiJqA>, (9:15-9:45), [16. 3. 2014].

²¹¹ Pavlovic, T. a kol., *100 years ...*, s. 35.

²¹² Harcourt, P., *Luis ...*, s. 9.

²¹³ Gubern, R. a Hammond, P., *Luis ...*, s. 166.

²¹⁴ <http://www.youtube.com/watch?v=sYonguJiJqA>, (9:54-11:28), [16. 3. 2014].

²¹⁵ Gubern, R. a Hammond, P., *Luis ...*, s. 166.

²¹⁶ Rubinstein, E., *Visit ...*, s.10.

pričom k zobrazeniu nezmyselnosti samotnej existencie v tejto opustenej a fatalistickej zemi používal takisto fikciu.

V ďalších scénach filmu Buñuel popisuje zvyky a život obyvateľov Las Hurdes.²¹⁸ Zobrazuje nelogickosť ich konania (stravovanie sa nedozretými čerešňami im spôsobuje dyzentériu, aj keď je to jediné dostupné jedlo), zdraví muži pravidelne odchádzajú do Kastílie a Extremadury kvôli práci na žatve (no s rovnakou pravidelnosťou sa vracajú nazad tak ako odišli – bez peňazí a bez chleba), kvôli nedostatku hnojiva odchádzajú rodiny zbierať do hôr listy planiky (v okolí ktorých sa vyskytujú vretenice, ktorých uhryznutie má často fatálne následky). Nie je to však samotný jed, ale liečba obyvateľov spôsobujúca infekciu, ktorá je príčinou smrti. Režisér tak nedostatok aj minimálnych materiálnych potrieb, ktoré sa v Las Hurdes nenachádzajú,²¹⁹ dáva do spojenia so svojou rétorickou stratégiou - „Áno, ale...“ Všetky problémy, s ktorými sa Hurdanos potýkajú (stravovanie sa nedozretým ovocím, hľadanie práce v iných oblastiach, nedostatok hnojiva) sú problémami s ľahkým riešením. Nie však pre obyvateľov Las Hurdes, ktorým v ich riešení prekáža materiálny deficit, úzko súvisiaci s ich zaostalosťou. Film tak typicky oboznámi diváka s problémom, ponúkne riešenie, a potom ukáže prečo je situácia neriešiteľná.²²⁰ V dnešnej dobe sa však divákovi javí ako samozrejmé, že všetky tri hore uvedené problémy by bolo možné vyriešiť vyššou úrovňou vzdelanosti v Las Hurdes.

V nasledujúcej časti sa objavuje jav v tejto oblasti často viditeľný – ľudia postihnutí poruchou vzrastu, alebo mentálnou poruchou.²²¹ Komentátor však týchto obyvateľov nazýva „trpaslíkmi“ a „kreténmi.“²²² Opisy ich správania, mentálneho zdravia či dôvodov ich poruchy (hlad, nedostatočná hygiena, mizéria a incest) v divákovi evokujú pohrdanie týmito obyvateľmi zo strany štábu. Tento postoj čiastočne zastáva aj Lastra, pre ktorého sa priepasť medzi filmovým štábom a subjektami ich skúmania (obyvateľmi Las Hurdes) zdá neprekonateľná.²²³ Toto tvrdenie je však v rozpore s nasledujúcim tvrdením samotného autora, kedy podľa neho, napriek ich zaostalosti voči tvorcom filmu, nemožno domorodcov jednoznačne označiť za podradných, sú predsa len príkladom španielskej

²¹⁷ Pavlovic, T. a kol., *100 years ...*, s. 34.

²¹⁸ <http://www.youtube.com/watch?v=sYonguJiJqA>, (11:29-19:27), [16. 3. 2014].

²¹⁹ Buñuel, L., *An unspeakable ...*, s. 222.

²²⁰ Lastra, J. F., *Why ...*, s. 64.

²²¹ <http://www.youtube.com/watch?v=sYonguJiJqA>, (20:49-22:10), [16. 3. 2014].

²²² <http://www.youtube.com/watch?v=sYonguJiJqA>, (20:50-20:53), [16. 3. 2014].

²²³ Lastra, J. F., *Why ...*, s. 61.

identity a tak, ako každá iná skupina dokazujú svoju vznešenosť. Nie sú však vznešení v plnej miere - v rámci španielskeho národa stále okupujú degradovanú pozíciu.²²⁴ Rozporuplnosť chápania Hurdanos dokladá pasáž,²²⁵ v ktorej po scéne s mŕtvolou malého dieťaťa autor zobrazuje posmrtné rituály v Las Hurdes, nie príliš odlišné od tých „civilizovaných.“ Vidiečania musia zosnulého dopraviť do *Nuñomoral*, keďže v ich obci nie je cintorín. Tento „cintorín ale ukazuje, že napriek obrovskej mizérii obyvateľstva, ich morálne a náboženské idey sú rovnaké ako v hocijakej inej časti sveta.“²²⁶ Jednotlivé hroby sú na ňom označené kresťanským krížom. Tieto Buñuelove intencie potvrdzuje aj znovu prítomné „hranie sa s realitou“ – matka zomrelého dieťaťa bola v skutočnosti herečkou a mŕtve dieťa v skutočnosti len spalo.²²⁷ Vzhľadom k hore uvedenému je preto vykreslenie Hurdanos v tomto filme definovať ťažko – asi najbližšie je preto definícii téza o „primitívnej civilizácii s modernou kultúrou.“²²⁸ Ešte ťažšie je s odstupom rokov určiť pohľad členov štábu na domorodcov. Režisér však stále trval na tom, že vo filme chcel poukázať (okrem problémov v oblasti školstva – pozn. autora) na neefektívnosť systému a jeho dopad na ľudí, ktorí sú presne takými istými Španielmi ako obyvatelia Madridu, Zaragozy, či Córdoby.²²⁹

Záverečná časť filmu sa venuje, ako je pre Buñuela charakteristické, kritike cirkvi.²³⁰ Scéna s bohato vyzdobenými kostolom v jednej z najchudobnejších obcí, doprevádzaná komentárom: „Jediný luxus, ktorý sme v Las Hurdes objavili, boli kostoly“²³¹ nie je jedinou. Doprevádzajú ju obrazy „hlásateľky smrti,“ ženy ktorá obchádza v noci obec odriekajúc modlitby. Jedna z posledných scén celého filmu zachytáva túto ženu hovoriac: „Nie je nič lepšie na udržanie bdlosti ako myslieť stále na smrť. Modlite sa Ave Maria za večný odpočinok duše...“ To len potvrdzuje tvrdenie, že „títo hlúpi Hurdania museli ustúpiť náboženstvu, presne ako lupiči zo *Zlatého veku*.“²³² Film je preto taktiež kritický voči praktikám cirkvi voči tomuto nevzdelanému obyvateľstvu.

²²⁴ Lastra, J. F., *Why ...*, s. 57.

²²⁵ <http://www.youtube.com/watch?v=sYonguJiJqA>, (22:11-24:10), [16. 3. 2014].

²²⁶ <http://www.youtube.com/watch?v=sYonguJiJqA>, (23:44-23:53), [16. 3. 2014].

²²⁷ Gubern, R. a Hammond, P., *Luis ...*, s. 166.

²²⁸ Taktiež, s. 162.

²²⁹ Buñuel, L., *An unspeakable ...*, s. 220.

²³⁰ <http://www.youtube.com/watch?v=sYonguJiJqA>, (24:11-25:47), [16. 3. 2014].

²³¹ <http://www.youtube.com/watch?v=sYonguJiJqA>, (24:13-24:20), [16. 3. 2014].

²³² Thompson, Ch. W., *Od Buñuela k Rouchovi aneb surrealisté tváři v tvář dokumentárnímu a etnografickému filmu*, in: *Vizuální antropologie – kultura žitá a viděná*, Pavel Mervart, Červený Kostelec, 2010, s. 121.

Antiklerikálna kritika však netvorí úplný záver filmu – v decembri roku 1936, kedy dochádza k ozvučeniu *Las Hurdes*, bol pridaný na záver filmu²³³ antifašistický text, obhajujúci snahy Ludového frontu.²³⁴ Buñuelov film tak „prešiel z prvej fázy – odsúdenia po stáročia trvajúceho politického opustenia, ktoré bolo nenapravené republikou, k odsúdeniu vojnovnej fašistickej agresie podporovanej veľkostatkármi.“²³⁵ V tomto období bol k filmu tiež pridaný podtitul *Zem bez chleba (Tierra sin pan)*. Tento názov však, ako uvádza Lastra, protirečí obsahu filmu, pretože „vidíme deti ako jedia chlieb, počujeme, že žobráci sa často vracajú zo Salamancy s chlebom a že chorým je podávaný chlieb namáčaný v kozom mlieku.“²³⁶ Dva posledne uvedené paradoxy len dokresľujú rozporuplnosť tohto režisérovho diela. Kontrastný charakter filmu uvedeného v roku 1933 a v roku 1936 však možno ľahko odôvodniť modifikáciami, ktoré film musel, ak chcel byť verejne premietaný, podstúpiť. Bez rozdielu na politickú orientáciu diváka alebo výklad filmu je však kritika vzdelávacieho systému (či už minulého, ktorý nezaručil vzdelanie dospelým, alebo republikánskeho, ktorého učivo bolo vzdialené realite) spolu s kritikou cirkvi a centra očividná. Tridsiate roky v Španielsku, predchádzajúce občianskej a svetovej vojne, však boli paradoxov plné a Buñuelov film *Las Hurdes, tierra sin pan* nebol výnimkou.

²³³ <http://www.youtube.com/watch?v=sYonguJiJqA>, (26:06-26:50), [16. 3. 2014].

²³⁴ „Mizéria, ktorú tento film práve ukázala nie je mizériou bez nápravy. V iných oblastiach Španielska, horali, roľníci a robotníci už dokázali zlepšiť svoje životné podmienky vzájomne si pomáhajúc a uplatňujúc svoje nároky pred štátnymi autoritami. Tento trend, ktorý vedie ľudí k lepšiemu životu, rozhodol posledné voľby a a dal moc vláde Ludového frontu. Povstanie generálov, podporované Hitlerom a Mussolinim, bolo zamerané na obnovu privilégií veľkostatkárov. Ale robotníci a roľníci Španielska porazia Franca a jeho komplicov. S pomocou antifašistov z celého sveta, mier, práca a šťastie nahradia občiansku vojnu a donútia zmiznúť centrá mizérie, ktoré tento film zobrazuje“, zdroj: <http://www.youtube.com/watch?v=sYonguJiJqA>, (26:06-26:50), [16. 3. 2014].

²³⁵ Gubern, R. a Hammond, P., *Luis ...*, s. 177-178.

²³⁶ Lastra, J. F., *Why ...*, s. 59.

3. Španielska armáda a *¡Centinela alerta!*

3.1 Fenomén *pronunciamientos*²³⁷ a politické zásahy armády do tridsiatych rokov 20. storočia

Jedným z charakteristických znakov španielskej armády a jej vzťahu k vrcholnej politike v priebehu 19. storočia je frekventovaná prítomnosť prevratov, tzv. *pronunciamientos*. Existenciu veľkého množstva rebélií v tomto období možno odôvodniť zmenou postavenia španielskej armády v rámci monarchie, ku ktorej dochádza postupne v priebehu 19. storočia. Armáda, ktorá dovtedy bola výhradne inštrumentom v rukách panovníka, reviduje z dôsledku štátneho úpadku svoju úlohu. Za vlády Carlosa IV. armáda, ktorej sláva zo 16. a 17. storočia už dávno vyrchala, klesala na efektívnosti a na politické podriadenie bola vojenská hierarchia tak navyknutá, že okupácii krajiny francúzskou armádou nekládla takmer žiaden odpor. Na porážke Francúzov sa tak s prihliadnutím na inkorporovanie mnohých vyšších dôstojníkov k francúzskej armáde okrem radových vojakov podieľala najmä guerilla a britská armáda Arthura Wellesleyho.²³⁸ Španielske vojsko si ale svoje zásluhy na porážke Francúzska po šesťročnom boji uvedomovalo a aj vzhľadom na prítomnosť 66 dôstojníkov v cádzických Kortesochoch v roku 1812, simultánne s ukončením francúzskej okupácie emancipuje a posilňuje svoju pozíciu.²³⁹ Fernando VII. však po nástupe na trón a reštaurácii absolutizmu mohol rátať s podporou vojenských veliteľov, pričom aj mnoho mladších dôstojníkov nízkeho pôvodu podporovalo panovníka a patrilo medzi odporcov ústavy. Štátna politika, pohrdajúca ex-guerillovými veliteľmi (vyššie šarže odmietali povýšenie ľudových veliteľov bez profesionálneho vojenského formovania), spolu so zásahmi do

²³⁷ Za *pronunciamiento* možno označiť typ vojenskej rebélie, charakteristický pre hispánsky svet, v ktorom skupina vojakov verejne deklaruje svoj odpor voči vláde, po predošlom plánovaní a sondovaní eventuálnej ochoty dôstojníkov k zapojeniu. Po vypuknutí *pronunciamienta* nedochádza ku krvavým bojom, povstanci čakajú, či sa k nim pripojí zvyšok armády, ak k tomu dôjde, vojenská moc zvrhne vládu a s jej pomocou je nastolená (aj keď niekedy iba navonok) občianska vláda. V opačnom prípade musia organizátori rebélie z krajiny utiecť alebo dôjde k ich zadržaniu. „Obyčajne bolo ozbrojené *pronunciamiento* revoltou jednej (niekedy veľmi malej) sekcie armády, ktorá povstala v svojom vlastnom obvode a čakala že jej príklad budú viesť ostatných k zapojeniu sa, alebo aspoň donúti vládu k strate sebaistoty.“, zdroj: Payne, S. G., *Politics ...*, s. 15.

²³⁸ Bowen, W. H. a Alvarez J. E. (ed.), *A Military History of Modern Spain: From Napoleonic Era to the International War on Terror*, Praeger Security International, Connecticut, 2007, s. 17.

²³⁹ Payne, S. G., *Politics ...*, s. 7.

hierarchie delostreleckých zborov²⁴⁰ a celkovým zanedbávaním podmienok v armáde ale viedli v roku 1820 k prvému *pronunciamientu*, do čela ktorého sa postavil major Riego.

Prvého januára 1820 sa španielske vojsko v počte 15.000-20.000 vojakov, čakajúce v cádizskom prístave na transport do Ameriky, vzbúrilo proti vláde Fernanda VII. Armáda, ktorá mala pôvodne slúžiť na potlačenie latinsko-amerických národne-oslobodzovacích hnutí, trpiaca nedostatkom zásob, zdravotníckej starostlivosti a neochotou bojovať v Latinskej Amerike uverila, že za podmienky panujúce v armáde možno obviňovať vládnu režim. Rafael del Riego tak spolu s podporou viacerých vojenských posádok donútil Fernanda k návratu ku Cádizskej ústave z roku 1812 a presadil vládu liberálov. Napriek vtedajšej podpore liberálneho režimu zo strany časti armády je však potrebné uviesť, že v roku 1820 nepovstala väčšina armády, vojsko de facto iba akceptovalo zmenu založenú na úpadku absolutizmu.²⁴¹ Podporu liberálneho režimu (1820-1823) zo strany vojska preto možno odôvodniť ako snahu o zlepšenie podmienok v armáde a celkovú nápravu krajiny, ktoré nedokázal zabezpečiť absolutistický režim. Krehké puto s režimom dokladá aj ďalšia francúzska invázia v roku 1823, ktorá napriek svojmu cieľu (reštaurácia absolutizmu) nenarazila na odpor zo strany španielskeho vojska.

Po kráľovej smrti v roku 1833 sa rozpútala vojna o nástupníctvo medzi jeho bratom Carlosom a dcérou Isabelou. Tento konflikt, známy ako Prvá karlistická vojna (*Primera guerra carlista*), prebiehajúci v rokoch 1833-1840, znovu predznamenal budúci príklon armády k liberalizmu a progresivismu. Vojna rozdelila Španielsko na dve bojujúce strany isabelisti (*isabelinos*), inklinujúci k liberalizmu a karlisti (*carlistas*), prevažne konzervatívneho zamerania. V období vlády Isabely II. dochádza k postupnej politizácii vojenských veliteľov smerom k liberalizmu. Tento jav je podľa Payna možno odôvodniť jednoducho: „Keďže liberálnejšia politická orientácia uľahčovala jednanie s civilnými politikmi, množstvo apolitických, profesionálnych vojakov sa transformovalo v liberálnych generálov.“²⁴² Toto vysvetlenie však nevysvetľuje, prečo sa väčšina armády pridala na stranu Isabely. Dôvodov pre takéto konanie mohlo byť viacero – okrem legitimity Isabelinho nástupníctva,²⁴³ lepších vyhládok na víťazstvo v občianskej vojne založených

²⁴⁰ Payne, S. G., *Politics ...*, s. 17.

²⁴¹ Taktiež, s. 19.

²⁴² Taktiež, s. 21.

²⁴³ Táto legitimita bola odôvodňovaná Fernandovým zverejnením Pragmatickej sankcie z roku 1789, ktorá udelila v roku 1830 nástupníctvo jeho vtedy ešte nenarodenej dcére Isabele. Tento krok však zrušil Najvyšší

na geopolitickej a ekonomickej situácii, ňou pravdepodobne bola aj vojenská disciplína a vernosť profesionálnej armády korune, obnovená Fernandom VII. po francúzskej intervencii v roku 1823. Liberálny režim každopádne po víťazstve v prvej karlistickej vojne (1840) eliminoval neliberálne politické elity a tým čiastočne uľahčil eventuálne politické upnutie vojenských elít.²⁴⁴ Prvým z veliteľov zaangažovaných v politike bol (napriek nejasnej straníckej príslušnosti) Baldomero Espartero, ktorý sa s podporou Strany progresistov (*partido progresista*), armády a *Ayacuchos*²⁴⁵ snažil vyriešiť nelichotivú situáciu, ktorá nastala po prvej občianskej vojne. Svoje ciele chcel dosiahnuť odchodom regentky Marie Cristiny zo Španielska a svojim regentstvom v dobe vlády neplnoletej Isabely. K moci sa však nedostal prevratom – o jeho regentstve bolo rozhodnuté hlasovaním medzi „progresistami“. Espartero, ktorý sa snažil vyriešiť nadbytok dôstojníkov v armáde ich penzionovaním s päťnovým platom, si postupne svojou orientáciou na vojenskú kliku *Ayacuchos* znepriatelil i „progresistov“ a po bombardovaní Barcelony v roku 1843 nedokázal potlačiť *pronunciamento*, ktoré viedol generál Nárvaez, stotožňovaný s umierneným liberalizmom.²⁴⁶

Ramón María Narváez a jeho prevrat z mája 1843 naštartoval umiernené desaťročie (*decada moderada*) z rokov 1844-1854, kedy sa po vyhlásení Isabelinej plnoletosti (1843) ujala vlády s podporou koruny Strana umiernených (*partido moderado*). Toto obdobie však narazilo na odpor nielen zo strany „progresistov“, ale aj armády a snahami o podriadenie vojska a vytvorenie viac autoritatívnej ústavy bolo ukončené ďalším vojenským zásahom. Spoločným znakom Narváezovho a ďalších dvoch nadchádzajúcich *pronunciamentos* je okrem nekonzervatívnej orientácie vodcov (bez ohľadu na konkrétnu politickú príslušnosť či podporu) práve snaha o obrat situácie v prospech strany, ktorá by mohla zabezpečiť lepšie podmienky pre armádu a vedenie prevratu vysokými šaržami. „Napriek tomu, že väčšina vojenských veliteľov nebola jasnými liberálmi, efektom vojenskej intervencie bol posun politického systému smerom k čoraz väčšiemu liberalizmu, kulminujúc

výnos (*Auto acordado*), ktorý z nástupníctva ženy vylučoval a koruna by na jeho základe mala pripadnúť Fernandovmu bratovi Carlosovi. Klika Dona Carlosa sa podarilo kráľovi v roku 1832 na smrteľnej posteli donútiť k anulovaniu Pragmatickej sankcie. Táto úprava bola ale zrušená ešte samotným Ferdinandom, pričom oficiálnou nasledovníčkou na trón sa znova stala dvojročná Isabela, s čím však nesúhlasil don Carlos a jeho stúpenci. Tí po kráľovej smrti (september 1833) rozpútali občiansku vojnu o nástupníctvo, zdroj: Ubierto Arteta, A. a kol., *Dějiny ...*, s. 409-410.

²⁴⁴ Payne, S. G., *Spain ...*, s. 231.

²⁴⁵ *Ayacuchos* – dôstojníci, veteráni z latinsko-amerických kampaní, svoju prezývku získali na základe participácie v bitke pri Ayacucho (1824), ktorá ukončila latinsko-americké vojny za nezávislosť. *Ayacuchos* neskôr tvorili jadro liberalizmu v rámci armády, zdroj: Payne, S. G., *Spain...*, s. 231.

²⁴⁶ Payne, S. G., *Politics ...*, s. 22-23

v katastrofálne (demokratické – pozn. autora) šesťročie (*sexenio democrático*) 1868-1874.²⁴⁷ *Pronunciamienta* generálov Nárvaeza z roku 1843, O'Donella z roku 1854, či Prima zo septembra 1868, sa vždy snažili o zbavenie moci vládnucej strany a zlepšenie situácie v krajine prostredníctvom presadenia vlády favorizujúceho uskupenia. V týchto prevratoch nikdy nevystupovala armáda ako jednotný celok, *pronunciamientos* mali lokálny charakter a ich úspech závisel na zapojení ostatných posádok, jav založený často iba na zhode okolností. Pravdepodobnosť úspešnosti však bola priamo úmerná nestabilite vtedajšej vlády a nespokojnosti obyvateľstva, napriek tomu však žiaden z týchto prevratov nemal antimonarchistický charakter (s odhliadnutím od *pronunciamienta* z roku 1868, ktoré z trónu odstránilo Isabelu, v roku 1870 však naň nastúpil Amadeo Savojský).

Koniec demokratickému šesťročiu, vrcholiacemu v agónii dysfunkčnej Prvej republiky prinieslo *pronunciamiento* generála Martinéza de Campos. Republikánsku nestabilitu predznamenal už január 1874, kedy bol uskutočnený štátny prevrat generála Manuela Pavíu, namierený proti federatívnej republike. Tento zásah si získal takmer jednotnú podporu armády a Pavíov prevrat tak bol „prvým apolitickým *pronunciamientom*, vyjadrujúcim interpretáciu armádnej povinnosti zachrániť krajinu od nejednotnosti, korupcie a intríg profesionálnych politikov. V tomto smere bol predchodcom známejších rebélií z rokov 1923 a 1936.“²⁴⁸ Výsledkom prevratu bolo nastolenie unitárnej republiky, fungujúcej de facto vo forme prezidentskej diktatúry. Vyššie uvedené *pronunciamiento* Martinéza de Campos ale malo odlišný charakter. Po podpise Manifestu zo Sandhurst (*Manifiesto de Sandhurst*), v ktorom princ Alfonz Bourbonský deklaroval rešpektovanie parlamentnej monarchie v prípade nástupu na trón, vypuklo koncom decembra 1874 *pronunciamiento*, ktorého úspešne naplneným cieľom bolo navrátenie Bourbonskej dynastie na španielsky trón. Camposove konanie prebehlo pod vplyvom strachu armády z umiernenej občiansky vedenej reštaurácie, kedy „konzervatívna armáda... nemala žiadny záujem na tom aby bola politicky vyšachovaná,“ pričom niektorí z vojenských veliteľov boli presvedčení, že „iba priamy zásah armády zaistí úspech reštaurácie.“²⁴⁹ Spoločným znakom *pronunciamienta* Martíneza de Campos a Manuela Pavíu bol okrem takmer jednotnej podpory armády aj posun režim čoraz viac

²⁴⁷ Payne, S. G., *Spain: ...*, s. 231.

²⁴⁸ Payne, S. G., *Politics ...*, s. 37.

²⁴⁹ Taktiež, s. 41.

konzervatívnejším smerom.²⁵⁰ Samotný príklon armády ku konzervativizmu je možno odôvodniť ľahko – nestabilita liberálnych režimov presvedčila vojenských veliteľov o nutnosti radikálnej zmeny, ktorú mohol zabezpečiť návrat ku konzervativizmu. „Takmer všetci velitelia súhlasili, že musí byť ukončená nejednotnosť, nedisciplinovanosť a neistota. Akceptovali návrat ku konzervatívne mu zriadeniu bez námietok...“²⁵¹ Dovtedy liberálne orientovaní dôstojníci 19. storočia tak boli iba výtvormi svojej doby, zodpovedajúci politickým požiadavkám a situácii počas daných vlád. Liberálne režimy nemožno chápať ako nepriateľa armády, bola to však politika masovej demagógie a sociálnej revolúcie, prepuknávajúca na prelome šesťdesiatych a sedemdesiatych rokov, ktorá viedla k podpore nového režimu zo strany armády.²⁵²

Napriek hospodárskym a sociálnym problémom, úzko súvisiacich s neúspešnými vojenskými aktivitami mimo polostrov, je s prihliadnutím na situáciu do roku 1874, možno režim reštaurácie do obdobia Prvej svetovej vojny nazvať za politicky stabilný. Vládi sa podarilo potlačiť povstania republikánskych dôstojníkov z tajnej organizácie Republikánska vojenská asociácia (*Asociación republicana militar*) v rokoch 1883, 1886 ako aj rozpustiť Vojenské obranné junty (*Juntas militares de defensa*) v roku 1922, ktoré vzhľadom na svoje prvotné požiadavky (zvýšenie plátov, vojenské povýšenia na základe dĺžky služby) postupne získavali prestíž a vplyv.²⁵³ Už po skončení španielsko-americkéj vojny v roku 1898 ale dochádza k obviňovaniu politikov za porážku zo strany armády, pričom vojsko sa začína stavať do pozície ochrancu národa voči separatizmu a radikalizmu.²⁵⁴ Tento postoj, spolu s patriotizmom, transformujúcim sa ku koncu storočia v nacionalizmus, musel v štáte, ktorý nedokázal uskutočniť efektívnu vojenskú reformu na základe finančného deficitu, nutne smerovať k postupnej polarizácii vojska a systému. Krízu režimu reštaurácie, vrcholiacu porážkou španielskej armády pri Annuale v roku 1921 Rífskou republikou, sa snažil vyriešiť generál Miguel Primo de Rivera pomocou *pronunciamienta* v septembri 1923.²⁵⁵ Nekrvavý prevrat Prima de Riveru, „ideálneho prétoriánskeho ochrancu reakčnej koalície priemyselníkov a veľkostatkárov,

²⁵⁰ Payne, S. G., *Spain...*, s. 231.

²⁵¹ Payne, S. G., *Politics ...*, s. 42.

²⁵² Taktiež, s. 43.

²⁵³ Bowen, W. H. a Alvarez J. E. (ed.), *A Military ...*, s. 41.

²⁵⁴ Taktiež, s. 37.

²⁵⁵ Tuñón de Lara, M. (ed.), *Historia ...*, s. 35-36.

skonsolidovanej po roku 1917,²⁵⁶ priniesol jedinečný typ diktatúry, kedy bol v čele štátu okrem Prima (ako prezidenta Rady ministrov) takisto aj panovník. Toto *pronunciamiento* bolo napriek rýchlemu rozšíreniu znova pôvodne lokálnym (barcelonským) povstaním a nezískalo si podporu celej armády. Primov režim, ktorý mal mať na základe generálových sľubov pôvodne len krátke trvanie,²⁵⁷ stratil kvôli snahám o armádne reformy aj podporu vojska. Diktatúra Prima de Riveru, napriek ekonomickej prosperite a spolupráci s PSOE, na základe represíí a snahy o vytvorenie autoritárskeho režimu s jedinou stranou, v januári 1930 padla.²⁵⁸ Definitívny rozchod vojenských špičiek s dosluhujúcou monarchiou potvrdili udalosti z apríla 1931, kedy vyhláseniu Druhej španielskej republiky nekládla armáda žiaden odpor.

3.2 Španielske armádne vzbury v tridsiatych rokoch 20. storočia

Odpor armády voči monarchii vrcholil už za vlády Dámasa Berenguera (1930-1931). Nespokojnosť prorepublikánskych dôstojníkov s režimom viedla k rebélii v decembri 1930. Prevrat, ktorý sa mal pôvodne uskutočniť v dvoch centrách (Madrid, Jaca) 15. decembra, sa po predčasnom vyhlásení republiky v posledne menovanom mestečku (12. decembra 1930), skončil kvôli neochote posádok pripojiť sa fiaskom.²⁵⁹ Jeho vodca, kapitán Fermín Galán bol zatknutý a 14. 12. 1930 popravený. Rovnako neúspešnou bola aj vzburá vypuknuvšia na druhý deň v Madride, ktorej organizátori museli pre nedostatok podpory utiecť do Portugalska.²⁶⁰ Charakteristikou rebélie z Jaca, je okrem nižšej dôstojníckej hodnosti vodcu (kapitán) aj Galánova interpretácia armády ako priekopníka sociálnej revolúcie.²⁶¹

Napriek neúspechu však tieto vojenské vzbury dokazujú určitý posun politicky orientovaných zložiek armády smerom k liberalizmu, pričom tento jav možno odôvodniť charakterom režimu Prima de Riveru, ktorý bol určitou formou pravicového autoritárstva. Príchod Druhej republiky tak nebol vojskom (s odhliadnutím od vtedy už zosnulého

²⁵⁶ Preston, P., *The Politics of Revenge – Fascism and the Military in Twentieth Century Spain*, Routledge, London, 1995, s. 17.

²⁵⁷ Bowen, W. H. a Alvarez J. E. (ed.), *A Military ...*, s. 70.

²⁵⁸ Preston, P., *The Politics ...*, s. 18.

²⁵⁹ Bowen, W. H. a Alvarez J. E. (ed.), *A Military ...*, s. 51.

²⁶⁰ Tuñón de Lara, M. (ed.), *Historia ...*, s. 95-96.

²⁶¹ Preston, P. (ed.), *Revolution ...*, s. 205.

Fermína Galána) chápaný ako predvoj revolúcie, ale skôr ako príchod nového Španielska liberálnej demokracie, ktorým však republika bohužiaľ nebola.²⁶² Akokoľvek prorepublikánsky bola armáda naklonená na jar 1931, jej pozícia v novom režime a pokusy o armádnu reformu, spolu s nenaplnením armádných vízií o obnove silného, tradičného a stabilného Španielska nutne posilňovali polarizáciu vlády a vojska. Armáda znova začala politikov považovať za nečestných, ľavicovú vládu za nepatriotickú a celú republiku tak za zradcu ideálov vojska.²⁶³ Práve Azaňova reforma, snažiaca sa o modernizáciu armády, no prevedená len polovičato vyvolala v „konečnom dôsledku medzi mnohými dôstojníkmi odpor nielen voči vláde, ale voči celej republike.“²⁶⁴ Armáda chápala samú seba ako garanta tradičných hodnôt, pričom antiklerikálny režim prvých dvoch rokov Druhej republiky, spolu s štatútom Katalánskej autonómie z roku 1932 tradičné Španielsko búral.²⁶⁵

Protištátne tendencie v armáde kulminovali v sevillskom *pronunciamiente* generála Sanjurja z augusta 1932. *Sanjurjada*, ako je tento monarchistický pokus o štátny prevrat často nazývaný, vypukla pôvodne v dvoch centrách – v Madride však bola už 10. augusta potlačená. Ani situácia v Andalúzii nebola pre povstalcov priaznivá - lokálne posádky sa buď odmietali pripojiť, alebo boli ich povstalecké aktivity zmarené. Plukovník Roldán, ktorý organizoval povstanie v Jereze bol jediným, kto zostal v kontakte so Sanjurjom. V Seville ľavica spolu s robotníckymi organizáciami zorganizovala štrajk, ktorý život v meste paralyzoval a bol pravdepodobne tým posledným, čo vzbúrenci pre naplnenie svojich cieľov potrebovali.²⁶⁶ Generál Sanjurjo sa po neúspechu rozhodol utiecť do Portugalska, bol však zadržaný a odsúdený na smrť. Jeho trest bol neskôr zmiernený na doživotie a nakoniec bol generál oslobodený na základe amnestie z obdobia vlády konzervatívneho dvojročia. Jeho prevrat možno označiť za klasické *pronunciamiento*, keďže mal lokálny charakter, bol vedený vyšším dôstojníctvom a nezískal si podporu celej armády. Jeho odlišným a charakteristickým znakom bola ale snaha o znovunastolenie kráľovstva, no práve monarchistické špekulácie, pri ktorých Sanjurjo „príliš konkrétny... nebol, pretože súčasne koketoval ako s karlistami tak i s prívržencami alfonsinskej

²⁶² Payne, S. G., *Spain...*, s. 232.

²⁶³ Preston, P. (ed.), *Revolution ...*, s. 206.

²⁶⁴ Chalupa, J., *Zápisky ...*, s. 17.

²⁶⁵ Preston, P. (ed.), *Revolution ...*, s. 206-207.

²⁶⁶ Tuñón de Lara, M. (ed.), *Historia ...*, s. 147-148.

reštaurácie,²⁶⁷ pravdepodobne viedli k strate podpory *pronunciamenta* zo strany antirepublikánskych veliteľov. Napriek neúspechu však táto vzbura podnietila republikou sklamané zložky armády ku konšpirácii voči nej.²⁶⁸ Zároveň však poukázala na to, že „polovične naplánované prevraty nemali šancu na úspech“ a že „*pronunciamento* starého typu malo uvoľniť miesto náležite naplánovanému simultánnemu prevzatiu moci väčšinou lokálnych posádok, spolu s okamžitou neutralizáciou robotníckych hnutí.“²⁶⁹

Protirepublikánske nálady a snahy o zmenu režimu panovali u armádnych veliteľov i naďalej. To potvrdzuje aj existencia tajnej spoločnosti Španielska vojenská únia (*Unión Militar Española*), založenej v roku 1933, ktorej formálnym cieľom bola ochrana vlády pred pokusmi o jej zvrhnutie zo strany ľavicových revolucionárov, no mnoho jej členov videlo v tejto organizácii nástroj na rozpútanie pravicového prevratu.²⁷⁰ Preto nie je prekvapením spoluúčasť *Unión Militar Española* na prevrate zo 17. a 18. júla 1936.

Astúrska revolúcia z roku 1934²⁷¹ a víťazstvo Ľudového frontu vo februári 1936 posilnili antirepublikanizmus pravicovo orientovanej (a väčšinovej) časti armády. Samotný dopad astúrskej revolúcie posilnil vieru pravicových dôstojníkov, už vtedy presvedčených o potrebe zásahu do politiky, v neefektívnosť republiky pri ochrane pred komunistickou revolúciou.²⁷² Na základe vyššie uvedeného je preto očividné, že vedomie nutnosti vojenského prevratu panovalo medzi konšpirujúcimi dôstojníkmi najneskôr od roku 1934. Toto tvrdenie potvrdzuje aj Payne, ktorý vraví, že napriek rôznorodosti existujúcich interpretácií o začiatku vojny možno tvrdiť, že aj keď občianska vojna pravdepodobne nezačala v roku 1934, k využívaniu rétoriky a propagandy občianskej vojny dochádza práve od tohto obdobia.²⁷³

²⁶⁷ Chalupa, J., *Zápisky ...*, s. 74.

²⁶⁸ Bowen, W. H. a Alvarez J. E. (ed.), *A Military ...*, s. 71.

²⁶⁹ Preston, P. (ed.), *Revolution ...*, s. 207.

²⁷⁰ Bowen, W. H. a Alvarez J. E. (ed.), *A Military ...*, s. 71.

²⁷¹ Astúrska revolúcia – robotnícke povstanie z roku 1934, kedy bol po vstupe ministrov z hnutia CEDA do vlády v októbri 1934 vyhlásený generálny štrajk. Ten bol potlačený vo väčšine krajiny (takisto aj v Madride a Barcelone). Astúrski baníci sa však s pomocou odborov ozbrojili a generálny štrajk prerástol v násilné nepokoje, kedy sa povstanci zmocnili mnohých miest v Astúrii a povstanie bolo definitívne potlačené až s pomocou cudzineckej légie a marockých *Regulares*. Viac o tejto problematike in: Preston, P. (ed.), *Revolution ...*, s. 113.

²⁷² Bowen, W. H. a Alvarez J. E. (ed.), *A Military ...*, s. 72-73.

²⁷³ Payne, S. G., *Spain...*, s. 171.

Za začiatok španielskej občianskej vojny je preto nutné považovať až 17. - 18. júl 1936, kedy vypuklo ozbrojené povstanie na viacerých miestach (i v marockom protektoráte), ktoré už v svojich začiatkoch mohlo rátať sa s rozsiahlou ľudovou podporou.²⁷⁴ Organizátor povstania, generál Mola, poučený z neúspešných povstaní v rokoch 1930 a 1932 si najprv zaistil podporu všetkých zložiek a politických uskupení, ochotných proti republike povstať. Napriek sľúbenej podpore Falangy, Karlistov, generálov Sanjurja a nakoniec aj Franca, úspech prevratu závisel na zapojení jednotlivých posádok.²⁷⁵ Toto povstanie malo skončiť s regionalizmom a zabezpečiť hegemoniu katolicizmu, obrániť záujmy agrárno-finančne-priemyselných elít, pričom konšpirujúci dôstojníci verili, že konajú v snahe zachrániť krajinu pred úpadkom práva a poriadku, dezintegráciou národnej jednoty a proletárskej bezbožnosti.²⁷⁶

Napriek dôkladnej organizácii, zapojenia všetkých konšpirujúcich zložiek a podpore zo strany mnohých posádok neprebehlo povstanie podľa pôvodného plánu. Už 21. júla bolo povstalcami jasné, že ich cieľ – získať moc po rýchlom prevrate vypuknuvšom v celej krajine, nebol naplnený. Revolta bola potlačená vo veľkých mestách (Madrid, Barcelona, Valencia) a keďže mnoho vyšších dôstojníkov sa k prevratu nepridalo, povstalci v júli 1936 ovládli približne 53 % armády a 35 % letectva a námorníctva.²⁷⁷ Prevrat z júla ukončil obdobie španielskych *pronunciamentos*, kedy jeho jediným spoločným znakom s typickými španielskymi vojenskými vzburami bol fakt, že povstanie nemalo podporu celej armády, i keď tento jav je možno odôvodniť skôr silou robotníckych organizácií v mestách verných republike ako neochotou dôstojníkov povstať proti republike. Povstanie však bolo iba pokračovaním rozdelenia krajiny v dva nezmieriteľné celky, existujúce dávno pred rokom 1936, alebo pred vznikom Druhej republiky.

Je otázne, či možno povstanie z júla považovať za fašistické. Ako uvádza Preston, „tak ako ostatné sekcie tradicionalistickej pravice, aj armáda sa nechala, do určitej miery sfašizovať.“²⁷⁸ Tento fakt možno dokázať spoluprácou nacionalistov s nacistickým Nemeckom a fašistickým Talianskom. Bez ohľadu na ideologické zameranie, bolo povstanie zo 17. a 18. júla 1936 snahou poväčšine mladých dôstojníkov a ich spojencov

²⁷⁴ Preston, P., *The Politics ...*, s. 3.

²⁷⁵ Preston, P. (ed.), *Revolution ...*, s. 208.

²⁷⁶ Preston, P., *The Politics ...*, s. 3.

²⁷⁷ Bowen, W. H. a Alvarez J. E. (ed.), *A Military ...*, s. 75-76.

²⁷⁸ Preston, P., *The Politics ...*, s. 26.

o návrat k tradičnému Španielsku, ktorá v konečnom dôsledku slávila úspech, no krajinu priviedla do občianskej vojny a rozdelila ju na dve nezmieriteľné zóny. Boj o budúcnosť Španielska mohol v lete 1936 začať.

3.3 Španielske vojsko, jeho reformy a postavenie v Druhej republike

Pozícia španielskeho vojska počas Druhej španielskej republiky nebola založená len na vzťahu medzi armádou a politikmi, ktorý zo značnej časti závisel od výšky rozpočtu, ktorý vláda pre armádu vyčlenila, stotožnenia sa vládneho programu s ideálmi armády a zásahmi štátu do vojenskej hierarchie, (javu skôr negatívne prijímanému zo strany vojska), no taktiež bola determinovaná vzťahom k ostatným zložkám spoločnosti. Armáda, ako už bolo v predošlej podkapitole uvedené, ktorá sa začala od začiatku 20. storočia stavať do role ochrancu tradičného Španielska, mala podporu značnej časti cirkvi a veľkostatkárov. Dostávala sa však do opozície voči robotníckej vrstve, ktorú považovala za narušiteľa poriadku a zároveň voči regionalistickým hnutiam, ktoré ohrozovali národnú jednotu. Antimilitarizmus týchto dvoch celkov, spolu s presadzovaním idey civilnej kontroly nad armádou viedli k nevraživosti uvedených zložiek.²⁷⁹ Antimilitarizmus robotníckej vrstvy bol ale podmienený aj povinnou vojenskou službou, v dôsledku ktorej dochádzalo k odoberaniu práceschopných mužov, častokrát živiteľov rodín z ich príbytkov. Možnosť úplne sa vykúpiť z vojenskej služby viedla k rozchodu armády a vplyvných stredných vrstiev, čo malo za následok neprimerane vysoký pomer dôstojníkov k mužstvu.²⁸⁰ Napriek tomu však jej vplyv silnel, postupne vypĺňajúc každé mocenské vákuum, ktoré od začiatku 20. storočia v rámci režimu vzniklo.⁴⁵ Armáda tak bola v začiatkoch republiky jednou z najsilnejších zložiek spoločnosti, svoju schopnosť uskutočniť ozbrojené povstanie (aj napriek eventuálnemu neúspechu) si uvedomovala, no nebola protirepublikánsky orientovaná. Vojsko skôr dúfalo, že republika bude jeho postavenie rešpektovať a túžbu po obnove silného a jednotného Španielska mu dopomôže naplniť.

Obrovským sklamaním tak pre armádu musela byť snaha Manuela Azañu o armádnu reformu. Jeho cieľom bola jej modernizácia, redukcia počtu dôstojníkov (ich množstvo bolo v pomere 1 : 9 k počtu vojakov) a zaistenie vernosti republike (pomocou prísahy).

²⁷⁹ Preston, P. (ed.), *Revolution ...*, s. 203.

²⁸⁰ Taktiež, s. 204.

V prípade odmietnutia prísahy boli vojaci prepustení z aktívnej služby, dostávali však naďalej plat ako rezervisti.²⁸¹ Ďalšou metódou na zníženie počtu dôstojníkov bol Dekrét z 25. apríla 1931 (*Decreto 25 de abril de 1931*), ktorý na jednej strane ponúkal veliteľom dobrovoľný odchod z armády s plným platom, no zároveň, v prípade naplnenia noriem, malo dôjsť k prepusteniu dôstojníkov, bez nároku na finančné odškodnenie, keďže ich miesta boli takto označené za „prebytočné“.²⁸² Týmto konaním tak podľa Chalupu Azaña „svojim kritikom poskytol priestor k útoku. Pravicové denníky okamžite začali presviedčať svojich čitateľov, že republika prenasleduje dôstojníkov a chce zničiť armádu.“²⁸³ Polovičatosť prevedenia reformy (z plánovaných 12.000 prepustených dôstojníkov ich bolo nakoniec len 6.500), spolu s posilnením pozície robotníckych hnutí v prvých rokoch Druhej republiky a Štatútom katalánskej autonómie z roku 1932 vyvolala odpor medzi mnohými dôstojníkmi nielen voči vláde, ale aj voči republike.²⁸⁴

K zmene vo vzťahoch armády a vládnej garnitúry dochádza v období konzervatívneho dvojročia. „Politika pravice, ktorá bola pri moci, spočívala v rozklade všetkého čo bolo uskutočnené v reformistickom dvojročí (1931-1933), tak aby bola depolitizácia namierená Azaňom do vojenskej oblasti opustená.“²⁸⁵ V jednotlivých posádkach dochádzalo k šíreniu antirepublikanizmu, čomu napomohlo menovanie Gil Roblesa ministrom vojny v roku 1935. Ten začal využívať fenomén hrozby ľavicovej revolúcie (založenej na Astúrskej revolúcii z roku 1934) a snažil sa „premeniť armádu v nástroj kontrarevolúcie,“ no jeho projekt však plánoval iba garantovanie moci konzervatívnej vlády pomocou ozbrojených síl.²⁸⁶ Robles tak začal dosadzovať do vrcholných funkcií na ministerstve vojny antirepublikánov ako Goded, Fanjul či Franco, jeho najväčšou chybou ale bolo myslieť si, že armáda, ktorá rozbehla protirepublikánsku aktivitu, bude ochotná podriaďiť sa „profesionálnym politikom.“

V tridsiatych rokoch už armáda odmietala byť ozbrojenou predĺženou rukou politických strán, kedy sa v rámci vojenského intervencionizmu jednotliví velitelia cítili

²⁸¹ Chalupa, J., *Zápisky ...*, s. 16.

²⁸² Dekrét z 25. apríla 1931, (*Decreto 25 de abril de 1931*), dostupné na : http://www.portalcultura.mde.es/Galerias/actividades/fichero/2011_PreDef__TrabajoINVESTIGACIONCIVIL.pdf, s. 539, [11. 4. 2014].

²⁸³ Chalupa, J., *Zápisky ...*, s. 17.

²⁸⁴ Taktiež.

²⁸⁵ Cardona, G., *El poder militar en la II república y la conspiración de 1936*, s. 91, dostupné na : <http://amarauna.org/uztariz/pdf/artikuluak/aldizkaria0210.pdf>, [11. 4. 2014].

²⁸⁶ Taktiež, s. 92.

byť služobníkmi vlasti, a nie politických skupín.²⁸⁷ Armáda už v začiatkoch Druhej republiky plnila funkcie, „ktoré, v skutočnosti, mali prislúchať štátnym aparátom verejného poriadku, koloniálna vojna (v Maroku – pozn. autora) a diktatúra, ktorá sa nazývala vojenská, prispeli k prehnanému sebavedomiu v otázke svojej funkcie.“²⁸⁸ Dôvodom prečo nedošlo k (Francovmu) povstaniu v roku 1935, kedy velenie armády mali v rukách dôstojníci, eventuálne ochotní zapojiť sa do prevratu a sám Franco bol veliteľom štábu, ani vo februári 1936, po víťazstve Ľudového frontu, boli rozdelené a nejednotné dôstojnícke zbory. Tento fakt, spolu s už spomínanou neaktuálnosťou *pronunciamenta* klasického typu, založenej na úrovni politického vedomia a organizácie, spolu s prestížou republiky, nedávali povstaniu vysokú možnosť úspechu.²⁸⁹ U generálov naklonených konšpirácii tak silnel pocit, že eventuálne povstalecké hnutie musí byť apolitické a musí vystupovať ako záchranca Španielska. Základom spiknutia sa stala armáda, ktorej bezprostredné ciele boli zjavné a preto sa mohla postaviť do čela hnutia a podriadiť si politikov. Konzervatívne politické sily tak „akceptovali toto vojenské prvenstvo, iba karlisti, historickí držiteľia vlastných vojenských kapacít, odkladali súhlas do poslednej chvíle.“²⁹⁰ Zvyšok španielskej pravice sa podriadil dôstojníkom, ktorí boli schopní (aj keď násilne) skončiť s vládou Ľudového frontu, čo bola, po neúspešných snahách o udržanie sa pri moci pomocou volieb, jediná možnosť, ako zabrániť ľavicovej vláde.²⁹¹

Postavenie španielskeho vojska v rámci spoločnosti sa tak v priebehu Druhej republiky výrazne nezmenilo. Armáda bola jednou z mála ozbrojených zložiek, ktorá bola schopná uskutočniť štátny prevrat a túto svoju pozíciu si vojsko (resp. jeho velitelia) aj uvedomovali. Na základe hore uvedeného ale možno tvrdiť, že jej silu si neuvedomovali (alebo po potlačení Astúrskej revolúcie stále verili v jej podriadenie politickým silám) jednotlivé vlády. Modifikáciou preto prešiel vzťah armády k vládnucej garnitúre, kedy sa ľavica snažila o depolitizáciu armády, no súčasne o jej vernosť republike a pravicové vlády sa snažili vytvoriť z armády nástroj pre ochranu jej záujmov a udržania sa pri moci, pod politickým vedením. Na rozdiel od konzervatívneho obdobia, ciele vlád reformného dvojročia a Ľudového frontu nekorešpondovali s ideálmi armády, čo iba podporilo antirepublikanizmus stáleho väčšieho počtu veliteľov. Spoločným znakom vzťahu ľavice

²⁸⁷ Cardona, G., *El poder ...*, s. 92.

²⁸⁸ Tuñón de Lara, M. (ed.), *Historia ...*, s. 114.

²⁸⁹ Preston, P. (ed.), *Revolution ...*, s. 207.

²⁹⁰ Cardona, G., *El poder ...*, s. 94.

²⁹¹ Taktiež.

a pravice k armáde je tak nevedomenie si nebezpečia, ktoré vojsko pre vládu predstavovalo. V prípade ľavicových vlád sa antirepublikánske (a majoritné) zložky armády dostali do opozície, ktorá však bola, viac-menej verejne známa. Konzervatívne sily sa ale museli postupne podriaďovať „partii veľkého lišiaka“, kedy sa z ich niekdajšieho spojenca, generála Francisca Franca stal Vodca (*Caudillo*), ktorý povstalcov pod svojím vedením zjednotil v roku 1937 do jedinej strany, Národného hnutia (*Movimiento Nacional*).²⁹²

3.4 ¡Centinela alerta!²⁹³ (1936) a španielska armáda

Osobné skúsenosti Luisa Buñuela s armádou sú založené prevažne na jeho povinnej vojenskej službe. Ako uvádza vo svojich pamätiach, „španielske zákony umožňovali bohatým rodinám dosiahnuť peniazmi skrátenie vojenskej služby ich detí. Ale toho roku (1921 – pozn. autora) bol tento zákon zrušený kvôli vojne v Maroku. Bol som povolaný k delostreleckému práporu, ktorý sa vyznamenal v koloniálnej vojne a bol preto od Maroka oslobodený. Napriek tomu nám jedného dňa oznámili: „Zajtra odchádzame.“ Toho večera som veľmi vážne pomýšľal na dezerciu... nakoniec bol rozkaz k presunu odvolaný a ja som strávil celú dobu v Madride.“²⁹⁴ Toto obdobie režisér hodnotí ako nezáživné, s možnosťou každodenných vychádzok, s výnimkou dní strážnej služby. Počas týchto nočných stráží vraj Buñuel pociťoval závisť, keďže, „vedľa v kantíne som videl seržantov u poriadnych kachlí, ako hrajú karty a s pohárom vína na dosah. Viac ako čokoľvek iného na svete som túžil stať sa seržantom.“²⁹⁵

²⁹² Chalupa, J., *Zápisky o válce občanské*, Lidové noviny, Praha, 2002, s. 87.

²⁹³ ¡Centinela alerta! (*Do zbrane!*)

Zápletko opakuje pravidelné melodrámy prvých produkcií *Filmófono*, ktoré tak potešili publikum: pekná dedinčanka zvedená seňoritom z Madridu a opustená pri pôrode dcéry, musí začať nový život plný nešťastia. V obci, v ktorej táborí istý batalión, nešťastná protagonistka spozná Angelilla – čestného muža z nižšej vrstvy, ktorý sa stane slávnym spevákom. Ale šťastný život sa neustále snaží poškvrniť seňorito, ktorý ju zneuctil, až kým s ním počas jednej náhodilej nehody neskončuje Angelillo. Vždy tak víťazí pravá láska, doprevádzaná počas celého príbehu piesňami protagonistu, pričom film končí triumfálnym debutom speváka-zalúbencu, zdroj: Cela, J., *La empresa cinematográfica española Filmófono (1929-1936)*, s. 78, dostupné na: <http://revistas.ucm.es/index.php/DCIN/article/viewFile/DCIN9595110059A/19940>, [14. 4. 2014].

²⁹⁴ Buñuel, L., *Do posledního ...*, s. 50.

²⁹⁵ Taktiež.

Jeho vzťah k armáde sa odzrkadlil aj v štvrtom a poslednom filme natočenom spoločnosťou *Filmófono*,²⁹⁶ v rámci ktorej, sa na filmovej produkcii Luis Buñuel určitou mierou podieľal. Práve rozmer zaangažovanosti Buñuela v týchto filmoch je nejasným. Dodnes existujú v rámci tejto problematiky dve teórie:

1. Buñuel bol výkonným producentom, zabezpečoval scenár, zvukové nahrávky, prácu v štúdiu, bol osobou ktorá zaisťovala zhodu medzi víziami režiséra a produkcie v rámci filmovania, dohliadal na plnenie pracovného plánu, finančné záležitosti a riešenie rôznych problémov počas nakrúcania.²⁹⁷
2. Buñuel bol skutočným autorom týchto filmov, keďže sám priznáva že nakrútil isté scény a bol zodpovedný za to, čo sa odohrávalo počas nakrúcania. Luis Buñuel tak bol tvorcom filmov spoločnosti *Filmófono*, ktorý ostal v ukrytý v tieni, zatiaľ čo pod filmami podpísaní režiséri, ho iba nadšene sledovali.²⁹⁸

Bez ohľadu na exaktné označenie Buñuelovej funkcie počas nakrúcania pre spoločnosť *Filmófono*, je na základe hore uvedeného, jeho vplyv v daných filmoch zrejmy a fakt, že sa pod žiaden z nich ako autor nepodpísal, možno odôvodniť režisérovou príslušnosťou ku komunistickému stranu, jeho umeleckým profilovaním sa v rámci avantgardy (v protiklade s týmito komerčnými filmami) či jeho povestou kontroverzného režiséra, založenou na zákaze premietania jeho diel *L'Age d'Or* a *Las Hurdes, tierra sin pan*.²⁹⁹

Napriek prítomnosti armádnych predstaviteľov a kritiky vojska i v ďalších Buñuelových dielach v období tridsiatych rokov, film *¡Centinela alerta!* považujem za ukážkový príklad kritického zobrazenia armády v rámci režisérovej tvorby. Poukázanie na vojenskú problematiku pomocou satiry, scény, v ktorých sa výsmech z vojska spôsobený

²⁹⁶ *Filmófono* – madridská produkčná filmová spoločnosťou, ktorá reprezentovala liberálne, ľavicové a sekulárne zložky republikánskeho filmu. Bola tak konkurentom spoločnosti *Cifesa*, ktorá tvorila pravicový sektor španielskeho filmu. *Filmófono* bola len jednou v mnohých aktivitách v oblasti kultúry, v ktorých sa angažovala rodina Urgoiti, spájaná takisto s periodikami *El Sol* a *La Voz*, či rozhlasovou stanicou *Unión Radio* v Madride. Zvukové filmy preto logicky priťahovali pozornosť Ricarda M. Urgoitiho, tvorcu zvukového filmového systému pomocou využívania nahrávok. Po spolupráci s Luisom Buñuelom pri vedení filmového klubu, neskôr Urgoiti, majiteľ siete kín v Madride a distribučnej spoločnosti, súhlasil s návrhom produkovať komerčné filmy, premietané v jeho kinách, k čomu využil spoluprácu s Buñuelom, ktorý prispel do projektu sumou 150.000 peset, zdroj: Torres, A. M., *Spanish ...*, s. 43.

²⁹⁷ Fructuoso, M., *¿Son de Buñuel las películas de Filmófono?*, dostupné na: <http://lbunuel.blogspot.cz/2013/12/son-de-bunuel-las-peliculas-de-filmofono.html>, [14. 4. 2014].

²⁹⁸ Fernández Colorado, L., *Buñuel, Urgoiti y Filmófono*, in: Archivos de la Filmoteca, č. 34, 2/2000, s. 36.

²⁹⁹ Fructuoso, M., *¿Son ...*

neschopnosťou jeho príslušníkov prelína s pasážami zobrazujúcimi krutosť istých elementov spoločnosti, núti diváka k zamysleniu sa nad funkciou a užitočnosťou armády v danej dobe. Práve režisérove žarty na úkor vojska, ktoré sú vo filme očividné a nie zahalené neurčitou symbolikou, dokladajú Buñuelov vzťah k militarizmu a armáde, viditeľný najmä v tomto antimilitaristickom filme. *¡Centinela alerta!* tak pokladám za filmovú satiru armády, militarizmu a vojny, čoho dôkazom je okrem nižšie spomenutých scén aj neskorší zákaz premietania tohto filmu.

Španielsky režisér si na vznik a tvorbu filmu *¡Centinela alerta!* spomína takto: „V... atmosfére neustálych štrajkov, ktoré vždy doprevádzali prudké zrážky a zúrivé atentáty na jednej i na druhej strane a požiare kostolov,... som navrhol Jeanovi Grémillonovi,³⁰⁰ aby sme natočili v Madride vojenskú komédiu, ktorá by sa volala *¡Centinela alerta!* (*Do zbrane!*)... Prijal s podmienkou, že sa nebude podpisovať. To som mu ľahko umožnil, veď sám som sa takisto nepodpisoval. Okrem toho, točil som občas niektoré scény miesto neho... V dobe natáčania panovala v Španielsku čoraz vážnejšia situácia... Kostol, kde sme mali točiť, zapálil dav. Keď sme robili strih, všade sa strieľalo. Film bol uvedený uprostred občianskej vojny s veľkým úspechom... pochopiteľne som z toho nemal zisk.“³⁰¹ Bez ohľadu na to, že *¡Centinela alerta!* bol najsledovanejším filmom daného obdobia, kedy bol v obliehanom Madride premietaný počas 42 týždňov,³⁰² víťazstvo povstalcov ukončilo projekcie filmu, keď po striedaní zákazov a povoľovaní projekcií, bolo premietanie filmu *¡Centinela alerta!* definitívne zakázané vo februári 1940.³⁰³

Napriek faktu, že hlavným motívom tejto komédie je pranierovanie armády prostredníctvom satiry, jej úvod je skôr reflexiou istých, odsúdeniahodných prvkov spoločnosti a najmä kritikou *señoritos*.³⁰⁴ Začiatok filmu tak zobrazuje madridského *señorita* a sukničkára Artura, ktorý násilne privedie do iného stavu mladú dedičanku menom Candelas.³⁰⁵ Tá sa po narodení dcéry rozhodne nájsť Artura, ktorý je jej poslednou

³⁰⁰ Jean Grémillon (1901-1959) – francúzsky režisér, známy predovšetkým vďaka filmom ako *Guele d'amour* (1937) či *Remorques* (1941), v ktorých hral hlavnú úlohu Jean Gabin. Spočiatku sa venoval nakrúcaniu dokumentárnych filmov, od roku 1924 začal s natáčaním celovečerných filmov.

³⁰¹ Buñuel, L., *Do posledného ...*, s. 130-131.

³⁰² Gubern, R. a Hammond, P., *Luis ...*, s. 235.

³⁰³ Taktiež, s. 237.

³⁰⁴ *Señorito* – v tomto prípade je pod takýmto označením možno chápať mladého, bohatého muža z veľkomesta, ktorý pochádza z finančne dobre zabezpečeného prostredia, je snobom, sukničkárom a bezhlavo miňa obrovské množstvá peňazí. *Señorito* vždy robí to, čo sa mu zachce a v určitom zmysle je možné stotožniť ho s typom „kaviarenským povaľačom“.

³⁰⁵ *¡Centinela alerta!*, (5:50-7:27), film v držaní autora práce.

nádejou, keďže ju jej teta vyhodila z domu. *Do zbrane!* je tak „slzavým príbehom“, modelom, ktorý vo filmoch *¡Centinela alerta!* a *La hija de Juan Simón* zobrazuje nevinné ženské obeť prežívajúce ťažkosti z dôvodu ich materstva, bojujúce s panovačnými mužmi, ktorí majú spoločenské postavenie a konajú ako sexuálni predátori. Protagonistkami hore uvedených diel sú matky v núdzi, ktoré sa ťažko vlečú so svojim potomstvom.³⁰⁶

Candelas tak odchádza do Valdenogales, kde sa Arturo zaoberá svojimi dedičskými nárokmi. Nachádza sa tu však i batalión, vykonávajúci v danej lokalite vojenské manévry. Už v tejto pasáži je viditeľná kritika armády, kedy scéna, v ktorej negramotného a prostého vojaka Tiburcia Canalesa zo žartu nakopne ďalší vojak, alebo zábery kedy hlavná postava, Angelillo, necháva povýšenecky vykonávať Tiburcia prácu, ktorá mu bola pridelená nadriadenými, zobrazujú prostomyseľnosť radového španielskeho vojaka.³⁰⁷ Canales je tu využívaný celým práporom, keďže Angelillo mu pridáva ďalšiu úlohu, napriek tomu, že Tiburcio je zobrazený pri čistení minimálne siedmich párov topánok a tvrdí: „Dnes som už vyleštil dvadsať párov.“³⁰⁸ Kritika španielskeho vojska neskôr vrcholí satirickým zobrazením výcviku vojakov z Valdenogales. Zábery zobrazujúce najprv jednoduchého Tiburcia, ktorý nedokáže zastaviť na povel svoje pochodovanie, no neskôr i zmätenú jednotku, ktorá nie je schopná zaradiť sa do nacvičenej formácie, poukazujú na nešikovnosť a neschopnosť armády vykonať čo i len najjednoduchší rozkaz.³⁰⁹ Azda najväčším výsmechom vojska je odpoveď Tiburcia na otázku veliteľa, či vie, kde je vľavo, kedy odpovedá: „Mám isté pochybnosti“, alebo na otázku, koľko má nôh, kedy odvetí: „Šesť“.³¹⁰ Film *¡Centinela alerta!* tak možno považovať za komédiu „hry na armádu“, no takisto, vzhľadom na prítomnosť mnohých piesní, za filmový muzikál danej doby.³¹¹ „*¡Centinela alerta!* tak ostala verná melodramatickým normám spoločnosti *Filmófono* a bola predovšetkým echom filmu *La hija de Juan Simón*...pridala ale, hodnotu komiky, pomocou scén drilu skupiny neskúsených regrútov, kedy Tiburcio bol z jedným nich, vytvárajúc tak dohromady skutočne zábavnú satiru armády, na sklonku jej vzbury.“³¹²

³⁰⁶ Gubern, R. a Hammond, P., *Luis ...*, s. 207.

³⁰⁷ *¡Centinela alerta!*, (10:15-11:00).

³⁰⁸ *¡Centinela alerta!*, (13:41-14:13).

³⁰⁹ *¡Centinela alerta!*, (14:51-15:46).

³¹⁰ *¡Centinela alerta!*, (16:04-16:25).

³¹¹ Gubern, R. a Hammond, P., *Luis ...*, s. 234.

³¹² Taktiež, s. 235.

Po svojom príchode sa Candelas stretáva s Arturo, ten však pred ňou uteká do Madridu a jej sa ujme Angelillo, ktorý svojim spevom zarobí dostatok peňazí pre Candelas a jej dcéru. V danej pasáži dochádza k metamorfóze postáv Angelilla a Tiburcia, ktorí sa stávajú dobrosrdečnými a starostlivými, so záujmom o osudy Candelas a jej dieťaťa. V tejto časti je azda posledná, k armáde kritická scéna, kedy Angelillo napomína Tiburcia aby nezabudol, že hlavným dôvodom, pre ktorý zarába peniaze svojim spevom je Candelas, kedy na Tiburciovu nespokojnosť s pomocou opustenej matke odpovedá argumentom, že ho budú nazývať filantropom, i keď sám nevie, čo to znamená.³¹³

V nasledujúcej pasáži filmu, sú už obaja demobilizovaní, majú zamestnanie a pomáhajú Candelas pri výchove jej dcéry. No terčom satiry, ktorá je hlavným nástrojom kritiky armády vo filme, už nie sú od momentu, kedy sa rozhodnú pomôcť slobodnej a chudobnej matke, ktorú násilnícky otec jej dieťaťa opustil. Táto časť tiež dáva divákovi na vedomie, že medzi Angelillom a Candelas sa vyvinul určitý druh vzťahu. Ďalším typickým znakom pre melodrámu z dielne *Filmofóno* je tak zobrazenie „slobodnej matky, obete sexuálneho predátora, ktorú ochraňuje muž z nižšej spoločnosti, ktorý nakoniec triumfuje vo svete hudby.“³¹⁴

Neskorší návrat Arturo a vydieranie Candelas je vyvrcholením kritiky *señoritos*.³¹⁵ Arturo sľúbi legalizáciu situácie jeho nemanželskej dcéry, no skutočným dôvodom, prečo sa znovu pripletie do života Candelas, je rozhodnutie vykradnúť jej obchod a utiecť so svojou priateľkou do Buenos Aires. Arturo je podobným typom *señorita* a kaviarenského povalača, akých popisuje Erenburg: „Madridskí povalači, vysedávajúci v kaviarňach, s obľubou rozumujú o tom, ako to ide so Španielsko z kopca. Počujete od nich aj prečo: roľníci a robotníci vraj zle pracujú, sú to rodení leňosi...“³¹⁶ „Po Alcalá sa promenádujú hlúčky *caballeros*... Povaláči, ako predtým, od rána do večera vysedávajú v kaviarňach. Debatujú o politike a rozkošnícky žmúria oči, keď čistič topánok leští kožou ich dokonalo nablýskané lakovky.“³¹⁷ Scény, v ktorých sa Arturo zoznami s Candelas a prejaví o ňu záujem,³¹⁸ keď ju neskôr presviedča o oľutovaní svojho konania a sľubuje legalizáciu

³¹³ *¡Centinela alerta!*, (36:21-36:55).

³¹⁴ Gubern, R. a Hammond, P., *Luis ...*, s. 235.

³¹⁵ *¡Centinela alerta!*, (46:29-48:45).

³¹⁶ Erenburg, I., *Španělské ...*, s. 30.

³¹⁷ Taktiež, s. 44.

³¹⁸ *¡Centinela alerta!*, (2:00-3:48).

situácie ich dcéry,³¹⁹ alebo keď sa divák dozvedá o jeho snahe utiecť so svojou priateľkou do Argentíny,³²⁰ sa odohrávajú v kaviarňach (na zábave) a zobrazujú Artura ako klasického intrigujúceho seňorita, ktorý sa z každej situácie snaží vyťažiť pre seba len to najlepšie. Jeho postavu tak možno vtesnať do Erenburgovej stereotypnej charakteristiky kaviarenskeho povaľača, a film preto možno označiť za kritický aj voči takýmto elementom španielskej spoločnosti.

Arturovi sa nakoniec podarí dostať do obchodu pomocou ukradnutého kľúča, jeho krádež však prekazí Angelillo, ktorý sa mal v obchode pôvodne stretnúť s Tiburciom. Pri súboji, po ktorom ostáva Arturo nehybne ležať na podlahe, však dochádza k požiaru, ktorého obeťou sa stáva sám zlodej.³²¹ Existujúci pozitívny mužský protiklad, čestný mladý muž (Angelillo), tak na konci zachráni ženskú obeť.³²²

¡Centinela alerta! je voľnou adaptáciou hry Carlosa Arnichesha s názvom *La alegría del batallón* (*Radosť bataliónu*), ktorú do filmovej podoby upravil spolu s autorom Eduardo Ugarte.³²³ Ani šťastný koniec príbehu ale nezabránil kritike filmu nielen zo strany povstalcov, no aj medzi republikánmi. „Vskutku, vojenská satira sa mohla javiť ako nevhodná v časoch, kedy sa vláda pokúšala vytvoriť disciplinovanú, výkonnú ľudovú armádu umiestňovaním autonómnych milícií, ktoré boli dovtedy aktívne, pod centrálnu kontrolu. Rafael Abella popísal madridské publikum, ktoré v daných časoch navštevovalo kino ako „prevažne pozostávajúce z ľudí v uniformách, z ktorých mnoho bolo posádkou na neďalekom fronte a ktorí chceli využiť kúsok dovolenky pre zabavenie sa.“³²⁴ Film bol považovaný, vzhľadom na vrcholenie sporu, za nemiestnu a vulgárnu vojenskú komédiu a periodikum *El Sol* ho považovalo za: „Skutočne brutalizujúci. Reprezentuje presne to spoločenské a morálne ovzdušie, proti ktorému španielsky ľud bojuje.“³²⁵ Napriek tomu sa však film od svojej premiéry, v júli 1937, premietal v kinách oboch bojujúcich strán.³²⁶

Vplyv Luisa Buñuela je zjavný najmä na základe tematiky filmu: „Autentická morálka bojujúca proti sociálnym konvenciám a predsudkom, brutalita v surových

³¹⁹ *¡Centinela alerta!*, (47:57-48:45).

³²⁰ *¡Centinela alerta!*, (56:08-56:32).

³²¹ *¡Centinela alerta!*, (1:02:29-1:04:58).

³²² Gubern, R. a Hammond, P., *Luis ...*, s. 207 .

³²³ Cela, J., *La empresa ...*, s. 77.

³²⁴ Gubern, R. a Hammond, P., *Luis ...*, s. 235.

³²⁵ Taktiež.

³²⁶ Cela, J., *La empresa ...*, s. 78.

scénach, ktoré zobrazujú neveru a vraždu či exaltovanosť lásky, ktorá nepozná obmedzenia.,³²⁷ charakteristickej pre jeho tvorbu. Kritika zo strany povstalcov sa opierala o nelichotivé zobrazenie Španielska, spôsobujúce dezerciu a aj po vystrihnutí kritizovaných záberov, bol film, z dôvodu prítomnosti „rôznych scén v prvých piatich filmových cievkach, v ktorých, napriek vyložene komickému charakteru možno stanoviť, že prestíž vojenskej uniformy a disciplína armády... utrpeli poškodenie,³²⁸ zakázaný.

Vojenská komédia *¡Centinela alerta!* tak bola posledným filmom spoločnosti *Filmófono*, ktorá zanikla spolu s gradáciou občianskej vojny. Žarty na margo armády generalísima Francisca Franca, neboli na ďalších takmer štyridsať rokov prípustné.

³²⁷ García-Abrines, L., *Rebirth of Buñuel*, in: Yale French Studies, No. 17, Art of the Cinema (1956), s. 65.

³²⁸ Gubern, R. a Hammond, P., *Luis ...*, s. 237.

Záver

Povstanie zo 17. a 18. júla 1936 skoncovalo s Druhou republikou a s jej často utopickými reformnými snahami. Medzi oblasti, do ktorých republikánske snahy o zmenu smerovali, patrila armáda, školstvo a cirkev. Každá z týchto sfér prešla v priebehu storočí unikátnym vývojom, jej úloha a postavenie sa v priebehu rokov menili a všetky nepochybne prispeli k jedinečnosti Španielska a unikátnosti jeho dejín.

Výber jednotlivých problémov, rozoberaných v daných kapitolách (antiklerikalizmus, školstvo a jeho reforma, armáda a jej politické zásahy, postavenie a reformy) nebol náhodný. Každý z daných aspektov bol cieľom republikánskych reforiem, ktoré z hľadiska formy a rázu neboli vhodne uskutočňované. V cirkevnej otázke dopomohli reformné snahy k prejavom často až zúrivého antiklerikalizmu a perzekúcii cirkevných hodnostárov, čo pravdepodobne ovplyvnilo príklon mnohých klerikov na stranu povstalcov v júli 1936. Je však potreba odlíšiť postoj osobitných vlád, kedy v období *bienio conservador* boli vládnuce garnitúry cirkvi naklonené oveľa viac.

Školským reformám bola v období republiky venovaná veľká pozornosť a záujem Druhej republiky o problematiku školstva a vzdelávania možno označiť za chvályhodný. Reformné snahy v oblasti vzdelávania sa dajú považovať za jeden z úspechov republiky, i keď tak ako aj v predošlom prípade, je potreba diferencovať prístupy jednotlivých vlád. S odstupom času je ale možno vytknúť republike istú nedôkladnosť v presadzovaní zmien i v tejto oblasti.

Posledným, a dovoľím si tvrdiť kľúčovým problémom, sledovaným v tejto práci je otázka španielskej armády, jej postavenia a reforiem. Práve táto oblasť bola reformnými snahami zasiahnutá asi najnevhodnejšie, kedy zmeny v konečnom dôsledku malo presne opačný efekt – namiesto vernosti republike sa väčšina armádnej hierarchie pripojila k snahe skoncovať s republikou. Vojsko tak potvrdilo svoju povesť sudcu a kata zároveň, ktorý rozhodoval o prežití režimov a vlád.

Buñuel a jeho tri zvolené filmy (*L'Age d'Or*, *Las Hurdes*, *tierra sin pan*, *¡Centinela alerta!*) poslúžili ako neoceniteľný zdroj poskytujúci divákovi obraz danej doby a ponúkajúci možnosť lepšieho pochopenia daných súvislostí. Odhliadnuc od kvality

jednotlivých diel, ktorú prenechávam na posúdenie filmovým vedcom, sú filmy Luisa Buñuela vďaka jeho kritickosti, extravagantnosti a nebojácnosti ukázať divákovi častokrát krutú pravdu, umeleckými dielami s veľkou výpovednou hodnotou.

Na pozadí filmovej tvorby som preto mohol poukázať na režisérov postoj v daných otázkach a spolu s využitím kvalitnej odbornej literatúry som sa pokúsil o detailný náhľad na tieto sporné otázky, pričom som sa pomocou dobových materiálov snažil o lepšie pochopenie súvislostí. Do úvahy som však musel brať aj režisérovu ľavicovú orientáciu, ktorá vzhľad filmu čiastočne ovplyvňovala ako aj rozporuplnosť niektorých téz ponúknutých odbornou literatúrou. Prítomnosť jednotlivých problémov a ich kritika a reflexia bola v daných filmoch dokázaná. Podarilo sa mi preskúmať filmové poslanstvo s prihliadnutím na jednotlivé rozoberané problémy, ktoré bolo prevažne identické s režisérovými názormi, no vzhľadom na jeho stranícku príslušnosť, nie vždy objektívne.

Napriek tomu som sa však snažil vykresliť režiséra, jeho život a filmovú tvorbu v dobových súvislostiach a pomocou reflexie daného obdobia a jeho problémov v Buñuelových filmoch ponúknuť detailný a objektívny pohľad na vybrané kapitoly dejín Španielska. Len tak možno plne pochopiť a porozumieť udalostiam a situácii, ktorá viedla k španielskej tragédii, k bratovražednej občianskej vojne.

Zoznam literatúry :

Dobové články :

La Gaceta Literaria, roč. IV, č. 96, 1930

La Gaceta Literaria, roč. V, č. 98, 1931

La Gaceta Literaria, roč. V, č. 115, 1931

Vydané pramene:

Constitución de 1812 (Ústava z roku 1812), dostupné na
http://www.constitucion1812.org/documentos/cons_1812.pdf

Constitución de 1837 (Ústava z roku 1837), dostupné na
http://www.congreso.es/docu/constituciones/1837/ce37_cd.pdf

Constitución de 1869 (Ústava z roku 1869), dostupné na
http://www.alcalaarca.com/arca/constituciones/cons_1869.pdf

Constitución de 1876 (Ústava z roku 1876), dostupné na
http://www.alcalaarca.com/arca/constituciones/cons_1876.pdf

Constitución de 1931 (Ústava z roku 1931), dostupné na
<http://www1.icsi.berkeley.edu/~chema/republica/constitucion.html>

Dekrét z 25. apríla 1931, (Decreto 25 de abril de 1931), dostupné na :
http://www.portalcultura.mde.es/Galerias/actividades/fichero/2011_PreDef__TrabajoINVESTIGACIONCIVIL.pdf

Konkordát z roku 1851, (*El Concordato de 1851*) , dostupné na :
<http://books.google.es/books?id=GNYCAAAAYAAJ&printsec=frontcover#v=onepage&q&f=false>

Odborná literatúra:

Beevor, A., *Španělská občanská válka*, Beta-Dobrovský, Praha, 2004

Bowen, W. H., a Alvarez J. E. (ed.), *A Military History of Modern Spain: From Napoleonic Era to the International War on Terror*, Praeger Security International, Connecticut, 2007

Boyd, C. P., *The Anarchists and Education in Spain, 1868-1909*, in: *The Journal of Modern History*, Vol. 48, No. 4, 1976

Braden, Ch. S., *Church and State in Spain*, in: *Church History*, Vol. 3, No. 3., 1934

- Brandon, R., *Neskutečné životy – Surrealisté*, Pragma, Praha, 2005
- Breton, A., *Manifesty surrealizmu*, Hermann & Synové, Praha, 2005
- Buñuel, L., *An unspeakable betrayal: Selected Writings of Luis Buñuel*, University of California Press, 2002
- Buñuel, L., *Do posledního dechu*, Mladá fronta, Praha, 1987
- Callahan, W. J., *Spain and Portugal: The challenge to the church*, in: Cambridge Histories Online, Cambridge University Press, Cambridge, 2008
- Canes Garrido, F., *Las misiones pedagógicas : educación y tiempo libre en la Segunda República*, in: Revista Complutense de Educación, Vol. 4, No. 1, 1993
- Cardona, G., *El poder militar en la II república y la conspiración de 1936*, dostupné na : <http://amarauna.org/uztariz/pdf/artikuluak/aldizkaria0210.pdf>, s. 91
- Carr, R., *The Spanish tragedy: The civil war in perspective*, Weidenfield, London, 1993
- Cela, J., *La empresa cinematográfica española Filmófono (1929-1936)*, s 78, dostupné na: <http://revistas.ucm.es/index.php/DCIN/article/viewFile/DCIN9595110059A/19940>
- Conrad, R., *"I Am Not a Producer!" Working with Buñuel: A Conversation with Serge Silberman*, in: Film Quarterly, Vol. 33, No. 1, University of California Press, 1979
- De Puelles Benítez, M., *El sistema republicano: un proyecto frustrado*, in: Historia Contemporánea, č. 6, 1991
- De Puelles Benítez, M., *Las grandes leyes educativas de los últimos doscientos años*, in: Participación Educativa, č. 7, 2008
- Erenburg, I., *Španělské reportáže*, Naše vojsko, Praha, 1989
- Fernández Colorado, L., *Buñuel, Urgoiti y Filmófono*, in: Archivos de la Filmoteca, č. 34, 2/2000
- Fructuoso, M., *¿Son de Buñuel las películas de Filmófono?*, dostupné na: <http://lbunuel.blogspot.cz/2013/12/son-de-bunuel-las-peliculas-de-filmofono.html>
- García-Abrines, L., *Rebirth of Buñuel*, in: Yale French Studies, No. 17, Art of the Cinema (1956)
- Gubern, R. a Hammond, P., *Luis Buñuel: The Red Years*, University of Wisconsin Press, Wisconsin, 2012
- Harcourt, P., *Luis Buñuel: Spaniard and Surrealist*, in: Film Quarterly, roč. 20, č.3, 1967
- Heubel, E. J., *Church and State in Spain: Transition toward independence and liberty*, in: The Western political quarterly, Vol. 30, No. 1, 1977

- Chalupa, J., *Zápisky o válce občanské*, Lidové noviny, Praha, 2002
- Lastra, J. F., *Why is This Absurd Picture Here? Ethnology/Equivocation/Buñuel*, in: October, Vol. 89, 1999
- Muñoz-Repiso, M. a kol., *Sistema educativo español 2000*, Ministerio de Educación, Cultura y Deporte, Madrid, 2000
- Muro, I. T., *La educación en tres momentos constitucionales (1812,1931,1978)*, in: Revista española de Pedagogía, vol. 70, č. 253, 2012
- Neckářová, L., *Španělsko a lidová fronta 1931-1936*, Academia, Praha, 1986
- Nowell-Smith, G. (ed.), *The Oxford History of World Cinema*, Oxford Univeristy Press, Oxford, 1996
- Orwell, G. *Hold Katalánsku a ohlédnutí za Španělskou válkou*, Odeon, Praha, 1991
- Otero-Urtaza, E., *The Educational Missions under the Second Republic in Spain (1931-1936): a framework for popular education*, in: Paedagogica Historica, Vol. 47, No. 1-2, 2011
- Pavlovic, T. a kol., *100 years of Spanish cinema*, Malden, Wiley – Blackwell, 2009
- Payne, S. G., *Collapse of the Spanish Republic, 1933-1936: Origins of the Civil War*, Yale University Press, New Haven, 2004
- Payne, S. G., *Politics and the Military in Modern Spain*, Stanford University Press, Stanford, 1967
- Payne, S. G., *Spain: A unique History*, University of Wisconsin Press, Wisconsin, 2011
- Preston, P., *Coming of the Spanish Civil War: Reform, Reaction and Revolution in the Second Republic*, Routledge, London, 1994
- Preston, P. (ed.), *Revolution and war in Spain 1931-39*, Routledge, London, 1984
- Preston, P., *The Politics of Revenge – Fascism and the Military in Twentieth Century Spain*, Routledge, London, 1995
- Roith, Ch., *High culture for the underprivileged: The Educational Missions in tje Spanish Second Republic 1931-1936*, dostupné na: <http://www.ual.es/~chroith/pdf/EdMis.pdf>
- Rubinstein, E., *Visit to a Familiar Planet: Buñuel among the Hurdanos*, in: Cinema Journal, Vol. 22., No. 4, 1983
- Rucar de Buñuel, J., *Vzpomínky ženy bez piána - Můj život s Luisem*, Casablanca, Praha, 2013

Sánchez, J., *Reorganization of the Educational System of Spain*, in: *Hispania*, Vol. 17, No. 2, 1934

Schillaci, P. P. , *Evangelium podle Buñuela*, in: *Teologický sborník*, ročník VII., 2/2002, s. 20

Thompson, Ch. W., *Od Buñuela k Rouchovi aneb surrealisté tváři v tvář dokumentárnímu a etnografickému filmu*, in: *Vizuální antropologie – kultura žitá a viděná*, Pavel Mervart, Červený Kostelec, 2010

Thompson, K. a Bordwell, D., *Film history: an introduction*, McGraw-Hill, New York

Tiana Ferrer, A. a kol., *Historia de la educación (Edad Contemporánea)*, Universidad Nacional de Educación a Distancia, Madrid, 2002

Torres, A. M., *Spanish Cinema 1896-1983*, Editora Nacional, Madrid, 1986

Tuñón de Lara, M. (ed.), *Historia de España: dictadura, república, guerra (1923-1939)*, Editorial Labor, Barcelona, 1981

Tuñón de Lara, M., *Medio Siglo de cultura española*, Editorial Tecnos, Madrid, 1973

Ubierto Arteta, A. a kol., *Dějiny Španělska*, Lidové noviny, Praha, 1995

Internetové zdroje:

<http://4.bp.blogspot.com/-WceLr6mIk-A/UDPNM8J5gWI/AAAAAAAAADdo/wkrocaemNIQ/s1600/evolucioneducacionespana,II Republica.jpg>

http://jedensvet.cz/archive/jedensvet.cz/ow/2002/cz/film_archive_detail.php?id=2751.htm

<http://www.census.gov/hhes/socdemo/education/data/cps/1947/p20-20/p20-020.pdf>

<http://www.ign.es/ign/resources/ane/1912tomo3/index.html>

http://www.kino.com/press/lage_dor/lage_dor_psbk.pdf

<http://www.youtube.com/watch?v=sYonguJiJqA>

<https://www.youtube.com/watch?v=pXBiBeYAwcM>